

DISERTAČNÍ PRÁCE

SYSTÉMY KOMUNITNÍCH MĚN JAKO ZDROJ REGIONÁLNÍHO A SOCIÁLNÍHO ROZVOJE

PROVOZNĚ EKONOMICKÁ FAKULTA
ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

KATEDRA HUMANITNÍCH VĚD

AUTOR: Mgr. Ing. LUKÁŠ ZAGATA

ŠKOLITELKA: Doc. Mgr. HELENA HUDEČKOVÁ, CSc.

OBSAH

SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ	2
PODĚKOVÁNÍ	3
1 ÚVOD	4
1.1 Cíle práce a použitý přístup k jejich dosažení	5
1.2 Struktura pojednání	7
1.3 Současný stav poznání daného předmětu	9
2 ZKOUMÁNÍ PENĚŽ A SPOLEČNOSTI	11
2.1 Základní pojetí a definice	11
2.2 Vývoj ekonomické směny a peněz	15
2.3 Moderní peněžní sféra	20
3 KOMUNITNÍ MĚNY	26
3.1 Inspirace z historie: hnutí nouzových měn	26
3.2 Vývoj současných komunitních měn a jejich jednotlivé modely	30
3.3 Teoretická reflexe základních principů a vlastností	38
3.4 Zkušenosti s fungováním komunitních měn	45
4 ROZVOJ NA ÚROVNI LOKALIT A REGIONŮ A ROLE KOMUNITNÍCH MĚN	49
4.1 Základní přístupy	49
4.2 Role komunitních měn v rozvoj lokalit	52
5 METODIKA VÝZKUMU	54
5.1 Zdůvodnění výzkumného přístupu	54
5.2 Obecný popis použité metody	55
5.3 Vlastní metodický postup – příprava a sběr dat	60
6 EMPIRICKÁ STUDIE	65
6.1 Popis českých zástupců sledovaných komunit	65
6.2 Analytická část	72
6.3 Interpretace sociálních diskursů: Projekty komunitních měn jako (...)	81
6.4 Základ identifikovaných sociálních diskursů	94
7 ZÁVĚRY	97
7.1 Souhrn výsledků práce	97
7.2 přehled výzkumných zjištění	98
7.3 Závěr	99
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	101
PŘÍLOHY	105

SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ

Tabulka 1 <i>Některá kritéria třídění modelů komunitních měn</i>	37
Tabulka 2 <i>Porovnání kladů a záporů použití LETS a časových bank</i>	48
Tabulka 3 <i>Porovnání R a Q metodologie</i>	56
Tabulka 4 <i>Použitá devítistupňová škála pro Q třídění 42 výroků</i>	58
Tabulka 5 <i>Rozdělení Q výběru dle sledovaných témat</i>	61
Tabulka 6 <i>Přehled dotázaných dle zastoupení jednotlivých projektů/lokalit</i>	63
Tabulka 7 <i>Korelační matice devíti třídění</i>	74
Tabulka 8 <i>Matice faktorových zátěží – výchozí řešení před rotací (osm faktorů)</i>	75
Tabulka 9 <i>Matice faktorových zátěží – původní řešení a řešení po rotaci (čtyři faktory)</i>	77
Tabulka 10 <i>Faktorové skóre složených třídění (faktory A - D)</i>	78
Tabulka 11 <i>Reliabilita faktorů a velikost střední chyby faktorových skóre</i>	80
Tabulka i <i>Maximální hodnoty faktorových zátěží a jejich součiny (Humphreyovo pravidlo)</i>	106
Tabulka ii <i>Hodnoty komunity proměnných</i>	107
Tabulka iii <i>Výpočet faktorového skóre pro faktor B</i>	108
Obrázek 1 <i>Metodologický rámec studia</i>	6
Obrázek 2 <i>Rozdělení nejběžnějších modelů komunitních měn dle mechanismu tvorby peněz</i>	37
Obrázek 3 <i>Obecný postup Q metody</i>	59
Obrázek 4 <i>Šek pro zaúčtování uskutečněných transakcí v rámci brněnského LETS</i>	65
Obrázek 5 <i>Propagační materiál pražského LETS</i>	68
Obrázek 6 <i>Ukázka z informačního letáku časové banky</i>	71
Graf 1 <i>Rozdělení 42 výroků dle míry souhlasu a shody pro n = 9 třídění</i>	73

PODĚKOVÁNÍ

Každá větší práce nutně vzniká s přispěním více osob, které přímo či nepřímo pomáhají autorovi či autorce k jejímu dokončení. Tato disertační práce není v tomto ohledu výjimkou.

Proto bych rád na tomto místě poděkoval především své školitelce paní Hudečkové, která mně prostřednictvím řady laskavých konzultací poskytla mnoho podnětných rad a doporučení, jak skloubit věci dohromady. Vedle ní bych rád poděkoval kolegovi Michalovi Lošťákovi, který se mnou na dané téma vedl bezpočet inspirativních rozhovorů. Jmenovitý dík také patří kolegyni a kamarádce Adéle Ševčíkové za pomoc s přepisem textu během mého studijního pobytu v Anglii. S tím také souvisí poděkování doktoru Paulu Brassleymu z University of Plymouth, jenž mně během uvedeného pobytu pomáhal a můj postup na disertační práci sledoval. Významné poděkování také patří panu profesorovi Hubíkovi z Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, který pečlivě vypracoval oponentský posudek na první část této práce (předkládanou v rámci státní doktorské zkoušky) a svou věcnou kritikou mne upozornil na některá slabá místa původního textu. Při dokončování mně také velice pomohl pan doktor Polišenský, který přispěl s řadou zajímavých poznámek a doporučení v rámci projednávání předkládané práce na mé školící katedře.

Zvláštní poděkování patří samotným členům sledovaných projektů za jejich dobrou vůli a čas, který mi v rámci terénního šetření věnovali.

Navzdory zapojení a užitečné pomoci uvedených lidí zůstává hlavní odpovědnost za konečnou podobu práce na jejím autorovi, tedy na mně.

1 ÚVOD

Tento text představuje výsledky teoretického a empirického studia problematiky komunitních měn a jejich role v oblasti regionálního a sociálního rozvoje. Základní myšlenka této práce vychází z předpokladu, že peníze umějí (a mohou) fungovat i jiným způsobem než tím, který chápeme jako jediný a samozřejmý, neboť jej spojujeme s konvenčními penězi.

Pro moderního člověka je nezdolnost této představy přímo úměrná roli, kterou peníze v současné společnosti plní. K této skutečnosti navíc přispívá, že téma peněz je přirozeně pokládáno za doménu ekonomie, která – i když se to na první pohled nemusí úplně zdát – se penězi jako takovými až tolik nezabývá. Přitom řada současných procesů proměňujících povahu společnosti se dotýká a ovlivňuje i podobu a fungování peněz s dalekosáhlými důsledky pro život lidí. V průběhu posledních let peníze dokázaly získat řadu rozličných forem: mohou existovat pouze v digitální podobě, být ovládány mobilním telefonem, přenášeny na čipových kartách, proměnit se v body věrného zákazníka nebo být směněny na elektronické peníze pro nakupování na internetu, čímž částečně zpochybnily některé původně jasné odpovědi na otázku, čím vlastně jsou. Na těchto příkladech však není nejzajímavější fakt, že „kovové a papírové peníze“ jsou částečně vytlačovány jinými formami, ale především to, že nové podoby peněz ze své podstaty proměňují vztahy mezi lidmi. Peníze totiž fungují především jako prostředek sociální interakce. Díky tomu, jak upozorňuje Hart (2000), tak vždy nutně vyjadřují něco *sociálního* – to, jakým způsobem k sobě lidé patří, což je z hlediska jejich proměny právě to nejzajímavější ke sledování.

Přijmeme-li tento úhel pohledu, otevře se obrovské pole otázek ke zkoumání. Tato práce vychází právě z výše uvedeného předpokladu, ačkoliv její samotný záběr je poněkud skromnější. Předmětem zkoumání jsou komunitní měny, jejichž podstatou je konstrukce soukromých peněz, které obíhají mezi členy lokálních společností, zprostředkují peněžní směnu a zároveň plní jiné funkce než peníze konvenční. V této práci jde konkrétně o sledování aktivit, které jsou formalizované a mají podobu organizovaných projektů s dopady na rozvoj lokalit. Jmenovitě jde o sledování tzv. LETS (Local Exchange Trading System) a časových bank, jakožto hlavních zástupců současných komunitních měn. Uvedené projekty komunitních měn fungují s různou měrou úspěšnosti po celém světě, včetně České republiky.

Při bližším pohledu se ukazuje, že samotná myšlenka konstrukce podobných měn provází moderní peníze od jejich vzniku. V této práci se však budeme zabývat pouze současnými příklady, i

když pro osvětlení původu této myšlenky poukážeme samozřejmě i na historické zdroje inspirace, z kterých čerpají. Uvedené objekty sledování zřejmě patří do oblasti neformální ekonomiky. Předkládaná práce však přímo nesleduje jiné formy spolupráce lidí v této oblasti (než uvedené formalizované projekty s využitím lokálních peněz), i když se v některých rysech tyto aktivity mohou překrývat. V souvislosti se směnou v rámci neformální ekonomiky se čtenáři zpravidla vybaví dvě skupiny jevů. Na jedné straně příklady instituce sousedské výpomoci na venkově, spolupráce obyvatel městských sídlišť či jiné formy reciproční spolupráce založené na mobilizaci sociálního kapitálu jednotlivců. Na druhé straně potom příklady některých sociálních skupin, jejichž členové spolu směňují zboží a služby s využitím alternativních směnných prostředků. S ohledem na nutné omezení předmětu sledování daná práce od těchto příkladů odhlíží.

V centru pozornosti jsou formalizované projekty komunitních měn. Hlavní lokalizace těchto aktivit je v západní Evropě, kde se vyvíjejí zhruba od poslední pětiny 20. století a kde je v současné době diskutována také jejich role v souvislosti s lokálním rozvojem. V České republice se od počátku 90. let 20. století objevilo přibližně 10 projektů těchto lokálních měn. S ohledem na široké významové souvislosti těchto aktivit je užitečné je pojmut jako samotný předmět studia s potenciálními implikacemi pro regionální rozvoj. Z tohoto spojení také vyplývají zřejmé sociologické i ekonomické souvislosti, k jejichž sledování směřuje tato práce.

Samotný termín *komunitní měna* je překladem anglického pojmu *community currency*, který se běžně používá v odborné literatuře. Protože v českém prostředí neexistuje ustálená terminologie týkající se tohoto fenoménu, držím se výše uvedeného překladu. Cílem komunitních měn však není nahradit konvenční peníze, ale spíše přispět ke zformování nové sociální infrastruktury, která by dokázala přinášet prospěch zúčastněným lidem. Proto jsou tyto peníze také někdy označovány jako *doplňková měna* (*complementary currency*) s odkazem na jejich souběžnou existenci s konvenčními měnami. A protože jejich fungování zpravidla zahrnuje menší sociální útvary, které jsou místně omezeny a nedosahují měřítka národní úrovně, přidává se někdy k jejich názvu slovo *lokální*. Synonymem *komunitních měn* jsou tedy *lokální doplňkové měny* - a dále budou tyto názvy i takto používány.

1.1 CÍLE PRÁCE A POUŽITÝ PŘÍSTUP K JEJICH DOSAŽENÍ

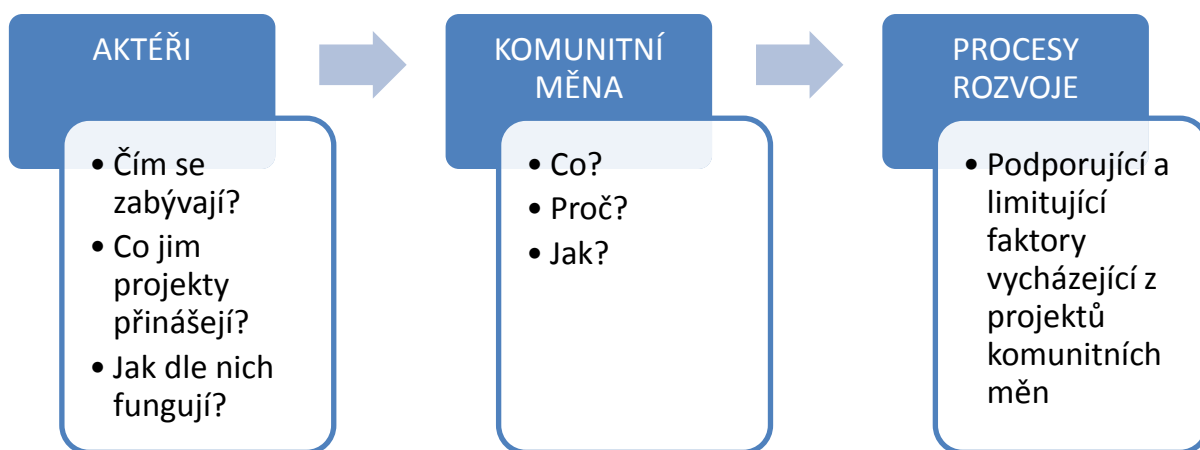
Cílem studie je ze sociologické perspektivy prozkoumat současné zástupce komunitních měn v České republice a odpovědět, jaké jsou teoretické a praktické možnosti realizace těchto projektů ve vztahu k procesům regionálního a sociálního rozvoje.

Povaha sledovaného jevu a formulace cíle prakticky vymezují množinu *vhodných* a *možných* přístupů a metod vedoucích k jeho naplnění. Za tímto účelem sleduji jednání lidí, účastníků projektů, přičemž si kladu obecné otázky:

1. *Co znamenají tyto aktivity, kterými se daní lidé zabývají?*
2. *Jaký je důvod jejich existence ve společnosti?*
3. *Jak tyto projekty fungují?*

Při hledání odpovědí na uvedené otázky se posouvám do roviny vymezené přístupy a pohledy samotných aktérů, takže se ptám: čím pro ně tyto projekty jsou, co jim přináší účast v nich a jak v jejich očích fungují nebo mají fungovat?

Obrázek 1 Metodologický rámec studia

Empirická studie tedy zřetelně staví na sociálně konstruktivistickém přístupu v sociologii. Jak později ukážu, volba výzkumného přístupu není samozřejmě zvolena náhodou, ale logicky vyplývá z konceptualizace sledovaného předmětu a především z pojetí peněz, které jsou v tomto ohledu ústředním momentem celého pojednání. Způsob sledování (výzkumný přístup) dále určuje obecné směřování celé studie ve vztahu k formulovanému cíli. Stručně řečeno: jestliže projekty komunitních měn existují jako výraz sociálního jednání lidí, kteří k nim konkrétním způsobem přistupují, chápou je a vytvářejí jejich podobu, potom je třeba sledovat právě tyto sociální konstrukce vytvářené přepisovanými významy lidí a dále jejich obsah konfrontovat s prvky, které podporují či naopak brání rozvoji lokalit. Tento obecný metodologický rámec předkládané studie znázorňuje výše uvedený obrázek (Obrázek 1).

Obecný cíl práce je složen ze tří cílů specifických, které jsou vzájemně provázané. Ty konkretizují uvedený cíl a zároveň nastiňují postup řešení.

Prvotním cílem je *sestavení definice peněz, která umožní sledovat i jejich méně obvyklé formy, včetně lokálních doplňkových měn*. Tento krok – s ohledem na přístup současné ekonomické (a částečně i sociologické) teorie – není samozřejmý. Jeho uskutečnění je však klíčové, neboť podmiňuje naplnění dalších (navazujících) cílů práce. Konceptualizace peněz je navíc propojena s *problematikou komunit*. Komunita, jako abstraktní konstrukt a specifický sociální útvar (v teoretické a empirické rovině), totiž vhodně artikuluje sociální souvislosti a důsledky fungování doplňkových měn. Prostřednictvím komunit tak lze sledovat dopady lokálních měn na život lidí v lokalitách, potažmo příspěvek této sociální činnosti k lokálnímu rozvoji.

Druhým dílčím cílem práce je *empiricky zmapovat současné podoby projektů komunitních měn v České republice se zvláštním zřetelem k přístupům jejich členů*. Dle použitého metodologického rámce totiž předpokládám, že lidé svou účastí v podobě konkrétního sociálního jednání konstruují obsah projektů komunitních měn. Zmapování jejich přístupů a představ umožní prozkoumat obsah samotných projektů komunitních měn.

Další cíl práce úzce navazuje na předchozí a míří ke *klasifikaci přístupů zúčastněných aktérů a následné typologizaci*. Na základě tohoto třídění půjde o vysvětlení toho, jak konkrétní sociální souvislosti jednání členů vytvářejí rozvojový potenciál lokalit.

Konečně čtvrtým cílem je propojit důsledky jednání aktérů s konkrétní identifikací rozvojového potenciálu. Cílem je tedy ukázat *příspěvek vyplývající z jednotlivých skupinově sdílených pojetí projektů komunitních měn pro oblast regionálního rozvoje*.

Zjištění studie sice nevyklučují praktickou aplikaci v rámci koordinace a řízení těchto projektů, nicméně k tomu předkládaná práce přímo nemíří. Ambicí je spíše nabídnout empiricky podložený rozbor základních principů, vlastností a podoby fungování systémů lokálních doplňkových měn v České republice, a tak kriticky přispět k diskusi o jejich potenciálu ve vztahu k rozvoji lokalit, přesněji řečeno, do jaké míry a za jakých předpokladů mohou tyto projekty fungovat jako zdroj regionálního a sociálního rozvoje v českém prostředí.

1.2 STRUKTURA POJEDNÁNÍ

Jádrem práce je empirická studie českých zástupců lokálních doplňkových měn. Samotná studie vychází z teoretického rámce, který je zformulován v několika kapitolách. Ty se postupně věnují teoretickému zachycení vztahu peněz a sociálních podmínek života lidí (kapitola 2), dále podstatě a okolnostem vzniku lokálních doplňkových měn (kapitola 3) a otázce jejich významu pro regionální a sociální rozvoj (kapitola 4). Poté je osvětlena metodika výzkumu (kapitola 5) a konečně představena

empirická studie (kapitola 6). Poslední kapitolou jsou závěry (kapitola 7) shrnující nejdůležitější zjištění. Provázání jednotlivých částí práce vyplývá z metodologického rámce studia, respektive ze specifických cílů uvedených výše. Nyní podrobněji o jednotlivých kapitolách.

První část (kapitola 2.1) otevírá otázku, jak uchopit *peníze* jako sociální jev a jak je sociologicky zkoumat. Odpověď na tuto otázku je přitom klíčová, neboť představuje základní perspektivu, která bude provázet celou práci. S daným pojetím peněz také souvisí potřeba věnovat pozornost procesu institucionalizace ekonomické směny a různým formám, kterých může nabývat (kapitola 2.2). Pohled na tuto praxi v konfrontaci s neoklasickým ekonomickým přístupem osvětluje nejen vznik a další možnosti vývoje peněz, ale také ukazuje, jak různé formy institucionalizace ekonomické směny ovlivňují jednání lidí. Tímto bude specifikován předpoklad, který stojí v základech systémů komunitních měn. Pro úplné pochopení souvislostí, jak peníze a ekonomická směna ovlivňují život lidí, bude dále věnována pozornost důsledkům fungování moderní peněžní sféry (kapitola 2.3). V návaznosti na to budou vykresleny lokální doplňkové měny jako součást sociálního hnutí, které reaguje na okolnosti vyplývající z fungování moderního ekonomického systému, jehož kritika je také součástí uvedené kapitoly.

Práce pokračuje zkoumáním samotných komunitních měn. Na začátku (kapitola 3.1) je ukázána historická inspirace současných zástupců doplňkových měn. Ta vychází především z první poloviny 20. století a zahrnuje řadu relativně úspěšných experimentů s různými modely lokálních měn. Životnost drtivé většiny z nich však byla omezena obdobím 2. světové války. Aktuální modely komunitních měn se začaly rozvíjet až několik desetiletí poté a jejich počátek je datován do 80. let 20. století. Zachycení jejich vývoje se týká další část práce (kapitola 3.2), která také uvádí přehled základních modelů komunitních měn: LETS, časové banky a nový model s využitím bodů věrného zákazníka. Dále následuje teoretická interpretace těchto systémů (kapitola 3.3), jejímž účelem je osvětlit principy fungování komunitních měn a jejich dopady na život komunit z pohledu sociologie. Jedná se však pouze o teoretickou analýzu fungování, přičemž samotné praktické zkušenosti jsou uvedeny až v části další (kapitola 3.4), jež je prezentuje prostřednictvím výsledků empirického zkoumání tohoto fenoménu v různých zemích, především západní Evropy, kde je mu věnována největší pozornost. Po představení původu a vývoje komunitních měn, interpretaci jejich fungování a uvedení zkušeností z reálného života práce zaměří svou pozornost na problematiku regionálního a sociálního rozvoje ve vztahu k tomuto fenoménu.

V další části (kapitola 4.1) jsou popsány dva základní modely rozvoje lokalit – exogenní a endogenní – z hlediska svého teoretického vývoje, svých vlastností a zdrojů, které využívají. Další

pozornost patří detailnějšímu popisu pouze druhého jmenovaného modelu (včetně jeho aktuální podoby), neboť právě ten je v souladu s možností zkoumání a využití komunitních měn v regionálním rozvoji. Otázka příspěvku komunitních měn a jejich role v oblasti regionálního rozvoje je pojednána v poslední části práce (kapitola 4.2), která uzavírá teoretický rámec tohoto studia.

Empirické uchopení jevu bylo uskutečněno s využitím méně známého výzkumného přístupu nazvaného *Q metodologie*. Jeho vysvětlení počíná určením základních vlastností (kapitola 5.1), po němž následuje popis metody nejdříve v obecné rovině (kapitola 5.2) a dále v konkrétní rovině (kapitola 5.3). V této části práce je tedy ukázáno, jakým způsobem byl určen objekt výzkumu, jak byl zkonstruován „dotazovací nástroj“ a jak byla sbírána data. Vlastní analýza dat je v rámci Q metodologie velice úzce svázána s interpretační fází. Z tohoto důvodu jsem detailní postup analýzy vřadil až do vlastní empirické části.

Empirickou studii jsem rozdělil na část popisnou a část analytickou. První z nich pojednává o historii a fungování existujících projektů komunitních měn v České republice (kapitola 6.1). Analytická část (kapitola 6.2) potom detailně zachycuje postup analýzy sebraných dat s využitím příslušných statistických procedur. Tato část je klíčová pro navazující interpretaci (kapitola 6.3), ve které jsou identifikovány čtyři ideál-typové skupiny členů sledovaných projektů. V každém jednom oddíle této kapitoly je osvětlen přístup jedné skupiny k podstatě a očekávaným přínosům projektů komunitních měn, včetně připojeného popisu prvků, které jsou společné všem skupinám. Na základě této interpretace jsou syntetizovány obecné poznatky a závěry týkající se hlavní výzkumné otázky, tj. příspěvku těchto projektů k rozvoji lokalit (kapitola 7).

Část *Přílohy* (začínající na str. 105) obsahuje materiály spojené s terénním šetřením a dále také přehled použitých rovnic (matematických vzorců) s naznačením provedení výpočetního postupu.

1.3 SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ DANÉHO PŘEDMĚTU

Sociálně vědní výzkum *peněz* staví na bohaté myšlenkové tradici. Její hloubka je naznačena teoretickou částí práce. Publikací, které se přímo zabývají komunitními měnami, je s ohledem na relativní novost tohoto fenoménu podstatně méně. Mezi ty nejvýznamnější lze zařadit *Budoucnost peněz (...)* od Bernarda Lietaera a *Short Circuit (...)* Richarda Douthwaita. Navzdory širokému záběru je však jejich sociologická relevance omezená. Tato skutečnost vyplývá z odlišných kognitivních hledisek uvedených prací. Oblasti, ze kterých autoři čerpají materiál ke svým úsudkům, nejsou nutně sociologické povahy.

Sociologické empirické studium fenoménu komunitních měn je převážně anglosaskou záležitostí. Autoři se v tomto rámci vyslovují nejen k teoretickým, ale také k praktickým otázkám fungování a role komunitních měn v regionálním rozvoji. Tamější studie se tak staly hlavní inspirací pro mou vlastní práci. V tomto ohledu mezi nejvýznamnější autory řadím Petera Northa a Gill Seyfang. Další autoři jsou patrní ze seznamu použitých zdrojů.

Odlišný společenský kontext českých projektů komunitních měn však vyžaduje samostatný výzkum. Bez několika závěrečných studentských prací (pregraduální úrovně) však nejsou v současné době k dispozici takto zaměřené vědecké publikace, k čemuž přispívá právě relativní „mladost“ daného jevu. Každopádně existuje celá řada argumentů (rozvedených v této práci), které dokazují, že je třeba s fenoménem lokálních doplňkových měn počítat jako se součástí kultury pozdně moderní společnosti. Z této skutečnosti také vyplývá potřeba poznání tohoto fenoménu v návaznosti na širší společenské procesy, které ovlivňují sociální život lidí.

Dle dostupných informací mi není známa žádná podobná práce, která by empiricky zkoumala – ve srovnatelné šíři a hloubce – daný fenomén v českém prostředí, navíc s implikacemi k regionálnímu a sociálnímu rozvoji.

2 ZKOUMÁNÍ PENĚZ A SPOLEČNOSTI

I když by se mohlo zdát, že studium peněz je výhradně doménou ekonomie, zájem o toto téma ve skutečnosti prochází napříč oblastí sociálních věd a týká se tak nejen ekonomie, ale i např. sociologie, antropologie, geografie nebo historie. Sledování odlišných aspektů dané problematiky jednoznačně souvisí s pojetím peněz a jejich definicí, což v konečném důsledku vymezuje analytické možnosti zkoumání zvolené problematiky. Právě proto věnuji zvýšenou pozornost tomuto úvodnímu kroku a zdůvodnění zvoleného pojetí peněz.

2.1 ZÁKLADNÍ POJETÍ A DEFINICE

Hlavní proud ekonomie staví na definici peněz, která se přímo opírá o jejich základní funkce (směnný prostředek, zúčtovací jednotka, uchovatel hodnoty a prostředek platby). Toto pojetí existuje v ekonomii od dob Adama Smithe (tj. zhruba od 2. poloviny 18. století), který peníze popsal jako „koleso obstarávající oběh, mocný nástroj obchodu“ (2001 [1776]: 253), a které se (zhruba o sto let později) pouze zvýraznilo v důsledku tzv. sporu o metodu (*Methodenstreit*). „Vítězstvím“ školy marginalistů se totiž toto pojetí peněz stalo pro ekonomii výhradním a i dnešní pohled ekonomie hlavního proudu je do značné míry tímto dědictvím zatížen (Ingham 2000). Zkoumání peněz v tomto duchu sice předpokládá, že penězi může být cokoliv, co plní roli univerzálního prostředku směny, ale typicky se týká pouze peněz ve formě oběživa či bankovních vkladů. Peníze jsou přitom sledovány z hlediska své ceny, nabídky, poptávky, rychlosti obratu atd., přičemž v samotné ekonomické analýze nemají větší roli než jako účetní nástroj v abstraktních modelech, anebo – metaforicky vyjádřeno – olej promazávající kolečka ekonomiky. O penězích jako takových se však nedozvídáme nic.

Zaměření této práce vyžaduje peníze konceptualizovat jiným způsobem, abychom otevřeli prostor pro sociologickou analýzu zvláštních forem peněz, na jejichž používání staví lokální doplňkové měny.

2.1.1 POHLED SOCIOLOGIE A Z NĚHO VYPLÝVAJÍCÍ ZÁKLADNÍ POJETÍ PENĚZ

Tradice sociologického zkoumání peněz byla v klasickém období založena autory¹ jako byli Karel Marx, Max Weber a Georg Simmel. Díky polyhistorickému přístupu jejich díla obsahují různé pohledy

¹ Toto období zpravidla zahrnuje přibližně první století trvání sociologie. Přelom protosociologického období a klasického období sociologie bývá zpravidla vymezen dílem Augusta Comta, který je obecně pokládán za zakladatele

na peníze (historický, ekonomický, sociologický, psychologický, filozofický), které se navíc často prolínají. V každém případě právě tito autoři dokázali o problematice peněz pojednat způsobem, který poskytuje nutný základ pro takové zkoumání peněz, jenž je v souladu s referenčním rámcem současné sociologie. Proto i další vývoj studia peněz v sociologii vždy nějakým způsobem reaguje – pozitivně anebo negativně – na jejich díla. Na tomto místě je jejich příspěvek zmíněn z důvodu, že konkrétně Simmelova práce obsahuje prvky, které se staly nosnými pro pojetí peněz, na němž staví tento text. Základní argumenty této „metateorie“ jsou však mnohem mladšího data než Simmelova *Philosophie des Geldes*² z roku 1900 a čerpá ze sociologické práce Geoffreyho Inghama, jenž ji publikoval téměř sto let po Simmelovi.

Ingham (1996) v této práci konceptualizuje peníze v protikladu s ekonomickým pojetím. Na základě teoretického studia ekonomických a sociologických teorií tvrdí, že integrace teorie peněz do hlavního proudu ekonomie nutně vyžadovala, aby byla v souladu s představou peněz jako specifické komodity, která se vyvinula evolučně z naturální ekonomiky, a aby respektovala premisu metodologického individualismu a racionality aktérů. Neoklasické pojetí peněz tyto předpoklady splňuje, avšak samotná konceptualizace ztěžuje nalezení odpovědi na otázku ohledně povahy a původu peněz - co jsou peníze a jak vznikly? Funkcionální definice peněz totiž implicitně předpokládá, že jejich primární funkcí je to, že fungují jako směnný prostředek a všechny další funkce jsou z této pouze odvozeny. Co ale s penězi, které nevykonávají všechny tyto funkce najednou? A které tedy musí vykonávat, aby byl určitý objekt *penězi*? Nemusíme se přitom ani zabývat případy peněz v tradičních či archaických společnostech, u nichž je tento prvek zřejmý, ale stačí se podívat na některé současné formy peněz, neboť již zde se funkcionální definice peněz dostává do úzkých, má-li být použita pro vyřešení otázky, jestli např. úvěr je penězi. Ingham navíc na základě argumentů německé historické školy zpochybnil představu, že se peníze vyvinuly spontánně tržním mechanismem (s přispěním neviditelné ruky trhu). Mimo jiné totiž ukázal, že první používání peněz mělo svůj zdroj v určitých elementech sociální struktury, neboť se peníze používaly jako měřidlo hodnoty sankcí za překročení určitých pravidel stanovených komunitou. Primární a dokonce jedinou funkcí peněz v tomto případě byla jednotka zúčtování. Navíc vysvětlení prvotního vzniku peněz jako případu snahy racionálních aktérů usilujících o minimalizaci transakčních nákladů (provázejících barter) dává smysl pouze za situace, že peníze v dané společnosti již obíhají.

sociologie (cf. Chalupný 1948, Keller 2004). Konec klasického období nebývá již tak přesně vymezen, neboť toto určení s sebou nese potřebu nalezení „posledního klasika“ (více o tomto tématu např. Petrusek 2000).

² Práce byla poprvé publikována v roce 1900, ale revidovaná verze, která se stala předlohou pro anglický překlad, se objevila až v roce 1907.

Uvažujeme-li pouze působení tržního mechanismu, není možné potom vysvětlit, na základě čeho se rozhodli úplně první aktéři začít používat nějakou komoditu jako peníze, když ještě tyto objekty nemohly plnit funkce připisované penězům (a skoro se chce dodat: a penězi tedy *ex definitio* nebyly).

Uvedená argumentace, včetně odkazu na německou historickou školu, posouvá pozornost k sociálním okolnostem ovlivňujícím vznik a produkci peněz ve společnosti. V tomto ohledu Ingham vyzdvihuje práci Webera a Simmela, kteří právě tento pohled dokázali mít na zřeteli při svém studiu peněz. Sám autor peníze konceptualizuje jako sociální vztah *sui generis*. Nemyslí tím však jen to, že peníze zprostředkují a symbolizují sociální vztah, ale radikálně tvrdí, že peníze jsou samy o sobě sociálním vztahem – tedy, že „mohou být rozumně chápány pouze jako to, co je *konstituováno* sociálními vztahy“ (1996: 510, zvýrazněno v originále). Právě toto pojetí nám poslouží jako „metateorie“ pro definování peněz. Její účel se však plně vyjeví až při teoretické reflexi fenoménu lokálních doplňkových měn.

Taková konceptualizace peněz však nedominovala ani v samotné sociologii, což je vidět, podíváme-li se na přístupy významných autorů, kteří se touto problematikou zabývali, jak je zmiňují některé přehledové studie (např. Baker, Jimerson 1992). Z výše uvedené trojice klasiků se penězi zabýval také Karel Marx, avšak jeho pojetí peněz je spíše ekonomizující (a Ingham jej ve stejné práci explicitně kritizuje). Další významný počín v oblasti sociologie peněz byl učiněn až v poválečném období, do něhož spadá příspěvek Talcotta Parsonse a Neila Smelsera. Parsons se penězi zabýval v rámci své obecné teorie v polovině 50. let 20. století. Pro jeho studium je typická snaha o integraci ekonomického a sociologického pojetí v návaznosti na dílo Alfreda Marshalla, respektive Maxe Webera. Peníze tak na jedné straně chápe v duchu linie neoklasické ekonomie založené Adamem Smithem (tedy jako generalizovaný prostředek moci získávat statky na trhu), a na druhé straně v duchu sociologie, coby symbol postoje a nositel prestiže (Parsons a Smelser dle Mizruchi, Stearns 1994).

V následujících dvou desetiletích po Parsonsovi sociologie výrazně polevila ve svém zájmu o téma peněz. K oživení pozornosti o tento fenomén dochází až v 70. letech 20. století v souvislosti s rozvojem ekonomické sociologie. Zároveň se příslušná výzkumná práce začíná štěpit dle úrovně sledování (mikro a makro) a dále dle jednotlivých sociologických paradigmat a škol.

Od konce 70. let se oblast studia peněz dostává do vlivu školy interpretativní sociologie. Její přístup přináší příslib sledovat peníze tak, jak načrtl Ingham. Dobře to ukazuje práce Viviany Zelizer (1997), která sama přichází s kritikou převažujícího pojetí peněz v ekonomii a sociologii. Přitom upozorňuje na přehlížený sociální význam peněz: lidé svým jednáním opatřují peníze sociálními

významy, čímž dochází ke značkování (earmarking) a vytváření různých druhů peněz (monies), které se následně liší svým účelem, za kterým jsou používány. Boří tak zažitou představu ekonomů (ale i části sociologů – včetně těch klasických³) akceptujících tzv. utilitaristický model peněz, který předpokládá, že peníze jsou jenom jedny ve smyslu homogenního, kvalitativně nerozlišitelného objektu, jenž je stejný ve všech moderních společnostech. Logickou úvahou sice můžeme z její práce vyvozovat možnost radikálního přeznačení používaných peněz, vedoucí až ke vzniku doplňkových měn, avšak tento motiv v jejím pojednání nenalezneme.

Jedna část sociologického zkoumání peněz je tak výrazně stížena ekonomickým pojetím. Objevuje se dokonce názor (např. Mizruchi, Stearns 1994), že je třeba sociologické práce propojit s ekonomickými, neboť oba pohledy nejsou nutně nekompatibilní. Tento názor je velice diskutabilní. Rozhodně je však možno přijmout tu část sociologického studia peněz, která dává důraz na kulturní zakotvení (embeddedness)⁴ fungování peněz, neboť to je právě prvek, z kterého vychází Inghamova „metateorie“ peněz. Jak tedy budou samotné *peníze* vymezeny pro potřeby této práce?

2.1.2 VÝCHOZÍ DEFINICE PENĚZ

Na základě inspirace prací Bernarda Lietaera (2004 [2001]) bude na peníze nahlíženo jako na výraz procesu institucionalizace směny ve společnosti, přičemž samotné *peníze* jsou chápány jako společenské pravidlo dané komunitou užívat určitou věc jako platební prostředek. Takové vymezení zůstává bezrozporné s Inghamovou elementární definicí peněz a zároveň posouvá pozornost k sociálněkulturní podmíněnosti používání peněz a sociálním důsledkům, které toto používání přináší.

Do výše uvedené definice lze stále zahrnout konvenční peníze, ale navíc – a to je důležité – i jejich zvláštní formy včetně komunitních měn, které reprezentují ad hoc produkované peníze plnící jiné než čistě ekonomické funkce. Samotná formulace definice peněz navíc sugestivně ukazuje na další otázky, které jsou součástí předmětné problematiky. Budeme se tedy ptát: Jak peníze ve svých rozličných podobách ovlivňují jednání lidí a jejich vzájemné vztahy? Vice versa: Jak lidé svým

³ Zelizer jmenovitě uvádí Cooleyho, Marxe, ale třeba i Simmela, což se může jevit jako protiklad k tomu, co tvrdí Ingham. Pravdu však mají nejspíše oba autoři. Důvodem je to, že Simmelova Filozofie peněz prezentuje neobyčejný intelektuální záběr, přičemž interpretace různých částí této rozlehlé práce se mohou lišit.

⁴ Tento do češtiny obtížně přeložitelný pojem, jenž odkazuje na *vsazení, zakotvení, včlenění* ekonomických procesů do sociální tkáně společnosti, je téměř „povinnou výbavou“ slovníku autorů působících v oblasti ekonomické sociologie. Pojem proslavil esej ekonoma Karla Polányiho (1992 [1950]) *The Economy as an Instituted Process*, který tvrdil, že: „Lidská ekonomika je včleněna (tj. *embedded* – pozn. L.Z.) a zapletena do institucí ekonomických i neekonomických. Zahrnutí těch neekonomických je přitom podstatné. Pro strukturu a fungování ekonomiky totiž může být stejně důležité náboženství nebo vláda jako monetární instituce, nebo dostupnost samotných nástrojů a strojů, jež ulehčují namáhavou práci“ (1992 [1950]: 34). Později tento pojem oživil americký sociolog Mark Granovetter (1985) a k jeho aplikaci se v této práci ještě vrátíme.

jednáním formují fungování a vlastnosti peněz, včetně příkladů lokálních doplňkových měn? A následně: Proč lidé ustavují tyto svérázné směnné systémy? Jaký je jejich přínos pro zúčastněné aktéry? A potažmo: Jaký je jejich přínos pro lokální/regionální rozvoj? Odpovědi na některé z těchto otázek budou zřejmější poté, co osvětlíme proces institucionalizace směny, který je také součástí výše uvedené definice peněz.

2.2 VÝVOJ EKONOMICKÉ SMĚNY A PENĚŽ

V kontrastu s aktuálním ekonomickým studiem *směna* dříve představovala základní ekonomický jev. Slavná pasáž v *Bohatství národů* ukazuje, že Adam Smith ve sklonu k „obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za druhou“ (2001 [1776]: 15) viděl projev lidské přirozenosti, který zodpovídá za dělbu práce ve společnosti. Na jeho obecnou teorii směny později přímo navázala tzv. formální škola, jež razila představu, že ekonomické chování lidí je nezávislé na sociálních vztazích. Tento předpoklad se stal jádrem pro neoklasickou analýzu, kde osa zkoumání ekonomických jevů vychází z modelu *homo oeconomicus*, člověka ekonomického, který minimálně ovlivněn sociálními institucemi sleduje osobní zájem. Souběžně s tím však byly rozvíjeny teorie *substantivistické*, které stavěly na představě, že ekonomické chování a celá lidská ekonomika je včleněna do sociálních vztahů a proto není ekonomické chování možné analyzovat odděleně od daných sociálních institucí.

Každý z těchto dvou ideál-typových přístupů nabízí vlastní pohled na ekonomickou směnu, její vývoj a vznik peněz. Na tomto místě tedy bude třeba propojit teorii směny a s ní související historii peněz s příslušným modelem jednání člověka a představy hospodářství. Již nyní by mělo být zřejmé, že pojetí peněz jako *emergentní vlastnosti sociálních vztahů* úzce souvisí se substantivním významem ekonomiky.

2.2.1 INSTITUCIONALIZACE EKONOMICKÉ SMĚNY

Proces institucionalizace směny zahrnuje ustavování vzorců jednání, které stojí v základech ekonomického řádu. Ekonomická směna, jak tvrdí Max Weber (1978 [1925]), představuje pouze jeden ze zvláštních typů sociálních vztahů a v průběhu historie na sebe vlivem proměn kultury brala různou podobu. V zásadě je možné rozlišit směnu peněžní a směnu nepeněžní. Barter (tj. naturální směna bez použití směnného prostředku) představuje jednu z variant nepeněžní směny.

Neoklasická mikroekonomie vysvětluje vývoj ekonomické směny prostřednictvím konjekturálních historických příkladů. Peněžní směna se dle tohoto přístupu vyvinula v důsledku snahy racionálně jednajících aktérů snížit transakční náklady naturální směny. Použití určitého

prostředku směny sice zvyšuje efektivitu obchodování, avšak jeho zavedení nesouvisí výhradně s utilitaristickým přístupem jednajících. Známé příklady naturální směny, která stojí a padá s tzv. dvojí shodou potřeb aktérů, viz např. Holman (2001b), jsou sice užitečnými analytickými nástroji pro vysvětlení podstaty peněžní směny, avšak těžko odpovídají skutečným podmínkám (Ingham 1996). Často navíc přeceňují nedostatky naturální směny.

Hlavní rozdíl mezi jednotlivými typy ekonomických směn má ve skutečnosti výrazné sociologické pozadí. Úzce totiž souvisí s proměnou sociálních vztahů, které jsou podstatou ekonomické směny u peněžní i nepeněžní varianty. Naturální směna je ze své podstaty bilaterálním vztahem mezi jednajícími aktéry. Hlavním znakem tohoto ekonomického systému je absence důvěry (Anderlini, Sabourian 1992) v tom smyslu, že jednání zúčastněných čistě odráží jejich subjektivní preference, a proto se také hovoří o *dvojí shodě potřeb*. Peněžní směna oproti tomu vyžaduje důvěru v použitý prostředek směny, která je vyjádřením vztahu obou zúčastněných k nějaké třetí instanci. Z tohoto důvodu je také vždy vztahem trilaterálním, neboť obsahuje nejen vztahy směřujících aktérů, ale i vazbu (v podobě specifického vztahu) každého z nich k peněžní komunitě, která činí používání těchto peněz možným.

Na tento důležitý prvek upozornil právě Simmel a rozvinul jej Ingham (1996), jenž ukázal, že potom je možné v podstatě každé peníze považovat za úvěr (credit). Použití peněz jako uchovatele hodnoty a prostředku platby totiž předpokládá, že lidé *věří*, že nárok vyplývající z vlastnictví peněz bude v budoucnu uznán. Na to upozorňuje také Lietaer (2004 [2001]), který tvrdí, že peněžní směna je sama o sobě hrou důvěry, neboť je veskrze podmíněna širokým přijímáním prostředku platby, a rovněž Hart (2000), když tvrdí, že peníze jsou symbolem našeho vztahu (jako individuí) ke komunitě, k níž patříme.

Vidíme tedy, že hlavní rozdíl mezi jednotlivými druhy směny není v logice směny, ale v kvalitativní proměně vztahu mezi zúčastněnými aktéry. Důvěra, jako vlastnost sociálního vztahu, se přitom vyjevuje na různých úrovních, které souvisejí s druhem použitých peněz. U komoditních peněz je jejich akceptace zajištěna vnitřní hodnotou zboží, jež slouží jako prostředek směny. Ovšem u moderních (fiat) peněz se již jedná čistě o víru v akceptaci symbolu, jenž pouze zastupuje určitou hodnotu bez toho, aby z hlediska svých vnitřních vlastností nějakou měl. Simmel o této proměně charakteru peněz hovoří jako o rostoucí převaze symbolické funkce peněz nad jejich substantivní složkou. V důsledku toho se také proměňuje vztah lidí k penězům. Simmel tento proces nazval

spiritualizací peněz⁵ a dal jej do souvztažnosti s vírou moderní společnosti v peníze. Klíčovým prvkem přitom zůstává důvěra v peníze, která je zajištěna třetí stranou. V moderní společnosti je tímto třetím členem stát, který na podporu důvěry lidí v peníze využívá celé řady prostředků formální sociální kontroly.

Tento pohled staví do jiného světla nejen dříve užívané komoditní peníze, ale i lokální doplňkové měny, u kterých není vždy jasné, jestli jsou penězi nebo ne. Směna zboží a služeb v rámci těchto systémů není na první pohled peněžní směnou, ale ani čistě barterem. Při obchodování je však využito zvláštních forem peněz, které plní jiné funkce než konvenční peníze. Ekonomická směna v tomto případě stojí na tzv. vzájemném zápočtu (*mutual credit*), který předpokládá zvláštní typ vztahu mezi zúčastněnými. Vysvětlení podstaty tohoto modelu směny, s ohledem na jeho jednotlivé varianty, bude věnována pozornost ve třetí kapitole. Přesto je užitečné již teď zdůraznit, že i tento druh směny je spojen s používáním určitého druhu *peněz*, přičemž jejich zvláštní podoba v sobě odráží specifické vlastnosti sociální struktury, v jejímž rámci existují. Z tohoto úhlu pohledu je také možné existenci komunitních měn považovat za reakci na vlastnosti moderní peněžní sféry a funkce konvenčních peněz. Podívejme se proto nyní, jakým způsobem se moderní peníze vyvinuly a jaké vlastnosti mají.

2.2.2 PŮVOD PENĚŽ

Používaná definice peněz v ekonomii úzce souvisí s funkcemi, které peníze vykonávají. Díky tomu neoklasická ekonomie vidí podstatu peněz v tom, „že je každý přijímá, protože ví, že je každý přijímá“ (Holman 2001b: 451). Již jsme zmínili, že z tohoto úhlu pohledu je za primární funkci peněz považována role směnného prostředku, přičemž ostatní funkce jsou z ní odvozené, a již jsme také zmínili, jaké je úskalí této tautologické konceptualizace peněz, chceme-li vysvětlit jejich původ.

Při pohledu na podstatu peněz v širších souvislostech a v propojení se sociálně kulturními faktory, které ovlivňují jejich podobu, vlastnosti a funkce, je pravděpodobnější, že peníze měly prvotně úplně jiný účel, který přímo nesouvisel s ekonomickou sférou. Tuto teorii dokládá řada příkladů archaických společností, které uvádějí práce věnující se problematice historie peněz (např. Galbraith 1975, Douthwaite 1996, Lietaer 2004 [2001]). Ingham (2000) na základě podobných

⁵ V této souvislosti je zajímavé zmínit pojednání Lietaera (2004 [2001]), který ve své knize poukazuje na některé mystické prvky moderních peněžních systémů. Popisuje např. jak jsou banky často projektovány jako chrámy udržující obřadnou atmosféru a jak si slyšení prezidenta amerického FEDu udržuje přísně rituální charakter. Odhaluje také některé esoterické prvky zdobící americkou jednodolarovou bankovku – seříznutá pyramida korunovaná trojúhelníkem světla se vševídnoucím okem Boha, orel držící šípy a olivovou ratolest, sedminásobné opakování čísla 13 a Šalamounova pečeť; to vše je dle Lietaera důkazem jakoby posvátných vlastností peněz.

východisek⁶ tvrdí, že prvotní funkcí peněz byla role zúčtovací jednotky. Komodity, které se používají pro směnu, totiž musejí získat nějaký vztah k pevně danému standardu. Bez něj zúčastněné strany spíše porovnávají individuální potřeby (než hodnoty v abstraktní podobě) a směna si tak udržuje rysy barteru.⁷

V souvislosti s použitou definicí peněz (společenské pravidlo dané komunitou užívat určitou věc jako platební prostředek) je navíc třeba zdůraznit, že funkce prostředku platby se liší od funkce prostředku směny. Úloha peněz jako prostředku platby je ve skutečnosti důležitější, neboť zajišťuje, že mezi zúčastněnými může vzniknout dohoda o *budoucím* vyrovnání daného závazku prostřednictvím peněz, což umožňuje rozvinout složitější vztahy odpovídající více realitě. Pro rozvoj peněz tedy bylo klíčové, aby se jimi stalo „něco“, co dokázalo v první řadě fungovat jako zúčtovací jednotka a co si dokázalo uchovávat hodnotu ve společnosti, aby „to“ bylo použitelné jako prostředek platby. Podobně původ peněz popisoval Weber (2003 [1927]), který tvrdil, že jejich existence byla nutná pro uskutečnění plateb jako byly např. dary mezi kmeny, věno, cena za nevěstu atd., neboť všechny tyto příležitosti vyžadovaly použití standardního prostředku, který nutně nemusel obíhat ve společnosti jako prostředek směny. Tyto příklady také dobře ilustrují význam peněz jako prostředku sociální interakce. Společně sdílené významy peněz umožňují peníze používat jako prostředek dosahování *společných* cílů. Proto peníze fungují jako prostředek tvorby lidské komunity (Hart 2000).

Toto je případ zejména ekonomik, kde převažuje reciprocita a redistribuce nad směnou – dle ideálních typů ekonomického jednání, jak je identifikoval Polányi (1992 [1950]). Směna přitom figuruje jako ideální typ jednání v tržní ekonomice, nicméně vliv peněz na sociální vztahy mezi lidmi přetrvává. Původ peněz, které by svým používáním překročily podobu naturální směny, je každopádně jen stěží vysvětlitelný pouze s odkazem na primární roli směnného prostředku.

2.2.3 VÝVOJ FUNKCÍ PENĚŽ

V souladu s předchozím popisem je možno říci, že různé formy peněz představují různé způsoby institucionalizace směny mezi lidmi. Úplně nejdříve měly peníze komoditní charakter a podobu široce obchodovaného zboží. Až později se vydělily jako svébytná komodita plnící funkci prostředku

⁶ Ingham přímo odkazuje na práci Philipa Griersona *The Origins of Money* z roku 1977.

⁷ Každodennost moderního člověka nabízí celou řadu příkladů, typicky např. odměňování za neformální provedení (řemeslných) prací. Přítomným směnným prostředkem se může stát téměř vše – od cigaret, přes alkohol až po zvláštní předměty, které jsou používány ke směně omezenými skupinami (svého času např. šerifská hvězda mezi českými trampy). Důležité je však zdůraznit, že tyto případy – bez vztahu směnného prostředku k pevnému standardu – spíše odpovídají směně naturální (tj. barteru).

směny a uchovatele hodnoty. Pro předmoderní společnost navíc bylo typické, že existovalo více druhů peněz, jež obíhaly současně v určitých lokalitách. Weber (2003 [1927]) v tomto ohledu rozlišuje vnitřní peníze, které nacházely použití v rámci uzavřených komunit a plnily speciální funkce. Pokud tyto peníze začaly být přijímány jako prostředek platby i ostatními komunitami, povýšily vnitřní peníze na vnější.

Během společenského vývoje peníze prošly různými podobami. Samotná historie, která je popisována v řadě publikací (např. Weber 2003 [1927], Galbraith 1975, Douthwaite 1999, Lietaer 2004 [2001]), zpravidla zachycuje vývoj od komoditních peněz (jako např. obilí, tabák, olej, drahé kovy aj.) přes fiduciární peníze (tj. papírové peníze vydávané bankou, která uchovává hodnotový ekvivalent ve zlatě) až po fiat peníze⁸ (emitované bankou, s nuceným oběhem).

Komoditní peníze mohly dobře fungovat v podmínkách necentralizované autority, kdy jejich široké použití zajišťovala jejich vzácnost vyplývající z omezenosti jejich výskytu či jejich existence obecně. Z tohoto pohledu jako komoditní peníze mohlo hladce fungovat jak obilí (neboť nevzniká bez nulových nákladů) a jistý druh mušlí (protože je pro jejich získání třeba vynaložit práci), tak i zlato (neboť jeho výskyt je místně omezen). Určujícím znakem těchto – lidmi produkováných – peněz bylo to, že „byly vyráběné a dávané do oběhu pouze, když byl jejich směnný kurz s ostatním zbožím příznivý“ (Douthwaite 1999: 35). Až změna podmínek, za nichž dané zboží funguje jako peníze, vyvolala potřebu institucionalizace jiné věci jako prostředku platby. Tak tomu bylo např. u děrovaných mušlí používaných indiány v Severní Americe, které ztratily na směnné hodnotě, když přistěhovalci pro jejich produkci začali používat ocelové vrtáky (Douthwaite 1999). Anebo ve státě Virginia (USA), kde tabák fungoval jako platidlo od roku 1607 po téměř dvě století – což bylo mimochodem o sto let déle než existence zlatého standardu – až „správu“ peněz monopolizovala federální vláda na základě Ústavy (Galbraith 1975).

Rozdílná kvalita komodit, které jsou používány jako prostředek směny, s sebou nese tlak na jejich standardizaci. Díky svým užitným vlastnostem a právě možnostem standardizace časem zvítězilo používání vzácných kovů. Stalo se tak ale pouze tam, kde byly tyto kovy dostupné. Po vytvoření bank, jež vydávaly směnky oproti depozitovanému zlatu, byl obrazně jen krok k vytvoření fiduciárních peněz. Poprvé se tak děje v Anglii (Hart 2000), kde byly na přechodná období také emitovány peníze, u nichž nefungovala konvertibilita za zlato. Zde se tak rodí princip peněz, které mohou fungovat v hospodářství, aniž jsou kryty zlatem (nebo jinou komoditou) – tedy fiat peníze.

⁸ Původ tohoto označení popisuje Lietaer ve své knize následujícím způsobem: „*Fiat Lux* byla první slova, která podle knihy Genesis pronesl Bůh: 'Buď světlo'. Další věta zní: 'A bylo světlo. Viděl, že světlo je dobré'. Setkáváme se zde se skutečně božskou funkcí tvoření něčeho z ničeho (*ex nihilo*), jen na základě moci slova.“ (2004 [2001]:52, zvýrazněno v originále).

Zjištění uvedená v předchozích dvou kapitolách se zaměřovala především na mikroúroveň fungování peněz, jejich podstaty a vzniku. Od tohoto momentu, má-li být shrnuto výše uvedené, by již nemělo být pochyb o tom, že peníze představují historický fenomén, který je otevřen dalšímu vývoji. Podoba peněz a jejich funkce jsou výsledkem kultury společnosti, což koneckonců dokazuje i diskuse o vzniku jednotné evropské měny, či fenomén „bezhotovostní společnosti“, který s sebou nese vytlačování vlastních peněz z ekonomických transakcí. V kontextu současného dění je také viditelné, že za poslední dvě století ubývá významu role centrálních autorit ve věci spravování peněz, čemuž odpovídají právě různé aktuální příklady „virtuálních“ měn (Hart 2000). Tento posun zviditelňuje základní rys konstruovanosti peněz jako vyjádření vůle lidí, bez nichž by žádné peníze penězi nebyly. Díky tomuto pojetí je proměna peněz vždy provázána se změnou sociálních vztahů, díky nimž peníze existují. Výskyt lokálních doplňkových měn je mimo jiné možno interpretovat jako reakci na podobu a vlastnosti moderní ekonomiky, se zřetelem k sociálnímu pozadí, které vyplývá právě ze specifické podoby moderní peněžní sféry. Závěrečná část tohoto obecného pojednání o penězích a ekonomické směně se proto zaměří na některé okruhy problémů týkajících se dopadů moderní peněžní sféry na život lidí.

2.3 MODERNÍ PENĚŽNÍ SFÉRA

Přerod tradiční společnosti na moderní bývá sociology zpravidla popisován jako výsledek řady složitých procesů (mezi něž patří industrializace, racionalizace, urbanizace, sekularizace, individualizace), které určují ideál-typové odlišnosti obou kategorií společenského vývoje (viz např. Keller 2004). Jedním z hlavních rysů moderní společnosti je ústřední pozice instituce trhu, jejíž důležitost narostla historicky nevídaným způsobem. Nás bude tento význam trhu pro společnost zajímat především z důvodu, že přímo souvisí s procesem monetizace společností, který odkazuje na rostoucí počet věcí, které jsou ve společnosti kupovány a prodávány za peníze, a který tedy přímo ovlivňuje kulturu moderní společnosti v širokém slova smyslu.

Max Weber (2003 [1927]) popsal vznik moderních peněz jako důsledek – a zároveň i předpoklad – racionalizace moderního západního světa. Peníze se v té době staly největší silou integrující národy, protože pouze na národní úrovni hospodářství byl možný oběh fiat peněz. Z tohoto důvodu lze moderní peníze (s nuceným oběhem) také chápat jako „nejkoncentrovanější a nejvyhraněnější formu a výraz důvěry ve státně společenskou organizaci a řád,“ jak tvrdí Georg Simmel (Bayer – Bayerová 1996: 763). Této pozice by peníze nemohly nabýt bez dostatečně pevného základu, který poskytlo až centralizované uspořádání moderního státu.

Hlavní rysy moderní ekonomiky úzce souvisejí s komodifikací základních výrobních faktorů včetně peněz, jejichž množství a hodnota začala být organizována trhem. Polányi (1957 [1944]) této změně přikládá ústřední význam v rámci zrodu moderní kapitalistické ekonomiky. Tvrdí, že tento přerod by ve skutečnosti nebyl myslitelný bez uvedené proměny peněz. Rostoucí ekonomický systém společnosti, standardizace, přenositelnost peněz a integrace lokalit na vyšších úrovních navíc zpětně posílil proces monetizace společnosti. Moderní peníze (v Simmelově slovníku: *peněžní nexus*) se díky tomu staly nejen horizontální, ale také vertikální osou ekonomického života, neboť začaly uspořádávat vztahy jak v oblasti směny, tak také v okruhu zajištění výrobních faktorů nutných pro ekonomickou produkci.

Samotné spravování peněžního systému, které vyžadovalo umělé řízení peněžní zásoby v hospodářství, však s sebou přinášelo nemalé problémy, které skrze hospodářství postihovaly široké vrstvy obyvatel. Právě dysfunkcím peněžního systému Polányi připisuje původ celé řady sociálních problémů moderní společnosti. Typickým příkladem je hospodářská krize, která se objevila v první třetině 20. století.⁹

2.3.1 VLASTNOSTI MODERNÍCH PENĚŽ

Popis vlastností moderních peněz a z nich vyplývajících důsledků se přímo objevuje ve slavné práci Karla Polányiho (1957 [1944]). Tuto podobu je možno výstižně vyjádřit čtyřmi body tak, jak je uvádí Lietaer (2004 [2001]: 51). Ten mezi „samozřejmé rysy“ řadí, že (1) peníze jsou připoutané k národnímu státu, (2) jsou fiat penězi, které jsou (3) vytvořeny na základě bankovního dluhu a tedy jsou (4) spojeny s existencí platby úroků. Nyní se podívejme, jakých souvislostí se tyto body konkrétně týkají.

Fiat peníze, oproti předchozím formám peněz, jsou peníze jakoby stvořené z ničeho a převažuje u nich tedy symbolická funkce nad substantivní složkou. Způsob tvorby peněz prostřednictvím multiplikační tvorby bankovních vkladů vede k tomu, že tento systém v sobě nemá zabudován samoregulační mechanismus. Z tohoto důvodu je také proces vytváření peněz součástí monetárních politik a jako takový musí být předmětem neustálého řízení a složité koordinace. Pro funkčnost celého ekonomického systému je totiž nutné, aby peníze neztrácely svou relativní hodnotu a vzácnost, a proto musí být „uměle“ udržován jejich nedostatek.

⁹ Spojení hospodářských problémů s těžkostmi života „běžných lidí“ krásně popsal např. Erich Maria Remarque v románu Černý obelisk. Zde (téměř sociologicky) ukázal, jak jsou potíže a úspěchy každodenního světa jednotlivců formovány velkými strukturálními změnami s nesmírně složitými souvislostmi (1. světová válka, válečné reparace Německa, hospodářská krize a *krach peněžního systému*, vzestup nacismu a 2. světová válka).

Existence úroků dle Lietaera potom ústí ve tři sporné body. Jejich důsledkem totiž dochází k nepřímé stimulaci konkurence mezi účastníky na trhu, vzniká vazba na kontinuální hospodářský růst, který nutně nepodmiňuje společenský blahobyt, a za třetí je posilována nerovnoměrná koncentrace bohatství ve prospěch malé skupiny lidí (cf. Kennedy 1988). Přestože je problém úroku „velkým tématem“, které aktivizuje četná sociální hnutí, jeho diskuse by výrazně překročila rámec této práce.

Předchozí podkapitola popisující institucionalizaci peněžní směny ukázala, že pro pochopení podoby peněz je vždy třeba sledovat kontext jejich vzniku, neboť ten je klíčem k pochopení nejen jejich podoby, ale i sociálních vztahů, které vyjadřují. Lietaer argumentuje, že uvedené vlastnosti moderních peněz mají svůj původ v Anglii 17. a 18. století a jsou „ve výrazném souladu s předviktoriánským duchem, s prioritami a smýšlením ostrovní země odhodlané vybudovat si své světové impérium“ (2004 [2001]: 50). Uvedené vlastnosti ukazují, že se moderní peníze od svého počátku vyvíjely tak, aby dodávaly energii pro cíle vytyčené moderní společností, tedy pro uskutečnění toho, co Zygmunt Bauman (2002) výstižně pojmenovává jako *projekt modernity*.

Navzdory předchozím (historicky trvalejším) ne-moderním formám vykrystalizovaly peníze do podoby, kterou známe a která nám připadá samozřejmá. S touto podobou jsou spjaty výhradně funkce související s „provozem“ ekonomického systému, tj. peníze jsou považovány za (1) prostředek směny, (2) zúčtovací jednotku (3) uchovatele hodnoty a (4) prostředek platby. K tomu bychom ještě mohli přidat, že peníze dnes (respektive od počátku moderní éry) slouží jako nástroj spekulace. Samozřejmost těchto funkcí peněz je však relativní, neboť konkrétní podoba moderních peněz je omezena kontextem společnosti, v níž žijeme. Diskuse o funkcích peněz a jejich vývoji, která byla představena v předchozích kapitolách, ukázala možnost, kterou potvrzuje Lietaer (2004 [2001]: 49), že mohou „existovat dokonale efektivní měny, které neplnily některé nebo dokonce neměly žádnou z těchto rolí“.

2.3.2 SOCIÁLNĚ KULTURNÍ SOUVISLOSTI MODERNÍCH PENĚŽ

Klasickou linií sociologických pojednání zkoumajících dopady peněz na kulturu moderní společnosti tvoří práce Karla Marxe a Georga Simmela. Zde budou uvedeny pouze pro dokreslení souvislostí, s kterými je spojena ideologie hnutí lokálních doplňkových měn. Z prací obou autorů, které mají výrazné filosofické rozměry (a nejsou ani ústředním prvkem našeho pojednání), jsou vybrány jen ty nejdůležitější body.

U Marxe (1978 [1948]) je patrný motiv peněz jako odcizujícího prostředku lidských bytostí. Tento podnět dále rozpracovává také Simmel ve své ústřední práci, ale i v řadě menších esejů, ovšem s tím, že si všímá i ambivalentní povahy dopadů peněžní směny. Pro něj totiž směna na jedné

straně sice posiluje „bezkrvnost“ sociálních interakcí, ale na druhé straně přináší členům moderní společnosti více svobody. V jiném ohledu Simmel vidí peníze jako původce kvantitativního charakteru moderní doby. Díky tomu, že číselně vyjadřují směnitelnost věcí a že se pojí k jednotlivým věcem jako jejich cena, existují totiž peníze pouze v konkrétních číslech. Obdobně u Marxe (1953 [1864]) při realizaci směny dochází k oddělení užitné a směnné hodnoty, díky čemuž se peníze vyjevují jako „materializace hodnoty“.

Můžeme si přitom všimnout, jak tento kvantitativní charakter, respektive kvantifikující pojetí věcí, plně odpovídá ústřední roli hospodářství v moderní společnosti tak, jak byla zmíněna v souvislosti s přerodem z tradiční na moderní společnosti. Moderní člověk dle Simmela tím o něco přichází, neboť:

„Kvalitativní stránka objektů ztrácí vinou peněžní ekonomiky svůj psychologický akcent, trvale žádoucí oceňování podle peněžní hodnoty vede k tomu, že ta se nakonec jeví jako jedině platná; stále rychleji v životě pomíjíme onen specifický, ekonomicky nevyjádřitelný význam věcí“ (Simmel 1997 [1907]: 256).

Oba autoři také upozorňovali na problém „neosobnosti“ peněz v moderní společnosti. Ve své rané práci Karel Marx (1978 [1948]) píše o „převrácení a zaměňování všech lidských a přirozených kvalit“, čímž dle něj dochází k odcizení podstaty lidí. Později se v Kapitálu objevuje jiný aspekt alienace, který v ekonomice souvisí s metamorfózou zboží a zcizování jeho užitné hodnoty peněží. Georg Simmel také vykresluje peníze jako neosobní věc – jako nástroj, neboť jejich používání vyžaduje specifický přístup, naplněný chladností a odtažitostí, jenž koresponduje s povahou jednání zaměřeného na výběr a ovládnutí tohoto nástroje. Proto také podle něj tato neosobnost činí peníze zvláště vhodným médiem vztahů, jejichž protagonisté usilují o minimalizaci osobního zapojení.

Tento přístup však představuje pouze jeden způsob chápání významu peněz v moderní společnosti. Opačné stanovisko reprezentuje Viviana Zelizer (1997), která proti dominujícímu utilitaristickému pojetí postavila svůj model „sociální diferenciací peněz“. Předmětem jejího sledování je proces monetizace ekonomiky ve Spojených státech amerických v období let 1870-1930, přičemž se zaměřuje na sledování konstruování sociálních významů *konvenčních* peněz. Součástí jejích východisek je tvrzení, že peníze sice hrají důležitou roli v tržní ekonomice, ale fungují i mimo její sféru, kde se stávají předmětem nových sociálních definic. Dle ní proto existují i jiné peníze, než jak většinově předpokládají ekonomové a jak je popisoval Marx a Simmel, ale četné peníze¹⁰, které

¹⁰ V českém jazyce je toto vyjádření nepřesné, neboť *peníze* jsou pomnožným podstatným jménem. Zelizer existenci různých druhů peněz vyjadřuje používáním zastaralého slova *monies*, který dokáže vyjádřit množné číslo ve smyslu četných podob peněz.

fungují jako sociální prostředek (social medium) nabývající jiných vlastností, než které mají „utilitaristicky chápané“ peníze.

Příspěvek Viviany Zelizer je třeba vidět především jako reakci na dominující způsob chápání dopadů peněz na moderní kulturu. Na Marxe, ale i Simmela však bylo při studiu souvislostí moderních peněz spíše navazováno. To dokládá i práce Anthonyho Giddense (1998 [1990]), který rozpracovává (Simmelem) uvedený motiv týkající se prostorových souvislostí peněz. Simmel ve své práci mimo jiné popisoval, jak moderní peníze na jedné straně přispívají k vytváření vzdáleností mezi lidmi a objekty a na druhé straně představují prostředek, jak tyto vzdálenosti překonávat. Anthony Giddens při zkoumání povahy modernity a postmodernity hovoří o penězích jako o příkladu vyvazujícího mechanismu, neboť „vytlačují“ sociální činnost z lokálních kontextů a reorganizují sociální vztahy napříč velkými časoprostorovými vzdálenostmi“ (1998 [1990]: 52). Dle něj tímto způsobem dochází k časoprostorovému rozpojování, které se zintenzivňuje v moderní době a které způsobuje vyprazdňování času a prostoru v lokalitách. Modernímu člověku, který má stále menší možnost kontrolovat věci bezprostředně ovlivňující jeho život, tak (podle Giddense) nezbývá než *důvěřovat*. Důvěřovat věcem a procesům, které nemůže vidět a ani jim plně porozumět, což se vztahuje i na instituci peněz, coby symbolický systém. I zde se Giddens explicitně odvolává na Simmelovo tvrzení ohledně víry ve vládu, která za moderní peníze poskytuje záruky.

Giddensův příspěvek je důležité zmínit také z toho důvodu, že jeho koncept časoprostorového rozpojování tvoří spojení pro teoretické uchopení podstaty procesů globalizace, které v ekonomické oblasti zahrnují i trhy peněz (více např. Bauman 2000 [1998]). Jak dále ukážeme, lokální doplňkové měny jsou v tomto ohledu antipodem konvenčních peněz, neboť (z ideologických důvodů) usilují o přerušení vazby na globalizovanou ekonomiku, která se nezřídka stává terčem jejich kritiky, a vedou k vytváření sociálních komunit, které na pozadí globalizačních procesů získávají zvláštní význam. Opodstatnění těchto sociálních útvarů zpravidla staví na argumentech kritizujících nestabilitu peněžních systémů, zvýraznění spekulativní funkce peněz a současně špatné plnění ostatních, které jsou však základní. Tyto argumenty představují např. Douthwaite (1996), Gray (1998) či Korten (2001 [1995]).

Zmíněná kritika ze strukturální perspektivy se často prolíná s kritikou z kulturní perspektivy. A přestože ji nenalzáme v takovém rozkvětu jako u Marxe a Simmela před sto a více lety, není mnoho důvodů se domnívat, že by Marxovo a Simmelovo vylíčení kulturních a sociálních dopadů peněz na moderní společnost přestala být platná. Zhruba od 80. let 20. století úsilí kritiků současných měnových systémů nachází svůj výraz v četných praktických pokusech lokálních společností, které

začínají experimentovat s doplňkovými měnami. Do jaké míry jsou úspěšní a co tyto experimenty přesně obnášejí, bude předmětem další části této práce.

3 KOMUNITNÍ MĚNY

Existence komunitních měn zpochybňuje všeobecně přijímanou představu, že peníze nemohou nabývat jiné podoby než té současné. Dnešní komunitní měny však čerpají inspiraci z mnohem starších případů lokálních měn, které se v minulosti objevovaly zpravidla v obdobích ekonomické krize. Proto se hned na počátku této části zaměříme na tyto historické příklady a vysvětlíme jejich návaznost na další vývoj sledovaného jevu. Poté načrtne, jakým vývojem prošlo moderní sociální hnutí propagující lokální doplňkové měny v Evropě a Spojených státech amerických a v jaké jednotlivé typy systém komunitních měn vykrystalizoval. S odkazem na teoretické koncepty uvedené v kapitole 2 zde bude příležitost v teoretické rovině interpretovat vlastnosti a principy fungování těchto peněz, včetně přínosů, které tyto systémy zúčastněným lidem nabízejí. Důležitou otázkou, která stále ještě bude čekat na zodpovězení, je, zda se přínosy fungování komunitních měn vyplňují i ve skutečném životě. Pro její zodpovězení se v závěru této části práce zaměříme na výsledky empirického zkoumání tohoto fenoménu.

3.1 INSPIRACE Z HISTORIE: HNUTÍ NOUZOVÝCH MĚN

Problémy moderní ekonomiky vedly v historii k mnoha případům vytváření lokálních měn, které fungovaly jako doplněk anebo dočasná náhrada měny konvenční. Řada těchto příkladů byla zaznamenána v 19. století v USA (Lietaer 2004 [2001]), ale v souvislosti s dnešními komunitními měnami jsou nejčastěji zmiňovány příklady z 20. a 30. let 20. století, které se objevily v Evropě (viz např. Douthwaite 1996, Fisher 1933, Lietaer 2004 [2001])¹¹. Tyto příklady také byly systematictěji rozebrány a jsou dnes (i přes své velmi specifické podmínky vzniku) základní inspirací pro aktivisty propagující komunitní měny. Jejich hlavní příspěvek spočívá v tom, že velmi názorným způsobem ukazují, jak podoba a vlastnosti peněžního systému ovlivňují sociální život lidí.

První příklad pochází z 30. let minulého století a odehrává se v Německu, které v té době bylo stíženo obrovskými hospodářskými problémy, jejímž průvodním jevem byla hyperinflace znemožňující řádné fungování hospodářství. V této době se v městečku Schwanenkirchen prosadila lokální měna Wära, která sice existovala již několik let předtím, ale k jejímu použití ve větším měřítku došlo až v roce 1931, kdy s ní začal pracovat místní majitel uhelných dolů. Tyto doly byly již dva roky zavřené, když se mu podařilo získat půjčku od banky na obnovení provozu a následně přesvědčit své

¹¹ Z těchto prací, pokud nebude uvedeno jinak, je čerpáno v průběhu celé podkapitoly 3.1.

zaměstnance, aby souhlasili s vyplácením mzdy v komunitní měně. Za dané ekonomické situace (vysoká míra nezaměstnanosti, velká míra zadluženosti obyvatel a v podstatě žádné obíhající peníze v hospodářství) těmto lidem, pokud chtěli znovu začít pracovat, nic jiného nezbývalo.

Měna Wära byla kryta uhlím, ale hlavní zvláštnost spočívala v tom, že se její bankovky musely každý měsíc opatřit malým kolkem, aby zůstaly platnými. Každý z držitelů těchto peněz přirozeně chtěl, aby tato povinnost nezbyla právě na něj, a tak se snažil peníze brzy utratit. Díky tomu Wära obíhala celou komunitou: od zaměstnanců dolů k prodejcům, kteří přinutí velkoobchodníky akceptovat tuto měnu, a od nich k výrobcům, kteří se snažili tyto peníze dát těm, kdo je přijímal anebo mohl vyměnit za uhlí. Tímto způsobem se lokalita dokázala za pár měsíců zotavit, což byl v kontextu tehdejších ekonomických podmínek malý zázrak. Později se dokonce rozšířila i do dalších míst, takže tuto měnu přijímalo jako platidlo několik tisíc obchodů a bylo dokonce možné si založit účet v bance vedený v této měně. Celý projekt ovšem skončil zásahem německé vlády, která měnu (paradoxně) považovala za inflační, a proto v roce 1931 prohlásila její používání za ilegální. V té době zřejmě obíhalo 20.000 Wära, s nimiž přicházelo do styku dva a půl miliónu lidí, ale některé odhady uvádějí ještě vyšší čísla.

Zavedení tohoto modelu komunitní měny se stalo klíčovým úspěchem hnutí nazvaného *Freiwirtschaft* (Svobodné hospodářství), které prosazovalo myšlenky alternativního ekonoma Silvia Gesella. Ten ve svých pojednáních vycházel z práce francouzského sociálního reformátora Pierra Proudhona, ale výrazně čerpal z také z klasické politické ekonomie v podání Adama Smithe, Davida Ricarda, Karla Marxe. Gesell prosazoval *tržní ekonomiku bez kapitalismu* (Onken 1999), což bylo dostatečně zvláštní na to, aby se ve své době neprosadil. Jeho originální teorie byla zářimována představou hospodářství, které musí být uspořádáno v souladu s řádem přírody. Podle této teorie také peníze, aby plnily své funkce, musí mít stejné vlastnosti jako ostatní věci v přírodě a periodicky ztrácet svou hodnotu. V praxi je této vlastnosti možno dosáhnout tak, že jsou peníze opatřeny *udržovacími náklady* (Instandhaltungskosten), které jejich hodnotu učiní dočasnou, např. nalepováním cenného kolku, bez něhož se stanou neplatnými. Účelem tohoto opatření je, jak ukázal příklad z německého městečka, dostat do hospodářství obíhající měnu, která umožní obnovit směnu mezi lidmi.

Gesellovými myšlenkami a úspěchem z Schwanenkirchenu se také nechal inspirovat starosta, který působil v rakouském městečku Wörgl. Na počátku 30. let se v této obci, kde z celkového počtu 4300 obyvatel bylo 1500 bez práce, pokusil realizovat ambiciózní plán na podporu zaměstnanosti a rozvoje obce. Se souhlasem místních dělníků a dostatečného počtu obchodníků a spořicího ústavu město vydalo vlastní měnu s bankovkami, které musely být každý měsíc opatřeny kolkem v hodnotě

1 centu. Zaměstnanci obce, včetně starosty, dostávali polovinu platu v komunitní měně a nově najatí dělníci na veřejné práce dostávali v této měně celou svou odměnu. Zároveň ale platilo, že komunitní peníze byly v bance kdykoliv směnitelné za konvenční měnu, avšak se zaplacením transakčního poplatku 2 centy. Toto racionální opatření zvýšilo důvěru lidí v peníze, ale neohrozilo jejich obíhání, protože pokud to bylo možné, bylo stále výhodnější zaplatit lokálními penězi.

Ekonomické dopady fungování této doplňkové měny byly opět značné. Obec dokázala opravit silnice, přebudovat systém zásobování pitnou vodou a kanalizaci, postavit několik domů a řadu dalších staveb, a to bez deficitního obecního rozpočtu. Naopak, snížením nezaměstnanosti a zvýšením příjmu obyvatel se zvýšil příjem rozpočtu z daní. V tomto ohledu se daný projekt komunitních měn jednoznačně liší od Rooseveltova *Nového údělu*, s kterým je někdy mylně srovnáván, neboť přímo nevyužívá peníze z veřejného rozpočtu. Díky svému úspěchu se také tento model komunitní měny rozšířil do sousedících měst. A podobně jako v případě německého Schwanenkirchenu byla i tato komunitní měna v roce 1933 zakázána, tentokrát na základě žaloby centrální banky.

Obecné principy daného typu komunitních měn shrnul ve své práci Irving Fisher (1933), který působil ve Spojených státech amerických jako poradce komunit, které tímto způsobem řešily ekonomické obtíže během velké hospodářské krize (Lietaer 2004 [2001]). Fisher byl na rozdíl od Gesella již ve své době velice uznávaným ekonomem, nicméně původní Gesellovu myšlenku kolkovaných peněz shledával velice užitečným nástrojem, o jehož použití se osobně zasazoval.

Fisher (1933) prosazoval komunitní měny jako vylepšení naturální směny, která se objevovala např. na americkém venkově v době hospodářské krize. Model kolkovaných peněz považoval za „časově omezenou náhradu části běžné měny, která zmizela“ z oběhu. Její množství i trvání je proto malé. Jeho návrh systému komunitní měny obsahoval pravidlo, že bankovky musí být každý týden opatřeny dvoucentovým kolkem. Obec se však jejich vydáním zaváže, že je po vypršení jejich platnosti, která je určena jedním rokem, promění za konvenční měnu ve stejné hodnotě. Při vydání jednoho tisíce „dolarových“ bankovek obec získá díky prodeji kolků 1040 dolarů, které se po roce použijí na výměnu lokální měny obyvatelům, takže tato měna dokáže sebe sama zprostit závazku krytí. Fisher odhadoval, že tato komunitní měna může obíhat v hospodářství čtyřikrát rychleji než dolar za běžných podmínek (v době hospodářské krize navíc rychlost obratu dolaru klesla ještě o dvě třetiny). Ústřední funkci pro zvýšení obratu peněz přitom hraje kolek. Gesellovy *udržovací náklady* (anebo zdržné) Fisher pojmenovává jako *daň z hromadění peněz* (tax on hoarding), která je ovšem pouze dočasná a vztahuje se na nouzové peníze. Fisher tak oproti radikálnímu Gesellovu pojetí, které napadalo základy klasické ekonomie a mělo výrazně reformistické rysy, zůstal se svou teorií v rámci

hlavního proudu a systém komunitních měn podporoval pouze jako roznětku zablokovaného hospodářství. Na druhou stranu i originální myšlenky Silvia Gesella zažívají dnes částečné obrození díky neortodoxní ekologické ekonomii, která právě polemizuje s neoklasickým ekonomickým pojetím peněz a úroku (viz např. Douthwaite 1999, Lietaer 2004 [2001]).

Hnutí nouzových měn zažilo pravý rozkvět ve Spojených státech amerických, kde bylo zaznamenáno několik tisíc příkladů lokálních měn (Lietaer 2004 [2001]). V roce 1933 vydal Irving Fisher „manuál“ komunitních měn, ve kterém uváděl i příklady z Evropy (v té době ještě netušil, že lokální peníze v rakouském Wörglu budou zakázány). Údajně se i pokoušel o získání politické podpory pro komunitní měny v Americe jako nástroje řešení hospodářské krize. Nicméně v roce 1934, krátce po odstartování série projektů veřejných prací známých pod jménem *Nový úděl*, byla i v USA vydána vyhláška, která zakázala existující i připravované projekty nouzových měn.

Jediným modelem komunitní měny, který z tohoto období přetrval, je švýcarský systém WIR (*Wirtschaftsring-Genossenschaft*),¹² který se ovšem týká podnikatelského sektoru. Byl založen v roce 1934 ze stejného popudu jako předchozí modely, tedy z důvodu nedostatku peněz v ekonomice, ale byl vyvinut pro financování podnikání malých a středních podniků. Jeho zakladatelé byli inspirováni prací Silvia Gesella a pokusy s tímto modelem komunitní měny ve Skandinávii a v baltských zemích, přičemž jejich účelem bylo usnadnit spolupráci podnikatelů v tržním prostředí vytvořením vlastní doplňkové měny.

Samotný model funguje tak, že zúčastněné organizace mohou měnu WIR získat nákupem zboží od jiného člena, anebo získáním úvěru od administračního centra. WIR, který si udržuje poměr 1:1 ke švýcarskému franku (není však za něj směnitelný), je proto hybridní měnou. Na jednu stranu totiž existuje jako směnný prostředek a tvoří se automaticky prostřednictvím uskutečněných transakcí na základě tzv. vzájemných zápočtů členů. Na druhou stranu však může být vytvářen také jako fiat měna prostřednictvím administračního centra, které přiděluje půjčky. Jejich splacením se příslušný objem WIR automaticky stáhne z oběhu, takže měně nehrozí inflace. Hlavním přínosem tohoto způsobu financování je dosažitelnost úvěru s velmi nízkým úrokem (1,75 % p.a.) i pro menší firmy a možnost jejich vzájemné spolupráce. Doplňková měna WIR je nejdéle fungujícím příkladem komunitní měny. Uvádí se, že v roce 1994 měl tento systém 80 tisíc členů a dosáhl ročního objemu 2,5 miliardy švýcarských franků (Lietaer 2004 [2001]).

Důležitou otázkou je, v jakém ohledu jsou tyto ukázky komunitních měn užitečné pro současnost. Výše uvedené příklady zdůrazňují především ekonomický přínos fungování komunitních

¹² Kruh vzájemné hospodářské pomoci.

měn v kontextu extrémně nepříznivých hospodářských poměrů. Úspěch komunitních měn byl dán relativně vysokou uzavřeností lokálních společností, která umožnila znásobit přínos z obíhajících peněz. Bylo příznačné, že ani v těch nejúspěšnějších komunitách měnu nikdy nepřijímala pošta a železniční společnosti, jejichž aktivity ze své podstaty přesahují omezený prostor lokálních společností. Díky tomuto faktu by byla chyba se domnívat, že je možné ve stejné míře zopakovat úspěch těchto měn. Jejich hlavní přínos pro současnost přesto spočívá přinejmenším ve třech bodech. Uvedené příklady poukazují na některá omezení a potenciální problémy vyplývající z vnitřních vlastností moderních peněz v ekonomice. Dále ukázaly, jak je možné konstrukcí nových peněz s odlišnými vlastnostmi zvýraznit některé jejich funkce a tím ovlivnit sociální rozvoj lokalit. Třetím důležitým bodem je to, že dokázaly podpořit tento rozvoj vlastní iniciativou (zespoda), čímž se staly vzorem pro současné hnutí komunitních měn prosazující podobný postup rozvojových procesů.

3.2 VÝVOJ SOUČASNÝCH KOMUNITNÍCH MĚN A JEJICH JEDNOTLIVÉ MODELY

Během 70. let 20. století se ve Spojených státech amerických a Velké Británii objevilo několik experimentů s barterovou směnou (Lang 1994). Nejznámější model komunitní měny, která ovlivnila další vývoj celého sociálního hnutí, však začal fungovat až na počátku 80. let v Kanadě a byl pojmenován LETS¹³. Podstatou tohoto modelu je ustanovení nekomoditní lokální měny, která se užívá (jako doplněk k oficiální měně) pro směňování zboží a služeb mezi členy dané komunity. S rozšířením základního modelu do dalších zemí začaly vznikat různé varianty tohoto systému, který se stal na dlouhou dobu převládajícím modelem komunitní měny.

Na počátku 90. let se tento model komunitní měny stal populárním nástrojem trvale udržitelného rozvoje, díky čemuž se dočkal i částečné politické podpory (Seyfang 1996). Ne všechna očekávání, která byla do modelu LETS vkládána, se však vyplnila. Na konci 90. let se začal pozvolna prosazovat nový model komunitní měny nazvaný časové banky. Ten na rozdíl od LETS dává větší důraz na sociální přínosy spojené s obnovou komunit, spíše než by chtěl „řešit problémy kapitalismu“, jak byly někdy prezentovány LETS (North 2003). V mnoha ohledech se model časových bank poučil z chyb předchozího modelu a také díky tomu se nakonec těší i větší podpoře z oficiálních

¹³ Zpravidla se uvádí, že LETS odkazuje na sousloví *Local Exchange (and) Trading System*, tj. místní obchodně směnný systém. Někdy je slovo *Exchange* nahrazováno výrazem *Employment* (zaměstnání, činnost) nebo *Enterprise* (podnikavost, iniciativa, akce), každopádně však nejdůležitější zůstává akronym LETS, který (v anglickém jazyce) odkazuje k aktivnímu přístupu.

míst, než jakou měly LETS. Zájem o časové banky je stále aktuální a jejich přínosy i nedostatky jsou předmětem zkoumání.

Toto základní rozdělení na LETS a časové banky, které je z hlediska svých podtypů mnohem pestřejší, doplňuje třetí skupina tvořená zvláštním projektem komunitní měny, která je přímo propojená s veřejnou správou a jejímž účelem je podpora ekologického chování spotřebitelů. Tento model komunitní měny byl teprve nedávno zaveden v Holandsku v podobě tzv. NU-karet a bude mu také věnována pozornost v následujícím detailním přehledu jednotlivých modelů.

3.2.1 LETS A SOBĚSTAČNÉ KOMUNITY

Model LETS byl poprvé představen v roce 1985 Michaellem Lintonem, který jej zavedl v kanadském městě Comox Valley, v provincii Britská Kolumbie (Lang 1994). Bylo příznačné, že se představení projektu uskutečnilo u příležitosti setkání alternativních ekonomů *The Other Economic Summit* (TOES), který byl organizován paralelně se summitem zemí G7 (Seyfang 2002).

Podstatou modelu LETS je vytvoření samoregulující sociální sítě na úrovni komunity, jejíž členové mezi sebou směňují zboží a služby s využitím ad hoc vytvořené komunitní měny. V případě modelu LETS neobíhají vlastní peníze mezi lidmi, ale pouze se zaznamenávají hodnoty uskutečněných směn na jednotlivé účty členů směnného systému. Proto je tento typ směny také často nazýván jako vzájemný zápočet (*mutual credit*). Samotná transakce je realizována tak, že nabízející získá ve prospěch svého účtu kredit v hodnotě směnné komodity a účet poptávajícího je recipročně zatížen *závazkem*. Proponenti tohoto systému uvádějí, že „peníze vznikají směnou“, a proto nemohou být nedostatkové (Lang 2004). Vytvářejí se totiž až v momentě uskutečnění transakce a jejich existence je spojena právě se vznikem kvantifikovaného závazku odvést jinému členu komunity protislužbu nebo zboží. Jako prostředek platby potom může fungovat v podstatě cokoliv, na čem se členové dané komunity dohodnou. Samotné komunitní měny často získávají jméno s odkazem na vybraná specifika lokalit, v níž fungují (např. v Canterbury mají *tales*), anebo dostanou jednoduše název, který je má zaručeně odlišit od konvenční měny (*žaludy*, *chechtáky* atp.). Měna je kryta pouze ochotou členů vyrovnat své závazky vůči komunitě, přičemž hodnota směňovaného zboží se zpravidla stává výsledkem dohody. Cílem však není pouze něco prodat nebo koupit, a proto jsou ceny stanovovány na základě jiné logiky, než jak je tomu ve formální ekonomice. Často se tak děje i přesto, že řada existujících LETS udržuje paritu 1:1 ke konvenční měně.

Pro podpoření obchodování v rámci systému komunity se většinou vydávají letáky inzerující seznam nabízeného a poptávaného zboží. Členové komunity se potom vzájemně kontaktují a dohodnou podmínky směny. Přitom se předpokládá, že *každý*, kdo chce, má k nabídnutí nějakou věc,

kteřá může být pro jiné užitečná. Tímto způsobem se součástí obchodování stávají i statky, které nejsou komodifikovány v moderním hospodářství, anebo by je lidé za normálních okolností nenabízeli (jako např. zalévání květin, přebytky domácí zeleniny, amatérské konzultace atp.).

Při spuštění tohoto směnného systému začíná každý aktér s nulovým zůstatkem dané měny na svém účtu. Pořízením určité věci nebo služby se jeho účet dostane do mínusu. Tento závazek však nepředstavuje dluh, neboť úvěr existuje „na základě partnerství“, a proto z něj neplyne ani žádný úrok (Linton et al. 1986). Tento mechanismus je jádrem LETS, neboť podobně jako příklady nouzových měn, umožňuje uskutečňovat ekonomické aktivity, které by bez příslušného toku konvenčních peněz neexistovaly (Douthwaite 1996). Původní model LETS navíc předpokládá, že výše dluhu je věcí individuálního rozhodnutí jednotlivých členů. Pojistkou fungování celého systému jsou většinou jen prostředky neformální sociální kontroly, které omezují jednání ohrožující fungování systému, tj. pokud někdo pouze získává statky a jeho dluh příliš narůstá, anebo naopak, když jen hromadí komunitní měnu na svém účtu (Lang 1994).

O fungování LETS se předpokládá, že mohou přinášet celou řadu pozitiv jak jeho členům, tak i komunitě jako celku (viz Lang 1994). V ekonomické rovině je přínos LETS spatřován v tom, že umožňuje nezaměstnaným pracovat a získat prostředky pro uspokojení svých potřeb. Těm, kteří práci mají, LETS nabízí možnost získat některé zboží nebo služby výměnou za své dovednosti, které najdou uplatnění ve volném čase. V kontextu LETS se výrazně objevuje také genderový aspekt, neboť tento model komunitní měny dokáže oceňovat i práci žen, která může být ve formální ekonomice marginalizována, anebo stojí úplně mimo ní. Sociální přínosy jsou nejčastěji spojovány s možností obnovy komunitního života a zprostředkování sociální identity pro zúčastněné. Nejde totiž jen o směnu, ale také o to, že se lidé vzájemně seznámí a poznají. V neposlední řadě jsou s fungováním LETS potenciálně spojovány i ekologické přínosy, které souvisejí s lokalizací ekonomických aktivit a podporou výrobků, které jsou produkovány a distribuovány způsobem, který je ohleduplnější k životnímu prostředí. Všechny tyto motivy jsou navíc zářamovány snahou o rozvoj komunity zespoda (k tomu odkazuje i název LETS), přičemž cílem je směřovat k větší soběstačnosti¹⁴ komunity a možnosti více ovlivňovat věci, které pronikají zvenčí do života lokální společnosti (Douthwaite 1996).

Myšlenka LETS upoutala v 80. letech pozornost řady aktivistů environmentálního hnutí a rozšířila se do dalších zemí (Seyfang 2002). Ve Velké Británii byl tento model komunitní měny poprvé

¹⁴ V anglické literatuře se používá pojmu *self-reliant*, který doslova znamená *spoléhající na sebe sama*, což také implikuje *sebedůvěru* a *samostatnost*, ale rozhodně ne autarkii, jak by se z českého překladu mohlo mylně zdát.

vyzkoušen v roce 1986 ve městě Norwiche, avšak celé hnutí nabralo na síle až v letech devadesátých. Výzkumy uvádějí (Williams 2000), že v roce 1992 zde existovalo 5 komunit využívajících model LETS. O tři roky později to již bylo 350, přičemž průměrná velikost jedné komunity byla odhadnuta (na základě šetření provedeného v roce 1999) na více jak 70 členů s průměrným obratem přibližně 65 liber na osobu.

Model LETS je na různých místech obměňován. Jednotlivé varianty se zpravidla týkají způsobů, jakým jsou evidovány směny mezi členy. LETS ve své základní podobě předpokládá, že jsou uskutečněné směny centrálně evidovány administrátorem systému. Některé komunity však přistoupily k tomu, že si členové evidují směny sami do osobních záznamníků (Douthwaite 1999), anebo určitý počet důvěryhodných členů má právo vystavovat šeky, které mají na zadní straně místo pro indosaci¹⁵, takže první příjemce šek indosuje pro dalšího uživatele a tak dále. Šeky tak určitou dobu obíhají jako vlastní peníze v rámci komunity a kdokoliv je může přinést do „zúčtovacího centra“, kde je na účet posledního uživatele připsána částka dle hodnoty šeku a recipročně zatížen účet člena, který šek vystavil (Lietaer 2004 [2001]). Účelem těchto obměn fungování LETS je usnadnit a podpořit obchodování mezi členy komunity.

Definičním znakem modelu LETS je směna na základě zápočtů mezi členy komunity. Samotná technická podoba fungování modelu nehraje tak významnou roli jako dodržení podmínky, že nedochází k vydávání vlastních peněz. Výhodou tohoto systému je, že množství peněz v oběhu členové komunity regulují svou ekonomickou aktivitou. Součet kladné a záporné strany stavů na centrálním účtu se proto vždy musí rovnat nule. Toto základní schéma bylo použito v mnoha zemích po celém světě. V odborné literatuře jsou nejčastěji zmiňovány příklady z Nového Zélandu, Austrálie a Francie. Právě v těchto zemích se v průběhu 90. let dařilo rozvoji LETS nejvíce.

V České republice bylo v průběhu 90. let zaznamenáno několik pokusů o ustavení lokálních doplňkových měn se zřejmou návazností na dění v zahraničí. V roce 2004 fungovaly v naší zemi tři zástupci LETS: pražský, jihočeský a brněnský (Zagata 2005). Jejich popis s uvedením vybraných empirických zjištění bude představen později, v kapitole 3.4.

Obměnou modelu LETS jsou projekty, které zahrnují vydání vlastní lokální měny do oběhu. Takový typ komunitní měny je inspirován modelem LETS v tom, že podporuje směnu zboží a služeb na lokální úrovni, avšak svou podstatou již překračuje původní model, neboť jeho fungování nestaví na vzájemných zápočtech, ale již na fiat měně. Uvedená varianta (kterou bychom mohli považovat již za jiný typ komoditní měny) vyžaduje řízení peněžní zásoby, neboť pro její fungování je třeba vyřešit

¹⁵ Tj. převedení směny na jinou osobu rubopisem.

otázku objemu obíhajících peněz, což s sebou nese větší riziko zásahu státní vlády (resp. centrální banky) na obranu konvenční měny tak, jak jsme viděli na příkladech nouzových měn v předchozí kapitole.

Model LETS nikde v Evropě nedosáhl větší šíře a záběru. Již na konci 90. let nefungoval žádný ze „slavných“ příkladů tohoto modelu, které byly založeny v letech osmdesátých (North 2003). Bylo to dáno nejrůznějšími faktory. Obecně tyto vlivy souvisely jak s vnitřním fungováním modelu LETS, tak s jeho organizačním zajištěním, ale např. i se vztahem k veřejné správě. Diskuse těchto okolností samozřejmě zasluhuje více pozornosti. Proto se jí dále budeme věnovat, a to ve spojení s přehledem výsledků empirických výzkumů této problematiky (tj. v kapitole 3.4).

3.2.2 ČAS JAKO PENÍZE A ČASOVÉ BANKY

Ve druhé polovině 80. let minulého století vznikl další model komunitní měny nazvaný Timebank (časová banka). Podobně jako LETS tento model komunitní měny stojí na mechanismu vzájemných zápočtů mezi členy, ale jako zúčtovací jednotku používá čas. Původní model vznikl ve Spojených státech amerických, kde jej teoreticky rozpracoval a prakticky zavedl Edgar S. Cahn pod názvem *Time Dollars*. Tehdy se tento model v mnohém nelišil od LETS, nebýt toho, že podporoval přednostně spíše směnu služeb než zboží (neboť pokud nabízená věc nebyla vyrobena samotným prodávajícím, těžko lze vyjádřit jeho hodnotu prostřednictvím vloženého času práce). Pozdější aplikace však z tohoto modelu učinily svébytný typ, který se svým účelem a dopady výrazně odlišil od fungujících LETS a v některých ohledech je navíc překonal.

Stalo se tak zejména ve Velké Británii, kde byly dle Seyfang (2002) časové banky propojeny s dobrovolnictvím a jejich hlavním účelem bylo posílení sociálního kapitálu v lokalitách. Autorka studie přímo uvádí, že projekty časových bank usilovaly o „zapojení lidí do sítí vzájemné podpory v rámci vytváření komunit“, tedy o tvorbu sociálního kapitálu na úrovni kolektivity.¹⁶ Principiálně je v těchto případech komunitní měna ustavena jako 1 hodina dobrovolné práce ve prospěch jiného člena, přičemž se předpokládá, že hodina práce je svou hodnotou rovnocenná pro všechny

¹⁶ Konceptualizace sociálního kapitálu v tomto případě vychází z pojetí Roberta D. Putnama, který jej do sociálně vědního diskursu uvedl na počátku 90. let 20. století (Putnam 1993). Sociální kapitál je v této podobě chápán jako určité prvky sociální struktury, které zvyšují organizovanost aktérů, umožňují snazší koordinaci aktivit a tím významně snižují transakční náklady kolektivního jednání. Jak uvádí Lošťák (2006: 50), právě toto pojetí sociálního kapitálu se významným způsobem promítlo do výzkumu i praxe regionálního rozvoje v průběhu 90. let. Jiné pojetí sociálního kapitálu představuje teorie Pierra Bourdieu, která je historicky starší a která sociální kapitál představuje jako jednu z forem kapitálů (vedle ekonomického, kulturního a symbolického), jež zvyšuje úspěšnost jedince ve společnosti (Keller 1996b: 475). Objem sociálního kapitálu je přitom odvozován od velikosti sítě kontaktů, jež má aktér k dispozici a jejichž prostřednictvím mobilizuje zdroje. Rozlišování obou uvedených pojetí, tedy sociálního kapitálu na úrovni *kolektivity* a na úrovni *jedince* je přitom klíčové, jak polemicky upozornili Hudečková a Lošťák (2003). Tato a další pojetí sociálního kapitálu v sociologické teorii shrnuje např. Portes (1998) ve své často citované přehledové stati *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*.

zúčastněné. Cílovými účastníky těchto projektů jsou na jedné straně exkludované skupiny obyvatel, kteří bývají pouze příjemci veřejné podpory, a na druhé straně lidé, kteří se obvykle neúčastní dobrovolnické práce a kterým model časových bank nabízí méně formalizovanou variantu osobního zapojení do života komunity.

Model časové banky byl ve Velké Británii poprvé využit v roce 1999 ve městě Gloucestershire a v roce 2002 jej používalo více jak 30 komunit (Seyfang 2002). Na rozdíl od LETS byl model časové banky využíván v projektech, které iniciovaly převážně organizace (jako např. místní správa, organizace na podporu lokálního rozvoje nebo centra působící v oblasti zdravotní péče) než jednotlivci. V případě tohoto modelu sehraává mnohem významnější roli centrální autorita, která nejen eviduje transakce členů, ale také funguje jako zprostředkovatel pro uskutečnění všech směn. Tato změna oproti LETS je přitom podstatná pro fungování celého systému. Do značné míry je reakcí na některé nedostatky LETS, kde volný způsob vyjednávání podmínek obchodu a cen mohl ve skutečnosti mohl působit jako překážka rozvoje.

Se zapojením některých organizací veřejné správy tento model komunitní měny částečně přišel o svou nálepku „alternativnosti“ a zpochybnil idealistickou představu „dělání lokálního rozvoje zespoda“. Na druhou stranu zase dokázal přitáhnout pozornost méně hodnotově vyhraněné skupiny obyvatel a hlavně získat větší oficiální podporu veřejné správy. Ta v mnoha ohledech chápala LETS jako projekt působící v oblasti neformální ekonomiky, který má čistě ekonomické cíle (Seyfang 2002). Tomu do jisté míry odpovídal i problém se zdaňováním příjmů, na který bylo poukazováno vždy, když se model směny více zviditelnil. Časové banky byly oproti tomu viděny jako projekt s výraznými sociálními dopady, přičemž existence lokální měny byla svým způsobem podceněna. K tomu přispěl i způsob aplikace tohoto modelu na ostatních místech světa.

Jako příklad v tomto ohledu může posloužit japonská měna zdravotní péče (Lietaer 2004 [2001]), která je obdobou časové banky pro potřeby péče o seniory. V tomto systému dobrovolníci věnují svůj čas starým nebo postiženým lidem a získávají za to kredit na svůj účet. Zúčtovací jednotkou je opět čas, avšak jeho hodnota se přepočítává v závislosti na druhu poskytnuté péče. Získané kredity mohou být použity jako doplněk běžného programu zdravotního pojištění a to nejen pro samotné dobrovolníky, ale i ostatní členy rodiny (typicky třeba rodiče, kteří bydlí v jiné části země). Název této měny je *Hureai Kippu* (Lístky pečovatelského vztahu). Lietaer píše, že mnoho lidí vykonává tuto práci dobrovolně s tím, že sami doufají, že ji potřebovat nebudou, anebo získané kredity věnují někomu, o kom si myslí, že je potřebuje více.

V České republice vznikla první časová banka v jihočeské obci Borovany na konci roku 2004 v rámci projektu, jehož cílem bylo ověřit fungování tohoto modelu a možnosti jeho aplikace

v českém prostředí. Přestože celý projekt získal poměrně málo zájemců (přibližně 20), podařilo se během půl roku uskutečnit více jak 100 evidovaných transakcí mezi členy (a řada neevidovaných se objevovala paralelně). Tento pilotní projekt byl ukončen s rokem 2005, avšak (dle závěrečné zprávy) inspiroval některé další organizace k odstartování vlastních pokusů s tímto modelem komunitní měny na dalších místech ČR.

3.2.3 VĚRNOSTNÍ BODY EKOLOGICKÉHO SPOTŘEBITELE

Prezentovaný přehled je možné rozšířit o jeden systém komunitní měny, který lze s ohledem na jeho vlastnosti chápat jako samostatný typ. Jedná se o model měny, který je přímo provázaný s veřejnou správou na lokální úrovni a jako takový patří nejvíce do „hlavního proudu“ systémů komunitních měn (Seyfang 2005). Tento systém používá doplňkovou měnu, která funguje jako odměna za ekologicky příznivé chování obyvatel a má podobu věrnostní karty, jejíž kredit je možno použít na pořízení dalších statků.

Tato komunitní měna představuje zajímavý nástroj pro místní rozvoj, neboť umožňuje místní správě motivovat obyvatele k preferenci vybraného zboží a služeb, jejichž spotřeba více ladí s konceptem trvale udržitelného rozvoje. Příklady použití této komunitní měny uvádí Lietaer (2004 [2001]) na příkladu z Brazilské Curitby, anebo Seyfang (2005) s odkazem na projekt NU-karet, který byl uskutečněn v letech 2002/03 v Amsterdamu a nám poslouží pro ilustraci tohoto modelu komunitní měny.

Projekt fungoval tak, že místní obyvatelé obdrželi zákaznické karty, na které sbírali body za nákup vybraného zboží v místních obchodech (bio a Fair Trade produkty, lokální potraviny, výrobky z recyklovatelných materiálů atp.), a dále za ekologicky příznivé chování jako je např. třídění surovin. Účelem bylo motivovat obyvatele k trvale udržitelnějším spotřebitelským zvyklostem. Získané body mohly být směněny za jízdenku v městské hromadné dopravě, lístek do kina nebo jiného zařízení občanské vybavenosti – typicky tam, kde jejich využívání nezvyšuje mezní náklady jejich provozování. Organizátoři systému tak mají možnost podpořit určitý typ spotřebitelského chování (stimuly v podobě získávaných bodů částečně kompenzují vyšší pořizovací cenu některých produktů), z čehož navíc může profitovat místní ekonomika.

Tento model komunitní měny byl v západní Evropě vyzkoušen pouze v rámci pilotního projektu. Je zřejmé, že zavedení této měny s sebou přináší celou řadu těžkostí v podobě organizačního a technického zabezpečení, které samo o sobě vyžaduje relativně velkou finanční podporu. Jeho aplikace však může nabývat různé podoby a rozsahu (proporcionálně ovlivňujícího náročnost provedení), a tudíž se může stát užitečným prostředkem rozvoje i na nižší úrovni.

3.2.4 PŘECHODNÉ TYPY A KRITÉRIA TYPOLOGIE KOMUNITNÍCH MĚN

Výše uvedený popis jednotlivých typů ukazuje návaznost aktuální podoby komunitních měn na historické příklady. Několik základních modelů při tomto vývoji nabylo řady různých podob, které vyústily v rozličné aplikace komunitních měn. Některé případy navíc kombinují některé prvky, čímž mohou vznikat přechodné typy. V současné době neexistuje jednotná klasifikace systémů komunitních měn. Rozdělení na (1) LETS, (2) časové banky a (3) věrnostní body vychází z potřeby zachytit nejběžnější varianty existujících měn v Evropě a je převzato z práce Seyfang (2005). Toto rozdělení však postrádá přesnější klasifikační charakter.

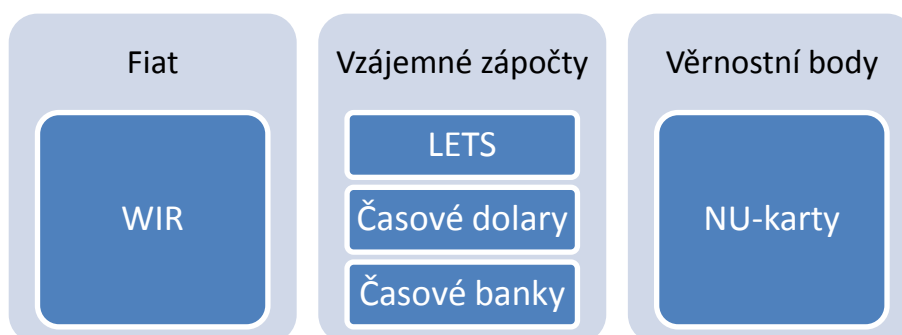
S oporou o odbornou literaturu zachycující příklady jednotlivých modelů komunitních měn je možno zástupce lokálních měn dělit dle více kritérií. Některá z nich jsou uvedena v následující tabulce (Tabulka 1).

Tabulka 1 Některá kritéria třídění modelů komunitních měn

Třídící kritérium	Charakteristiky projektů
<i>oblast působení</i>	<i>formální • neformální ekonomika</i>
<i>organizátor systému</i>	<i>fyzická osoba • právnická osoba</i>
<i>cílová skupina členů</i>	<i>organizace • jednotlivci</i>
<i>spolupráce s veřejnou správou</i>	<i>neexistuje • existuje</i>
<i>rozsah působení</i>	<i>lokální • regionální</i>
<i>mechanismus tvorby peněz</i>	<i>fiat měna • vzájemný zápočet • věrnostní body</i>
<i>charakter výstupů</i>	<i>ekonomické • sociální • ekologické</i>

Kritéria mohou dále posloužit pro rozlišení jednotlivých modelů doplňkových měn. Jejich použití ukazuje obrázek níže (Obrázek 2). Ten dělí jednotlivé modely komunitních měn dle mechanismu tvorby peněz s uvedením konkrétních modelů.

Obrázek 2 Rozdělení nejběžnějších modelů komunitních měn dle mechanismu tvorby peněz

3.3 TEORETICKÁ REFLEXE ZÁKLADNÍCH PRINCIPŮ A VLASTNOSTÍ

Každé ustanovení systému komunitní měny v lokalitě je svým způsobem unikátní. Výsledná podoba je dána motivací a zkušenostmi organizátorů, oblastí a lokalitou, v níž působí, potřebami členů komunity, dohodnutými pravidly, způsobem uskutečňování transakcí, směňovaným typem zboží a služeb, rozsahem a hustotou sociálních sítí členů a mnoha dalšími faktory. Z tohoto důvodu lze hovořit jen o popisu a analýze ideálně typických vlastností systémů komunitních měn, kterým se realita jen více či méně blíží. V této části bude představen sociologický pohled na fungování systémů komunitních měn. Vyjdeme přitom z obecného konceptuálního rámce představeného v kapitole 2 a zapojíme jej do našeho pojednání, které naváže a dále prohloubí obecné poznatky týkající se fungování komunitních měn. Zaměříme se však přitom jen na modely fungující na principu vzájemných zápočtů, které tvoří jádro lokálních měn. Objektem této analýzy není žádná konkrétní komunita s vlastní doplňkovou měnou, ale obecný model komunitní měny jako takový, který je teoreticky reflektován ze sociologické perspektivy tak, abychom po jednoduchém popisu jednotlivých modelů v předchozím textu dokázali pochopit podstatu a účel jejich existence v moderní společnosti. Samotná otázka jejich fungování v reálném životě bude obsahem až kapitoly následující (3.4), v níž budou představeny výsledky relevantních studií, které tento jev empiricky zkoumaly.

3.3.1 PROBLÉM SMĚNY A CHYBĚJÍCÍCH PENĚŽ

Hnutí nouzových měn, které se objevilo ve 30. letech minulého století, reagovalo na výjimečnou hospodářskou situaci. Ekonomika byla na mnohých místech paralyzována z toho důvodu, že peníze přestaly plnit své základní funkce. Tuto skutečnost vysvětluje známá rovnice směny, která dává do vztahu toky peněz a objem provedených transakcí. V případě, že peníze přestanou v lokální ekonomice obíhat (ať už z důvodu nedostatečného přílivu či z důvodu toho, že ihned opouští lokalitu a nedostatečně cirkulují), přestávají fungovat jako směnný prostředek a peněžní směna ustává. Účel kolkovaných bankovek byl tedy zřejmý: dostat do ekonomiky jiné peníze, které by dokázaly obíhat mezi členy komunity a oživit hospodářství. Pro tento účel se dá jako peníze použít cokoliv, na čem se daná komunita shodne, že bude používat jako prostředek platby (viz základní definice peněz na začátku této práce), přičemž použití *zdržného* či *daně z hromadění peněz* měla zajistit, aby zavedená měna opět nezklamala z hlediska funkce prostředku směny.

Vzájemný zápočet, který představuje ústřední mechanismus produkce peněz pro LETS i časové banky, se vyhýbá obtížím spojeným s řízením peněžní zásoby, které jsou vlastní fiat měně. Z ekonomického hlediska je jejich účel shodný s případem historických modelů komunitních měn.

Jejich existence umožňuje uskutečnit ekonomické aktivity, které by díky nedostatku peněz nebyly realizovány.

Z antropologického hlediska lze dokázat, že pro to, aby fungovala peněžní směna, musí být splněny dvě základní podmínky. (1) Obchodující musí mít k dispozici dostatečné množství tohoto média, které navíc (2) musí být přiměřeně rozděleno mezi aktéry (Anderlini, Sabourian 1992). Tyto podmínky v realitě nemusí vždy platit. Alternativou k naturální směně je potom směna prostřednictvím úvěru, která staví na vzájemných zápočtech a která má tu výhodu, že je možné získat v přítomnosti statek i bez vlastnictví majetku – pouze za předpokladu existence *důvěry*, že vzniklý závazek bude vyrovnán v budoucnosti. Zavedením komunitní měny však směna opět získává charakter a výhody standardní peněžní směny. Bilaterální vztah směňujících aktérů (kteří by mohli důvěřovat pouze sami sobě, že závazek bude vyrovnán) se mění na vztah trilaterální, neboť použití komunitní měny v sobě zahrnuje i vztah každého z nich ke komunitě jako celku (respektive „organizátorům“), kteří garantují, že komunitní měna bude fungovat jako peníze. Pro to, aby komunitní měna úspěšně plnila tuto roli, je třeba, aby vznikla tzv. měnová pospolitost, jejímž klíčovým prvkem je *důvěra*.

3.3.2 SOCIÁLNÍ VZTAHY V RÁMCÍ KOMUNIT

Směna statků, které nejsou komodifikovány ve formální ekonomice, a s ní spojené vyjednání „cen“ mezi aktéry zakládá specifický typ sociálních vztahů mezi zúčastněnými. Pořízení potenciálně dražšího předmětu či služby nabývá smysl s ohledem na významy, které aktéři dané situaci připisují. Prozkoumání této obecné interakce a především kontextu, ve kterém se odehrává, je klíčem k porozumění nejen základních principů komunitních měn, ale také reálných důsledků, které z jejich existence pro zúčastněné vyplývají.

Používání lokální měny konstituuje specifické sociální útvary – komunity lidí, kteří (v souladu s obsahem tohoto pojmu)¹⁷ udržují zvláštní typ sociálních vazeb mezi sebou, ale také specifický vztah ke svému okolí. Název *komunitní měny* uvedenou charakteristiku implicitně předpokládá, ale relativně málo osvětluje, co pojem *komunita/y* vlastně znamená. Bližší pohled naznačuje, že obsahová nejednoznačnost tohoto konstruktu je vlastní i samotné sociální teorii – jak upozorňují někteří autoři, např. Shaw (2008) – a to přesto, že se jedná o jednu ze základních sociologických kategorií (Keller 1996a). V této studii lokálních peněz *komunita* formuje základ pro teoretické i empirické uchopení podstatných funkcí lokálních měn. V souladu s rozpracovanými cíli práce navíc

¹⁷ Viz Keller (1996a: 512), který definuje komunitu jako „sociální útvar charakterizovaný jednak zvláštním typem sociálních vazeb uvnitř, mezi členy, jednak specifickým postavením navenek, v rámci širšího sociálního prostředí.“

platí, že *komunita* zprostředkovává sledování rozvojových procesů v lokalitách. Rozvoj lokality není ostatně možný bez rozvoje *komunity*. S ohledem na uvedené argumenty je proto třeba věnovat odpovídající pozornost konceptualizaci tohoto konstruktů.

Dle Kellera (1996a) tvoří komunita základní jednotku sociálního řádu v období tradiční společnosti. Mezi její hlavní (a tedy i definiční) znaky patří prostorové omezení, existence příbuzenských vztahů, potenciál soběstačnosti, mocenská suverenita a sdílená hodnotová orientace jejích členů. V důsledku modernizačních procesů se komunity v této podobě prakticky rozpadají a jejich funkce přebírají jiné sociální struktury. Obraz tradičních komunit se však nikdy plně nevytratil ze studií povahy moderní společnosti. V průběhu 19. století postupně vykrystalizovala dvě odlišná pojetí *komunity* (Shaw 2008). První čerpá z konzervativních myšlenek – chápe komunitu jako místní, přirozeně existující sociální útvar, jehož základem jsou blízké vztahy jejích členů – se zřetelným odkazem na Tönniesovu charakteristiku pospolitosti (*Gemeinschaft*). Paralelně s tím se objevuje „nekonformistické“ pojetí, které je ze své podstaty kritické k převažujícímu sociálnímu řádu moderní kapitalistické společnosti. Toto pojetí komunity asociuje *komuny* a jim příbuzné sociální útvary v duchu projektů známých sociálních reformátorů 19. století, jako byl např. John Ruskin. Postupem času tyto dva přístupy zformovaly dva základní náhledy na komunity – metaforicky pojmenované „zpátečnický romantismus“ a „pokrokový socialismus“ – které se odrážejí v politice i praxi zaměřené na jejich fungování (Shaw 2008). Který z těchto náhledů na komunity je přítomen v současném diskursu komunitních měn?

Projekty lokálních doplňkových měn, lépe řečeno – způsoby jejich legitimizace, obsahují prvky z obou uvedených pojetí komunit. Odlišný kontext konkrétních realizací přitom nedovoluje jednoznačně rozhodnout, který převažuje, neboť každý projekt je svým způsobem jedinečný.¹⁸ Vlastní přístup a hodnocení účelu projektů komunitních měn se navíc proměňuje v čase. V tomto ohledu je například možné zaznamenat významový posun v pojmenování lokálních peněz: dříve užívaný přívlastek měn „alternativní“ byl nahrazen slovem „doplňkové“ (Williams 2000). I přes přítomnou kritiku některých rysů moderní společnosti by tato skutečnost ukazovala spíše na to, že projekty lokálních měn míří k vytváření konzervativně chápaných komunit, které mají fungovat jako doplněk více či méně kritizované současnosti, oživované některými historickými prvky.

¹⁸ Formální model LETS byl např. rozvinut v některých městských čtvrtích Londýna, ale také použit jako směnný systém v alternativních ekologických vesničkách, jako např. Zaježová na Slovensku. Tyto dva krajně odlišné příklady ilustrují uvedená pojetí komunit – konzervativní a kritické – s ohledem na odlišný společenský kontext a účely projektů. Neplatí tedy, že by projekty komunitních měn, respektive jimi prosazovaná představa *komunity* v praxi, souvisela pouze s jednou, nebo druhou myšlenkovou tradicí.

V rámci projektů lokálních doplňkových měn komunita vzniká na základě společně používaného směnného prostředku. Komunita je tedy důsledkem používání lokální měny. Komunita je ale také předpokladem úspěšného oběhu lokálních peněz a jejich fungování vůbec. Komunitní měny přitom mohou vytvářet nové komunity lidí, anebo být navázány a rozvinuty na již existující komunity, které jsou zformovány na jiném základě. Peníze jsou totiž sociálním vztahem, institucionalizovaným pravidlem o užívání určité věci jako směnného prostředku, nástrojem spolupráce lidí. Fungování peněz je tak vždy spojeno s existencí komunity.

Sociální vztahy v rámci komunit obsahují jasně pozitivní konotace. Odhlédneme-li od historických příkladů lokálních (nouzových) měn, můžeme si u novodobých projektů všimnout důrazu, který je přikládán propojení myšlenky lokálních měn s vytvářením komunit a jejich rozvojem. Dopad na sociální vztahy lidí v dané lokalitě je chápán jako jeden z hlavních přínosů fungování komunitní měny (Douthwaite 1996; Lang 1994; Seyfang 1992). Při pohledu na výše uvedené definiční znaky tradičních komunit si můžeme všimnout, že dané peněžní komunity zpravidla obsahují pouze poslední znak – společně sdílenou hodnotovou orientaci aktérů. Tato skutečnost odpovídá vývoji komunit v moderní společnosti, jejíž sociální prostředí ze své podstaty obsahuje pouze reziduální formy komunit (Kellerem 1996a). Přesto si nelze nevšimnout asociací některých projektů doplňkových měn s dalšími (tradičními) charakteristikami v duchu romantického pojetí komunit a života lidí v nich (jako např. lokalizace aktivit, soběstačnost či posílení místní suverenity). V této souvislosti se nabízí zajímavá a důležitá otázka ohledně významu a tvorby komunit, respektive motivace k jejich ožívování prostřednictvím projektů lokálních doplňkových měn.

Není náhodou, že se zájem o lokální doplňkové měny a tedy i ožívování komunitního života objevuje v poslední třetině 20. století v souvislosti s některými sociálními procesy, které začaly proměňovat povahu moderní společnosti.¹⁹ Ústřední roli v tomto ohledu sehrává především proces globalizace, neboť jak bylo již dříve v této práci ukázáno, důsledky globalizačních procesů v ekonomické i sociální rovině tvoří okolnosti, na které projekty lokálních doplňkových měn přímo či nepřímo reagují.

Moderní komunitní měny usilují o proměnu sociálních vztahů, které panují v tržní sféře, a které bývají v sociálních vědách popisovány prostřednictvím modelu člověka *homo oeconomicus* (Mlčoch 1996). Oprávněnost tohoto pojetí jako výchozího základu pro sledování sociálního jednání lidí se pojí s nesmírně širokou diskuzí. Již na konci 19. století Marcel Mauss zpochybnil tento model

¹⁹ Důkazy lze najít v diskuzích a popisech o nástupu nové etapy moderní společnosti. Periodizaci společenského vývoje s vysvětlením základních mechanismů změn lze nalézt např. v učebnici Jana Kellera *Dějiny klasické sociologie* (Keller 2004: 26-35).

jako antropologický základ jednání člověka a postavil proti němu svůj model *homo spectacus*. Ukázal, že klíčovou hodnotou pro členy archaických společností nebyl vlastní prospěch, ale čest, kterou člověk získával v očích ostatních členů společnosti (a bohů) tím, že dával a přijímal dary. Mauss sice předpokládal, že tento model člověka existoval pouze mimo moderní společnosti, avšak pozdější interpretace ukázaly, že tento typ jednání je ve skutečnosti důležitý i pro pochopení řady jevů v moderní společnosti, ve které má daný model přirozené a důležité místo (Godbout 1998 [1992]). Transhistoricky – tedy v každé společnosti – existuje sféra „primárního sociálna“, do které patří oblast rodiny, partnerství, kamarádství, sousedství atp., jejíž existence staví na takovém typu jednání, které zahrnuje „celého člověka“. Oproti tomu existuje sféra „sekundárního sociálna“, která má povahu instrumentální funkce a která se typicky týká např. hospodářství, kde lidé interagují pouze na základě částečného zapojení (připomeňme v této souvislosti, jak Simmel popisoval použití moderních peněz jako prostředku sociálních vztahů, v nichž aktéři usilují o minimalizaci osobního zapojení). Z toho lze usuzovat, že moderní komunitní měny míří k pokusu o smíření těchto dvou sfér a zformování takového útvaru, který by v rámci moderní společnosti s dominující sférou „sekundárního sociálna“ dokázal uspokojovat potřebu lidí jiného typu interakce.

Peníze jako prostředek interakce samy o sobě umožňují vznik komunit, avšak prostor primárního sociálna má své přirozené hranice a proto není univerzálně rozšiřitelný ani v rámci všech členů určitého projektu lokální měny. Jejím uživatelům totiž lokální měna zpravidla slouží jako nástroj ke sdružování a vzájemné pomoci. Představa „nezištnosti“ této pomoci je zvýrazněna absencí konvenčních peněz při směňování. Nejedná se však o „nezištnost“ ve smyslu takových vztahů, které fungují třeba v rámci rodiny, neboť všechny závazky členů jsou měřeny a evidovány a dlouhodobě musí být vyrovnány, díky čemuž komunitní měny spíše zůstávají někde uprostřed obou sfér.²⁰ Budeme-li trvat na ekonomickém významu směňování s využitím komunitní měny, je třeba upozornit na některé další rozdíly, které vyplývají z absence konvenčních peněz. Při vyloučení konvenčních peněz, jejichž používání předpokládá „simmelovsky“ chladné zapojení aktérů, vzniká kvalitativně jiný vztah mezi zúčastněnými. Ekonomická směna je potom více protkána a ovlivněna sociálními vztahy členů komunity. Nepředstavuje však úplný protipól moderního hospodářství, ale zůstává někde na půl cesty mezi ekonomickým jednáním v rámci modernity a tradičního prostředí.

²⁰ V případě LETS je tato formalizace směňování ve skutečnosti v protikladu k některým jeho vnitřním principům. Na druhou stranu třeba v případě časových bank formalizace směny pomáhá lidem překonat problém neorganizovanosti dobrovolnické práce.

Z uvedeného každopádně vyplývá, že fungování lokálních ekonomik je podmíněno sociálními vztahy. Granovetter (1985) v této souvislosti obecně ukázal, že každé ekonomické jednání lidí je vpleteno do sociálních institucí, neboť ekonomika je sama o sobě uložena v sociálních vztazích. Klíčem k pochopení fungování peněžních komunit je tedy měna, kterou daná komunita institucionalizovala za účelem spolupráce svých členů. Zkonstruované vlastnosti peněz vždy odrážejí záměry aktérů a jejich představy o účelu, který mají peníze plnit (Powel 2002). Organizátoři systémů doplňkových měn tak intencionálně vytvářejí měnu, jejíž vlastnosti podporují právě žádoucí fungování ekonomiky, např. ve smyslu odstraňování sociálních nerovností, posilování sociální inkluze atp. Je zřejmé, že toto úsilí se úzce váže k ideologii příslušného sociálního hnutí a očekávaných přínosů z hlediska rozvoje komunit.

3.3.3 SOCIÁLNÍ HNUTÍ KOMUNITNÍCH MĚN A ROZVOJ KOMUNIT

Kritika fungování konvenční měny byla vedena z pozice, která byla představena v souvislosti s popisem moderní peněžní sféry. Právě z této kritiky vyrůstají argumenty pro více či méně radikální přeznačení významu peněz a jejich vlastností. Od konce 80. let, kdy můžeme hovořit o vzniku sociálního hnutí komunitních měn, dochází k pozvolnému vývoji základních tezí zdůvodňujících existenci projektů komunitních měn.

Původní výskyt komunitních měn a jejich znovuoobjevení v 80. letech 20. století úzce souvisel s rostoucím environmentálním hnutím v západní Evropě a USA, které mimo jiné reagovalo na negativní dopady globalizačních procesů. Za jeden z hlavních zdrojů inspirace pro hnutí komunitních měn je považován odkaz britského ekonoma E. F. Schumachera (2000 [1973]), jehož ekonomický přístup „malé je milé“ je kvintesencí úsilí o lokalizaci ekonomických aktivit. Toto pojetí přímo souvisí s jeho konceptem *buddhistické ekonomie*, který vyjadřuje nutnost vyrábět z místních zdrojů pro místní potřeby, neboť se tak šetří fyzické zdroje, které jsou vždy omezené a představují původce neustálého sociálního napětí mezi lidmi na Zemi. Právě v lokalizaci ekonomických aktivit byla viděna šance jak „dostat věci pod kontrolu“ ve smyslu redukce negativních externalit a snížení závislosti na globální ekonomice. Způsob, jak toho dosáhnout, vede dle propagátorů těchto idejí přes kontrolu základních služeb, produkce a distribuce energie a také kontrolu měny.

Kontrolou měny není myšleno nic jiného než právě možnost ovlivňovat její funkce a tedy i sociální vztahy, jak bylo v této práci již na několika místech popisováno. Hnutí propagující doplňkové měny přímo hlásá, že lokální peníze mají umožňovat nejen realizaci ekonomických aktivit, ale mají umět také plnit další funkce zajišťující sociální rozvoj lokality. Obrazem i cílem zároveň byly v obecné

rovině životaschopné komunity – relativně soběstačné, podporující sociální inkluzi obyvatel, ale bez popření principu konkurence, jak fungování „zdravých“ komunit popisuje např. Lošťák (2006: 150).

Můžeme si všimnout, že i v rámci studia povahy moderní společnosti je komunitám věnována důležitá pozornost jako sociálnímu útvaru nové kvality. Ilustrativní je tomto ohledu například práce Zygmunta Baumana (2001), která rozebírá utváření komunit a jejich funkci právě v kontextu globalizačních procesů. Působení těchto modernizačních procesů přitom vede ke zvláštní situaci. Globalizační procesy totiž působí nejen odstředivými, ale také dostředivými silami. Vedou tedy k propojování a spojování prostoru na vyšší řádovostní úrovni, ale na druhé straně také vedou k rozpojování a uzavírání lokalit (Bauman 2000; Giddens 1998 [1990]). Ambivalentní procesy globalizace – tvořené globalizačními i lokalizačními silami – zvláštním způsobem právě ovlivňují život komunit. Postavení lokálně omezených komunit vlivem globalizace klesá, neboť život v nich je formován procesy a událostmi, které mají svůj původ v jiných lokalitách, čímž členové lokálních společností ztrácejí kontrolu nad tím, co ovlivňuje jejich životy. Na druhé straně se ale objevuje potřeba a příležitosti k obnově místních společenství, neboť komunity jsou právě klíčem k tomu, jak získat věci zpět pod kontrolu. Postavení sociálních komunit v čase globalizace je tak možné chápat jako ambivalentní. Hubík (2001) přímo hovoří o *paradoxu komunit*, který je formován proměnou moci. Globalizační procesy totiž ze své podstaty oslabují moc místně omezených aktérů, ale zároveň dávají lokálně omezeným společenstvím (tj. komunitám) příležitost k obnově na pozadí probíhajících procesů globalizace. Touto obnovou je myšlena možnost rozvinutí vlastní interpretace reality, která vychází z možností komunity, jejích ekonomických, kulturních a sociálních zdrojů, jež jejím členům dovolí sledovat *jiné* cíle a hodnoty než ty, které jsou součástí globalizované ekonomiky.

Z teoretického hlediska potom *rozvoj komunit* znamená upřednostňovat strategie rozvoje, které vycházejí ze sociálního jednání samotných členů komunit. Tato „strategie mobilizace vnitřních zdrojů komunity“ (Hubík 2001: 190) úzce souvisí s endogenním přístupem k rozvoji lokalit. Právě tento přístup pomáhá formovat obecný rámec sledování rozvojového procesu lokálních společností užívajících doplňkové měny a bude mu věnována pozornost v následující části práce (Kapitola 4). Uvedené argumenty objasňují důležitou funkci konceptu *komunit*. V praktické rovině odkazují k sociálním útvarům, které vznikají ve spojení s užíváním lokální měny. Pro zúčastněné členy jsou tedy prostředkem (a někdy i cílem) zvýšení kvality života, o kterou usilují. Z teoretického hlediska uvedený konstrukt umožňuje sledovat, jaké sociální vztahy v kontextu moderní společnosti při této činnosti vznikají. Komunity tak tvoří ústřední moment pro zkoumání rozvojových procesů v lokalitách, které vychází z jednání zúčastněných členů. V těchto intencích je právě uspořádána empirická studie sledovaného předmětu.

3.4 ZKUŠENOSTI S FUNGOVÁNÍM KOMUNITNÍCH MĚN

Ještě v polovině 90. let minulého století, kdy se v Evropě začaly ve větší míře objevovat komunity s vlastními měnami, bylo poměrně málo sociologických empirických poznatků o tomto fenoménu (Seyfang 1996). Tento nedostatek ale byl vyrovnán v letech následujících, během nichž byla publikována celá řada empirických studií zachycujících fungování komunitních měn v různých evropských zemích. V této části uvedeme přehled výsledků, které se týkají hlavně praktické podoby fungování LETS a časových bank.

Ukazuje se, že zakládání systémů komunitních měn souvisí s dynamikou neformální ekonomiky. S odkazem na tuto skutečnost je možné vysvětlit, proč se v některých zemích objevily komunitní měny a v některých nikoliv, přestože se dané země od sebe výrazně neliší z hlediska strukturálních podmínek. Portes (1994) dospěl k tomu, že dynamika neformální ekonomiky závisí na státní regulaci hospodářství. Při zvýšeném úsilí veřejné správy dostat ekonomiku pod svou kontrolu paradoxně dochází k tomu, že se spíše začne rozvíjet její neformální sektor. Samotný průběh tohoto procesu závisí na mnoha okolnostech, přičemž řada z nich je historicky podmíněna schopností členů lokální společnosti „vzepřít se“ státní moci a zároveň využít ekonomických příležitostí, které jsou zvýšenou regulací vytvářeny. Ve Velké Británii nepříznivá ekonomická situace z konce 70. let minulého století (provázená vysokou nezaměstnaností a poklesem mezd) nevyústila v boom neformální ekonomiky, ale namísto toho přivedla velkou část nezaměstnaných k tomu, že začali pracovat na částečný úvazek a zbytek volného času investovali do aktivit spojených se samozásobitelstvím, jež mají úzkou návaznost na instituci sousedské výpomoci.

Toto prostředí bylo relativně vhodné pro zakládání a rozvoj systémů komunitních měn na britských ostrovech (v této době to byly zejména LETS), což navíc bylo podpořeno sílícím environmentálním hnutím, které hledalo alternativu ke globalizující se ekonomice. LETS byly od svého počátku zakládány jako projekt, který měl pomoci marginalizovaným skupinám obyvatel a to jak v sociálních, tak ekonomických termínech. Pro většinu systémů, které byly založeny ve výše uvedeném duchu, se uvedený aktivismus stal motorem jejich rozvoje.

První kanadský LETS, který založil Michael Linton, byl reakcí na zvýšenou míru nezaměstnanosti v dané lokalitě, která vznikla po krachu dvou hlavních zaměstnavatelů, a tedy i ústřední myšlenka tohoto modelu komunitní měny mířila právě tímto směrem. Pro řadu nezaměstnaných LETS opravdu zprostředkovaly možnost, jak se zapojit do ekonomických aktivit bez formálního zaměstnání, i když účast všech lidí neměla výhradně ekonomické pozadí (Aldridge et al. 2001). Pro některé nezaměstnané totiž účast v komunitách používající lokální měnu byla spíše zdrojem sociální identity

a pocitu potřeby, který byl podkopán neúspěchem v prostředí formální ekonomiky. K podobnému závěru, týkajícímu se tohoto motivu participace, dospěla i studie, která sledovala šest LETS v německých městech (Meier 2000).

S rozvojem modelů komunitních měn se však objevily také nedostatky jejich fungování. Ukázalo se totiž, že některé vnitřní principy komunitní měny mohou ve skutečnosti bránit dosažení žádoucích cílů. Zejména zapojení do obchodování v rámci LETS klade nároky na zúčastněné z hlediska určité dávky sebedůvěry, neboť osobní oceňování zboží a služeb, které členové nabízejí, úzce souvisí s jejich důvěrou v sebe sama. V tomto ohledu model LETS začal v některých lokalitách selhávat, protože jeho principy fungování nedokázaly zabezpečit účast těch nejpotřebnějších, na něž se model orientuje (Seyfang 2005). Řadě zúčastněným také účast v LETS nemohla nabídnout skutečnou alternativu k formální ekonomice, neboť i směna s využitím lokální měny začala přebírat zjevné nerovnosti typické pro standardní tržní prostředí (Aldridge et al. 2001).

Zamýšlený prospěch sociálně potřebným skupinám byl (jmenovitě ve Velké Británii) později zkomplikován neprůhledným postojem veřejné správy k těmto projektům. Jedním z důsledků byla obava některých účastníků, že mohou přijít o státní sociální podporu, zapojí-li se do formalizovaného systému používajícího komunitní měnu. A tak namísto příjmu v komunitní měně raději zvolili účast v opravdové neformální ekonomice, kde se platí konvenční měnou a transakce se rozhodně nikde neevidují (North 2003).

Neprofesionální organizace modelů LETS také často vedla k přehnaným očekáváním a byla ve svých důsledcích nakonec kontraproduktivní. Výsledkem bylo, že si na konci 90. let model LETS vydobyl nálepku „esoterického klubu zelených pro střední vrstvy“ (North 2003), což výrazně zpochybnilo jeho roli jako nástroje sociálního rozvoje lokalit. Další vývoj, který vedl prosazení druhé vlny modelů komunitních měn (v čele s časovými bankami), však tento skeptický závěr oslabil.

První pokusy s komunitními měnami v postkomunistických zemích Evropy se podobně jako v zahraničí týkaly modelu LETS. K dispozici jsou výsledky z Maďarska (North 2004) a také z České republiky (Zagata 2005). První LETS vznikl v Maďarsku již na počátku 90. let v Budapešti. Do několika let jich přibýlo dalších pět v různých lokalitách včetně malé vesnice, což bylo podstatně rychlejší tempo růstu, než bylo k vidění u nás, nicméně úspěšnost jednotlivých projektů byla poměrně odlišná. V Maďarsku oslovil model komunitních měn zejména mladší lidi. Příslušníci starší generace se (například ve vesnici) často odmítali zapojit, neboť měli pocit, že tato aktivita není určena pro ně. Příliš atraktivní zde nebyla shledána ani ideologie, na které LETS stavěly, neboť vzbuzovala dojem snahy o obnovení jakési romantické tradice, která navíc nebyla shledána v prostředí maďarské tranzitivní ekonomiky jako patřičná. Z hlediska vnitřního fungování se ukázala jako problém i

formalizace principu reciprocity mezi členy komunity, neboť ve venkovském prostředí tato snaha působila relativně uměle při srovnání s funkční tradicí vzájemné sousedské výpomoci.

Na Slovensku bylo zaznamenáno několik příkladů a pokusů s lokálními měnami. V průběhu 90. let bylo založeno několik LETS – v hlavním městě Bratislavě a Zaježové (Lešinský 2004). Pozornost poutala především poslední jmenovaná lokalita, kde vznikla škola lidové kultury a je organizována řada programů prosazující alternativní způsoby vzdělávání a ochrany přírody.²¹ Slovensko podobně jako další postkomunistické země čerpající inspiraci a zkušenosti s fungováním komunitních měn zaznamenalo pozvolný nárůst modelů časových bank. První časová banka byla založena v roce 2001 v Rajeckých Teplicích (MV SZOPK Bratislava, 2001).

Studie týkající se českých zástupců LETS zachytila fungování vybraných skupin na přelomu let 2003 a 2004 (Zagata 2005). Jednalo se o LETS komunity. Společným znakem českých zástupců bylo to, že fungovaly v úzké návaznosti na místní ekologické organizace, které skrze zahraniční inspiraci do značné míry ovlivnily jejich podobu. Všechny skupiny dávaly důraz především na sociální výhody, které mělo obchodování přinášet, avšak širší jejich záběr (z hlediska počtu aktivních členů, nabídky zboží a služeb a hustoty sociálních sítí) nedovolovala, aby se tato pozitiva rozvinula více, jak předpokládají vzorové příklady ze zahraniční praxe a literatury. Ani v České republice se nepodařilo prolomit uzavřenost těchto skupin, takže si udržovaly spíše exkluzivní charakter, který vylučoval zapojení širších vrstev obyvatelstva. Zachycené příklady ukázaly některá ryze česká specifika fungování komunitních měn, přičemž svou povahou pouze částečně inovovaly některé tradiční prvky neformální ekonomiky. Zjištěné skutečnosti fakticky nijak nesnižují význam, který členství v těchto komunitách přináší jeho členům. Ale ukázaly podobně jako v Maďarsku a Velké Británii na obecné nedostatky praxe tohoto modelu komunitní měny. Mezi ně patří nepříliš husté sociální sítě členů, nedostatek nabídky běžných služeb a zboží, neschopnost přilákat hodnotově méně vyhraněné obyvatele, nemožnost aplikace tohoto modelu komunitních měn v opravdu problematických oblastech bez zapojení profesionální organizace a financování. S ohledem na zkušenosti zachycené i sociologickými studiemi dává smysl vývoj komunitních měn orientovaný k posunu od LETS k časovým bankám.

S tímto modelem komunitní měny byla zaznamenána největší zkušenost zatím ve Velké Británii, kde byl jejich nárůst označen jako součást „druhé vlny komunitních měn“ (Seyfang 2002). Časové banky z hlediska svého fungování řeší problém zapojení marginalizovaných skupin obyvatel tím, že stanovují hodinu práce každého člena komunity jako rovnocennou. Účelem tohoto bodu, který

²¹ Více informací na webových stránkách *Zaježka* (www.zajezka.sk).

v sobě obsahuje výrazně sociální prvky, je předejít negativní zkušenosti s LETS, aby se přenášely nerovnosti z formální ekonomiky do komunitní oblasti směny. Díky obecně menšímu důrazu na existenci doplňkové měny se tento model také stal přijatelnější variantou z hlediska oficiální veřejné správy.

Tabulka 2 Porovnání kladů a záporů použití LETS a časových bank

	Klady	Zápory
LETS	umožňuje směnu služeb i zboží obsahuje výraznou ekonomickou dimenzi vyrovnává sféry primárního a sekundárního sociála	konotuje „šedou“ ekonomiku otevřít problém zdanění příjmů funguje spíše v rámci uzavřených komunit zachovává nerovnosti formální ekonomiky postupně tenduje ke zrušení formalizace směny
Časové banky	získání pozice v rámci regionálního rozvoje zapojuje širší okruh lidí efektivněji řeší problém exkluze nabízí alternativu k dobrovolnictví	není omezený účel a dopady je náročnější organizace a řízení

O fungování časových bank však zatím není k dispozici mnoho poznatků, které by vycházely z empirického sledování daného fenoménu. Nyní jim patří pozornost spíše z důvodu, že se jedná o model komunitní měny, který je považován za pokračovatele LETS. V každém případě je třeba zdůraznit, že účel časových bank se plně nekryje s účelem a potenciálními výhodami úspěšné aplikace modelu LETS. Jejich fungování s sebou sice přináší mnoho obtíží, ovšem jejich zvládnutí znamená mnohem širší a pestřejší potenciální přínosy pro zúčastněné s výrazným přesahem do oblasti lokální ekonomiky než je tomu u relativně úzce orientovaných časových bank.

Výše uvedené zkušenosti ukazují na některá relativní pozitiva a negativa, která se pojí s aplikací dvou zmíněných modelů. Hodnocení LETS z hlediska jeho negativ bylo ve skutečnosti impulsem pro rozšíření alternativního modelu – časových bank. To co je u časových bank viděno jako klad je v podstatě reakcí na nedostatky některých vlastností LETS, v rámci tzv. „druhé vlny“ vývoje komunitních měn. Blíže tuto skutečnost zachycuje výše uvedená tabulka (Tabulka 2).

4 ROZVOJ NA ÚROVNI LOKALIT A REGIONŮ A ROLE KOMUNITNÍCH MĚN

V této závěrečné teoretické části práce bude téma komunitních měn propojeno s problematikou regionálního a sociálního rozvoje. Prozatím bylo vysvětleno, na jakém principu jednotlivé modely komunitních měn fungují a jak je možné tuto praxi sociologicky interpretovat. Při té příležitosti jsme několikrát narazili na otázku, jaké jsou jejich očekávané přínosy (a v kapitole 3.4 jsme uvedli i přehled vybraných zkušeností s jejich aplikací). Avšak zatím jsme tyto souvislosti nepropojili s otázkou lokálního a regionálního rozvoje. V tuto chvíli půjde především o to, abychom ukázali, jakým způsobem zapadá problematika komunitních měn do takové oblasti. Teprve na tomto základě bude možné, a to s využitím navazující empirické práce, zodpovědět konkrétně zaměřenou otázku týkající se příspěvku komunitních měn k rozvoji lokalit a regionů.

4.1 ZÁKLADNÍ PŘÍSTUPY

Oblast regionálního rozvoje si s ohledem na spektrum problémů, kterých se týká, udržuje interdisciplinární a multidisciplinární charakter. V současnosti existuje celá řada teoretických přístupů k rozvoji lokalit. Samotné regionální teorie lze členit podle různých kritérií, které jsou zpravidla provázány s otázkou vzniku nerovností a jejich významu pro vývoj (lokální) společnosti.²² V administrativním a vědeckém diskursu regionálního rozvoje vykristlizovaly dva základní přístupy – *exogenní* a *endogenní*, které se staly převažujícími modely v rámci podpory znevýhodněných oblastí v Evropě (Lowe 2000).

Exogenní model byl součástí praxe evropského regionálního rozvoje v několika desetiletích po 2. světové válce. Jak již název napovídá, rozhodující síla pro rozvoj má v případě tohoto modelu svůj původ vně lokality. V zaostávajících oblastech byl tento rozvoj zaměřen na zvýšení mobility pracovní síly a kapitálu, a dále na zintenzivnění modernizačních procesů (jako např. industrializace a specializace, přičemž klíčovým mechanismem byly tzv. úspory z rozsahu). V průběhu 70. let 20. století se začaly projevovat některé negativní rysy tohoto modelu, jehož důsledky nebyly trvale udržitelné. Kritiku tohoto přístupu shrnuje Lowe (2000) do tzv. „4 D“. Aplikací exogenního přístupu se totiž ukázalo, že se ve svém důsledku jedná o rozvoj *závislý* (dependent) na nepřetržitých dotacích, *diktovaný* (dictated) externími experty ze vzdálených center, *zkreslený* (distorted) ve smyslu podpory nárůstu pouze určitých sektorů hospodářství a *ničivý* (destructive) v tom smyslu, že

²² Souhrnnou typologii regionálních teorií nabízí např. publikace J. Blažka a D. Uhlíře (2002).

daný přístup k rozvoji vymazal řadu kulturních a environmentálních odlišností lokalit, v nichž byl aplikován. Tyto obtíže podpořily snahu o nalezení a prosazení modelu nového. Ten se objevil v 80. letech původně jako antiteze předchozího přístupu. Endogenní model rozvoje tak obecně vychází z předpokladu, že klíčem k trvale udržitelnému rozvoji jsou specifické – přírodní, lidské a kulturní – zdroje, které se nacházejí *uvnitř* lokalit. Za hybnou sílu rozvoje je přitom pokládána iniciativa a energie členů lokální společnosti.

Podíváme-li se, z čeho konstrukce tohoto modelu vychází, vidíme, že jedním ze zdrojů praktické inspirace byla představa samostatných (self-reliant) lokalit řídících svůj vlastní rozvoj. Toto pojetí lokalit se věcně i časově protíná s prvními projekty komunitních měn, které začali uskutečňovat aktéři spříznění s environmentálním hnutím (viz kapitola 3.3.3). Současné aplikace komunitních měn z podstatné části korespondují s modelem endogenního rozvoje lokalit. Tento argument nyní vysvětlíme prostřednictvím detailnějšího popisu zmíněného přístupu.

4.1.1 ENDOGENNÍ MODEL ROZVOJE LOKALIT A JEHO NOVÁ VARIANTA

Na rozdíl od exogenního modelu obrací endogenní přístup pozornost ke zdrojům, které existují uvnitř lokality a které mohou být hmotné i nehmotné povahy. Jejich využití předpokládá zapojení lokálního vědění a participaci místních obyvatel. Z tohoto důvodu lze také jako synonymum adjektiva *endogenní* použít slovo *participativní*, které vhodně zdůrazňuje trajektorii rozvoje *zdola* (Ray 1999).

Chris Ray ukázal, že tento model rozvoje úzce souvisí s prostředím reflexivní modernity – jako jedné z kategorií vývoje moderní společnosti, která vytváří rámec zachycující současné sociální změny (více viz Beck 2004 [1986], Giddens 1998 [1990]). K nejdůležitějším procesům formujícím povahu současné společnosti patří procesy globalizace. Přes různé způsoby vysvětlování, k čemu tento pojem odkazuje, by mělo být zřejmé, že se týká především proměny kategorií času a prostoru ve vztazích lokalit a globálního prostoru. Této skutečnosti se dotýká právě Ray, který tvrdí, že procesy globalizace přinášejí nový tlak na sebe-identitu lokalit. Ty totiž na jedné straně čelí hrozbě univerzalizace, na druhé straně lokalitám – podobně jako individuům – procesy globalizace přinášejí extra-lokální inspiraci a povzbuzují tvorbu nové identity. Tyto nové identity jsou navíc specifické svým vztahem k modernitě, neboť *reflektují* a proměňují některé její prvky spojené s procesy modernizace. Procesy globalizace svým způsobem posilují konstruování těchto identit na úrovni lokalit. Ray tvrdí, že podobně jako jedinec (pro to, aby mohl sociálně a duševně přežívat ve společnosti) nutně potřebuje disponovat vlastní identitou, taková potřeba se týká i lokalit, neboť pouze na tomto základě se mohou lokality rozvíjet a fungovat jako zdravé entity. V tomto ohledu je možné endogenní rozvoj lokalit chápat jako snahu o „objevení, obnovení nebo vynalezení identity

teritoria, ze které mohou vzniknout zdroje pro určení a řízení rozvoje“ (Ray 1999: 259). Tyto zdroje přitom mohou být kulturní, historické nebo fyzické povahy. Účelem endogenního modelu rozvoje je vytvořit takové struktury v lokalitě, které umožní efektivněji přenášet exogenní síly, jež podkopaly úspěšný rozvoj lokality.

Identita lokalit přitom vyvěrá ze sociálního prostředí komunit. Staví totiž na sdílené hodnotové orientaci jejích členů a je tedy přímo propojena se sociálními vztahy uvnitř komunit. Úsilí členů komunit, tak jak bylo naznačeno na jiných místech této práce, se zaměřuje na rozvinutí takových sociálních vztahů, které umožní sledování a dosahování jiných hodnot a cílů v duchu ideálů dané komunity. Komunity jsou tedy důležitým „převodním kolečkem“ z hlediska reflexivní modernizace lokalit a možností jejich rozvoje. Výše uvedené implikuje, že rozvojové procesy vyplývají ze sociálního jednání aktérů komunit. Právě oni využívají dostupné lokální zdroje k dosahování svých cílů a tedy i prosazení vlastních pohledů na směřování komunity. Uvedené argumenty zřetelně ukazují na propojení (ba dokonce podmíněnost) lokálního a komunitního rozvoje.

V souvislosti s působením globalizačních procesů dochází při formování lokálních identit k formování dialektického vztahu lokálního a extra-lokálního. Vývoj lokalit totiž vyžaduje nejen funkční sebe-identitu při pohledu dovnitř (aby dokázala mobilizovat zúčastněné aktéry), ale také při pohledu ven pro spojení s vnějším prostorem (aby „sebe dokázala prodat“). Dle Raye právě neo-endogenní přístup k rozvoji (viz dále) dokáže zprostředkovat a přenášet oba typy rozvojových sil (endogenní a exogenní) současně. Uvedený vztah navíc zpochybňuje představu exogenního a endogenního přístupu jako dichotomických modelů. Na tuto skutečnost naráží i Murdoch (2000), který konceptualizuje rozvoj lokalit prostřednictvím sítí a zároveň tvrdí, že samotný rozvoj se netýká pouze konstrukce horizontálních vazeb mezi aktéry, ale i vertikálních spojení, což lze chápat jako nutnost zapojení nejen endogenních, ale také exogenních sil rozvoje lokality. Vztah obou modelů upravuje tzv. neo-endogenní model, který nezpochybňuje logiku rozvoje lokality zdola, ovšem všímá si v procesu rozvoje také role různých extra-lokálních aktérů (Ray 2006).

Základní charakteristika modelu, především z hlediska mechanismů rozvoje, však zůstává stejná. Navíc je možné dodat, že neo-endogenní model rozvoje se úzce váže ke konceptu tzv. social economy.²³ Ten se v jedné své interpretaci blíží substantiálnímu významu ekonomiky (jak bylo také zmíněno v kapitole 2.2), nebo je používán s odkazem na ekonomické aktivity, které jsou sice realizovány na trhu, ale jejich účelem není primárně ekonomický zisk – buď vůbec, anebo v takové

²³ Toto zpřesnění neznamená, že by se v tomto ohledu neo-endogenní model lišil od endogenního modelu rozvoje. Jedná se o doplňující charakteristiku, která zatím nebyla uvedena. Zřejmě se však týká obou variant endogenního modelu rozvoje.

podobě, kdy je použit pro účely lokální společnosti. Neo-endogenní model se týká právě rozvoje tohoto sektoru lokální společnosti, který koresponduje s podstatou občanské společnosti.²⁴

Kumulace různých forem kapitálů, tedy nejen ekonomického, ukazuje, že účelem tohoto modelu rozvoje je podporovat všechny složky života lokality. Na intra-teritoriální úrovni tomuto úsilí také odpovídá výše zmíněný koncept sociální ekonomiky (social economy). V praxi se proto také tento model rozvoje váže ke konceptu *integrovaného endogenního rozvoje*, který odkazuje k podpoře všech složek života lokální společnosti (tj. ekonomické, sociální, politické, kulturní, ekologické aj.) při využití veškerých potenciálů, které v dané lokalitě existují.

4.2 ROLE KOMUNITNÍCH MĚN V ROZVOJ LOKALIT

Obhájci a propagátoři systémů komunitních měn poukazují na celou řadu potenciálních přínosů, které doplňkové měny přinášejí. Teoretická analýza obohacená o empirické výsledky fungování těchto modelů sice dosažení některých přínosů zpochybňuje, ale řadu z nich také potvrzuje. Využití potenciálů komunitních měn je však závislé na úspěšné realizaci samotných projektů. V tomto ohledu je proto důležité odlišit limity fungování jednotlivých modelů komunitních měn (z hlediska jejich vnitřních principů) a limity dané organizací a koordinací těchto projektů. Neúspěch vyplývající z druhého jmenovaného nelze ztotožňovat s příčinami prvního a to i přesto, že v praxi jsou oba uvedené faktory vzájemně propojené.

První novodobé experimenty s komunitními měnami se objevují zhruba ve stejné době, kdy se začíná prosazovat model endogenního rozvoje lokalit. To je dáno především tím, že jak rozvoj komunitních měn, tak i vznik endogenního modelu rozvoje jsou výsledkem a zároveň reakcí na společenské změny v moderní společnosti poslední třetiny 20. století. Endogenní model rozvoje byl přímo inspirován myšlenkou soběstačných lokalit, kterou se obhájci komunitních měn pokusili dovést do praktické podoby skrze projekty lokálních měn. I po dvaceti letech vývoje je myšlenka komunitních měn zřetelně propojena s podstatou integrovaného endogenního modelu rozvoje. Styčnou plochu představuje především úsilí o rozvoj lokality, který nezahrnuje pouze ekonomickou dimenzi lokální společnosti, ale týká se všech složek života, jak bylo naznačeno s odkazem na povahu sociálního prostředí komunit (viz kapitola 3.3.2).

²⁴ Neznamená to však, že by se týkal výhradně této oblasti a vytlačoval by tak klasický moderní kapitalismus. Oživení oblasti social economy může být čistě instrumentální a může sloužit pouze jako prostředek k budoucímu zapojení do globalizované kapitalistické společnosti (Ray 2006).

Vlastní realizace projektů se výrazně liší ve svých dopadech. Historické příklady (nouzových) lokálních měn byly zaměřeny především do ekonomické oblasti. Trvání projektů bylo časově omezené, vázané na splnění určeného cíle, kterým byla obnova ekonomického života v lokalitě. Projekty komunitních měn, které se prosazují od poslední třetiny 20. století, dávají důraz na jiné dopady než ekonomické. Lokální měna má komplementární funkce a dopady jejího fungování mají spíše sociální povahu. Posun od ekonomických k sociálním dopadům se navíc zdůrazňuje se vzrůstající oblibou časových bank na úkor původních LETS.

Hlavním příspěvkem komunitních měn je v obecné rovině zvyšování sociálního potenciálu dané lokality. Sociální potenciál v souladu s endogenním modelem představuje zdroj pro vlastní rozvoj lokalit (Illner 1989).

Institucionalizace lokální měny vytváří a proměňuje sociální vztahy mezi aktéry dané komunity. Protože jsou peníze sociálním konstruktem jednání lidí, je povaha sociálních vztahů podmíněna vlastnostmi lokální měny (a vice versa). Samotný rozvojový potenciál vyplývá ze způsobů, jak lidé s lokálními penězi zacházejí. Rozhodující jsou tedy vlastní interpretace a významy, které daní aktéři komunitním měnám připisují. V souladu s *teorií účících se regionů* (Blažek – Uhlíř 2002) lze totiž předpokládat, že se tyto interpretace stávají podnětem ke změně praktik zúčastněných aktérů a jejich sociálních vztahů. Právě na základě této proměny sociálního prostředí dochází k tvorbě potenciálu pro následný rozvoj lokality.

Identifikace uvedeného potenciálu v empirické rovině logicky vede ke sledování pojetí, přístupů a postojů zúčastněných ke komunitním měnám. Na základě tohoto pozorování lze totiž sledovat, jak používání doplňkové měny proměňuje sociální prostředí komunity a zakládá zdroje pro další rozvoj lokality.

5 METODIKA VÝZKUMU

Empirické zkoumání komunitních měn vychází z výše představeného konceptuálního rámce. Středem pozornosti přitom zůstává příspěvek doplňkových měn k sociálnímu rozvoji lokalit v rámci neo-endogenního modelu. V této kapitole bude popsán a vysvětlen zvolený metodologický přístup a dále zdůvodněno jeho použití z hlediska vhodnosti a možnosti aplikace na sledovaný problém.

5.1 ZDŮVODNĚNÍ VÝZKUMNÉHO PŘÍSTUPU

Konceptualizace *peněz* včetně modelů lokálních měn staví na sociálně konstruktivistické perspektivě. Definice *peněz* jako *pravidla skupiny lidí užívat určitou věc jako peníze* s odkazem na metateorii *peněz* jako *sociálního vztahu* zřetelně ukazují sociální podmíněnost existence peněz. Daný úhel pohledu se nutně odráží i v použitém výzkumném přístupu návazného empirického výzkumu.

Jedním ze specifických cílů práce je zmapování současné podoby projektů komunitních měn v České republice se zvláštním zřetelem k přístupu zúčastněných aktérů. Z metodologického rámce studia daného předmětu totiž vyplývá předpoklad, že lidé svým jednáním formují podstatné souvislosti, které na úrovni lokalit vytvářejí potenciál pro jejich rozvoj, jehož sledování je obsahem hlavního cíle předkládané práce.

S ohledem na složitost sledovaného jevu na straně jedné a jemné souvislosti vytvářející povahu daného jevu na straně druhé staví empirická studie na explorativním přístupu. Volba konkrétní výzkumné metody vyplývá z potřeby propojit dva (relativně protikladné) metodologické cíle. Prvním z nich je exaktní zachycení sledované reality, s potenciálem „třídít“ přístupy zúčastněných dle způsobu zapojení do projektů lokálních doplňkových měn. Druhým cílem je zachytit tyto způsoby jednání z perspektivy jednajících aktérů, neboť právě oni vytvářejí jemnou síť významových souvislostí, na kterých fungování lokálních měn stojí a kterou je třeba při sledování daného předmětu nutně respektovat.

Jako základní výzkumný nástroj byla pojata *Q metoda*. Použitou analytickou procedurou připomíná kvantitativní variantu sociologického empirického výzkumu, avšak z hlediska svých jiných metodologických a epistemologických vlastností koresponduje spíše s variantou kvalitativní.²⁵

²⁵ Ilustrativní je v tomto ohledu např. publikace *Social Discourse and Environmental Policy* od autorů Addams a Proops, která obsahuje osm empirických studií, jejichž cílem je hlouběji porozumět (často protikladným) pohledům občanů a tvůrců politik na pozadí „ekologických konfliktů“. Navzdory použité statistické proceduře při analýze dat je charakter těchto studií idiografický.

Tomuto pojetí také odpovídají konkrétní příklady použití v empirickém výzkumu (např. Brown 1999, Barry – Proops 2000, aj.). Mnohem důležitější než „nálepka“ této metody jsou však výhody jejího použití v konkrétním výzkumu, které – v oblasti výzkumu venkova – shrnuje např. Previte et al. (2007).

Současná varianta Q metody umožňuje explorativně zkoumat sociální diskursy, tj. subjektivní pohledy a postoje určité sociální skupiny ve vztahu k jistému jevu, problému či situaci, přičemž hlavním účelem je nalézt společné a odlišné subjektivity jejích členů. Jedná se v podstatě o zachycení ideál-typových přístupů členů určité skupiny k danému jevu. Systematické porovnávání jejich přístupů přitom nabízí vhled, jak zkoumaní daný jev chápou, jaké postoje k němu zaujímají, co pro ně znamená, lépe řečeno – čím pro ně je, zejména jsou-li jeho součástí v duchu sociálně konstruované reality.

5.2 OBECNÝ POPIS POUŽITÉ METODY

5.2.1 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA A VLASTNOSTI

Q metoda vznikla ve 30. letech 20. století. Za jejího zakladatele je pokládán britský vědec William Stephenson, který ji vyvinul a aplikoval v oblasti psychologie. Stephensonova inovace vyšla z převrácení konvenční faktorové analýzy: namísto původního hledání latentních struktur mezi znaky (sledovanými na určité populaci) obrátil pozornost k možnosti zkoumat podobnosti mezi lidmi (vyjadřujícími své subjektivní pohledy). Nejednalo se však jen o obměnu příslušné statistické procedury, jak často předpokládala řada Stephensonových kritiků, ale o proměnu celého výzkumného přístupu.

Pojmenování Q metody naráží na nahrazení R analýzy (klasická faktorová analýza) Q analýzou (korelování řádků namísto sloupců datové matice), ale implikace této změny jsou mnohem hlubší, než co naznačuje pouhá transpozice datových matic. Z tohoto důvodu se také hovoří o celé *Q metodologii*, která používá vlastní procedury a techniky, čerpá z nepozitivistické filozofie a je alternativou k *R metodologii*.

Stephenson svou Q metodologii postavil kategoricky proti R metodologii. Můžeme se však domnívat, že vyhraněnost jeho pojetí byla z části vyvolána kritikou, která se soustředila výhradně na procedurální aspekty výzkumu a která zjednodušeně předpokládala, že Q a R analýzy jsou transponovatelné ekvivalenty (Brown 1999). Autor Q metodologie však ukázal, že matice dat nejsou v praxi transponovatelné, neboť obě analýzy předpokládají relativně dost odlišný projekt výzkumu, přičemž „nikdy neexistovala žádná matice bodů, na níž by byly *obě* R a Q analýzy aplikovány“

(Stephenson 1953: 15, zvýrazněno v originále). Mezi oběma postupy tedy není – a pravděpodobně ani nemůže být – reciproký vztah. Zdůraznění této skutečnosti je důležité nejen z toho důvodu, že prostá transpozice (jakékoliv) matice dat při faktorové analýze je z hlediska statistiky problematickou záležitostí, ale také proto, že tak podtrhuje zakotvení Q analýzy v odlišném metodologickém přístupu.

Tabulka 3 Porovnání R a Q metodologie

	R metodologie	Q metodologie
Výzkumné paradigma	pozitivistické	interpretativistické
Charakter výzkumu	verifikační	explorativní
Vztah objektu a předmětu výzkumu	rozsáhlý objekt - omezení předmětu zkoumání	omezený objekt – směřování do hloubky předmětu
Analytická procedura	R faktorová analýza	Q faktorová analýza
Logický postup	hypoteticko-deduktivní	induktivní
Referenční rámec empirického sledování	vnější (standardizovaná sledování)	vnitřní (kontextově citlivé sledování)
Zaměření sledování	„kauzální“ vztahy mezi sledovanými jevy	povaha sociálních diskursů

Z hlediska vnitřního dělení sociologie lze Q metodologii přiřadit k interpretativistickému paradigmatu. Navzdory zapojení kvantitativní analýzy zůstává metodou kvalitativní, neboť staví na induktivní logice, která dává výzkumu explorativní charakter. Tento rys je navíc zdůrazněn zaměřením na *porozumění* způsobům pohledu sledovaných, jež se pojí s důležitostí citlivého sledování kontextu, který příslušným pohledům vtiskává význam. Porovnání základních charakteristik Q a R metodologie nabízí výše uvedená tabulka (Tabulka 3). Uvedené znaky se stanou jasnější s představením podstaty této metody a dále s vysvětlením jejího použití.

5.2.2 PODSTATA Q METODY

Současné příklady aplikace Q metodologie v sociálních vědách často odkazují na sledování sociálních diskursů. Těmi jsou myšleny způsoby, jak je daný problém sledován a jak se o něm hovoří (Addams 2000). Takto chápané diskursy mají tu vlastnost, že jsou vždy individuální a subjektivní. Přesto se předpokládá, že lidé diskursy určitým způsobem sdílejí, což vyplývá např. ze společné osobní zkušenosti atp. Q metodologie usiluje o zachycení povahy *sdílených* způsobů pohledu, a proto hovoří o *zkoumání sociálních diskursů*. Vychází přitom z předpokladu, že jednotlivé (individuální i sdílené) diskursy jsou součástí nadřazené množiny *komunikačního konkurzu*, který zahrnuje vše, jak

se o daném problému promlouvá. Cílem Q metodologie je nalézt v rámci komunikačního konkurzu vnitřní struktury reprezentované latentními diskursy (Addams 2000).

Obecně výzkumník postupuje tak, že se nejprve seznámí s pomyslným (co nejvíce úplným) komunikačním konkurzem. Za tímto účelem jsou využívány klasické techniky sběru dat, zejména studium dokumentů a dotazování. Ze získaného materiálu „vypreparuje“ soubor výroků, které odrážejí podstatné vlastnosti sledovaného komunikačního konkurzu. Z tohoto rozsáhlého souboru následně vybere menší počet stimulů reprezentující různé pohledy na sledovaný problém, které jsou v rámci dotazování předloženy sledovaným aktérům. Ti stimuly posoudí a roztrídí na připravenou škálu. Výsledná podoba každého třídění odráží subjektivní pohled dotázaného. Jednotlivé konfigurace třídění (tzv. Q sorts) jsou následně statisticky analyzovány s cílem identifikovat několik *typových* třídění, která zastupují charakteristické způsoby pohledu zkoumaných na sledovaný problém.

Nejdůležitějším znakem Q metodologie je proměna referenčního rámce empirického sledování, lépe řečeno výzkumníkova „měření“. Klasická R metodologie staví na konceptualizaci sledovaných jevů, které jsou nepřímo sledovány prostřednictvím dílčích operacionalizovaných znaků – např. postojových škál. Q metodologie se oproti tomu pokouší „měřit“ postoje sledovaných lidí *přímo*.

Tento ambiciózní postup staví na dvou základních principech. Prvním z nich je použití existujícího komunikačního konkurzu, který je sociálním konstruktem sledované skupiny (příslušné ke sledovanému jevu) a druhým je způsob vyjádření postojů členů zkoumané skupiny, které je vždy tzv. sebe-referenční. Není to tedy výzkumník, který vkládá do výroků standardizované významy (aby provedená sledování byla reliabilní), ale iniciativa je plně přenechána sledovaným. Ti zacházejí s výroky tak, jak jim sami rozumí, přičemž žádný ze stimulů a priori nic neměří. Důležitá je potom výsledná konfigurace vzniklá relativním porovnáváním daných stimulů, přičemž souhlas či odmítnutí určitého jednotlivého tvrzení nabývá smyslu právě ve světle hodnocení ostatních výroků. V souvislosti s principem sebe-reference Brown (1980) zdůrazňuje, že je tak vhodnější mluvit o tom, že sledování spíše „provádějí měření, než jsou měření“ výzkumníkem, čímž se významně mění obsah kategorie *objektivního měření* a jeho *validity*, neboť se vytrácejí vnější kritéria pro jejich posuzování.

5.2.3 TECHNIKA SBĚRU DAT A ANALÝZA

Komunikační konkurz může být pro potřeby zkoumání postojů zastoupen různými druhy stimulů – obrazovými nebo písemnými, které mohou pocházet z více zdrojů. Pro zachování základních principů Q metodologie je však třeba, aby konečný výběr těchto stimulů (tzv. Q výběr) byl zřetelně propojen s existujícími diskursy daného problému. Nejjistější cestou je získání základní sady výroků

prostřednictvím nestandardizovaných nebo polostandardizovaných rozhovorů s členy studované skupiny. Takto získaný Q výběr je označován jako *naturalistický*. Alternativou je *kvazinaturalistický výběr*, který používá stimuly i z jiných (stejně zaměřených) výzkumů, anebo *předpřipravený výběr*, jehož stimuly pocházejí z jiných zdrojů, než jen z vyjádření členů sledované skupiny. Tuto základní klasifikaci doplňuje ještě možnost libovolně zkombinovat tři uvedené postupy a dospět tak ke *kombinovanému výběru* (McKeown a Thomas 1988). Vybrané výroky by měly být reprezentativní ve vztahu k celku, z kterého pocházejí – tedy ke komunikačnímu konkurzu.

Tabulka 4 Použitá devítistupňová škála pro Q třídění 42 výroků

Nesouhlasím									Souhlasím			
-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4				
(2 ks)											(2 ks)	
	(3 ks)									(3 ks)		
		(5 ks)									(5 ks)	
			(7 ks)			(7 ks)						
				(8 ks)								

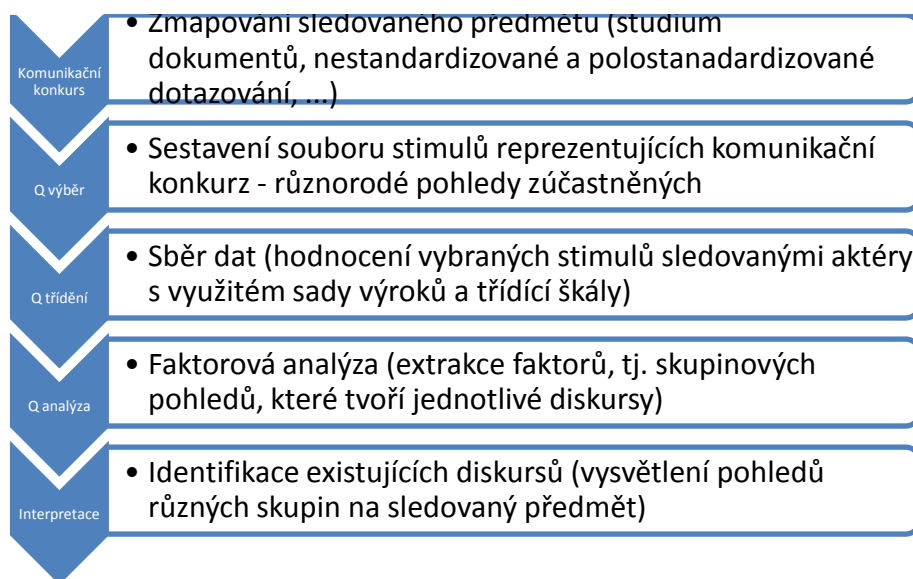
Výběr výroků se typicky skládá ze 30 – 50 výroků. Z hlediska statistické procedury je žádoucí, aby jejich počet byl alespoň čtyřnásobkem počtu dotázaných. Pro zachycení různorodých způsobů pohledu je také třeba, aby i vzorek dotazovaných lidí (tzv. P výběr) byl reprezentativní ve vztahu k různým podobám existujících pohledů. Účelem je tedy získat heterogenní skupinu členů. Za předpokladu konečné množiny možných variací vzorek osob nemusí být příliš velký. Běžně nepřesahuje počet 40 lidí z důvodu zajištění dostatečné obsažnosti faktorů a jejich reliability (Brown 1980). Sledovaným členům jsou předloženy vybrané stimuly v náhodném pořadí a jejich úkolem je sestavit tzv. *Q třídění* s oporou o předpřipravenou škálu, jejíž příklad je zobrazen výše (viz Tabulka 4).

Každá distribuce hodnot jednotlivých Q třídění nabývá kvazi-normálního rozdělení (je méně špičaté) s minimálními četnostmi krajních hodnot a nejvyšším zastoupením středové hodnoty uvedené škály. Použití pomůcky, která „nutí“ dotázaného rozřadit stimuly navrženým způsobem má především teoretické a pragmatické důvody, přičemž Brown (1980) ukázal, že tvar rozdělení

Q třídění má pouze zanedbatelné dopady na výsledky výpočtů.²⁶ Důležité je poznamenat, že stimuly jsou vždy porovnávány mezi sebou. Pozice výroků na krajním levém konci škály nemusí znamenat, že s nimi respondent vůbec nesouhlasí, ale že s nimi souhlasí relativně *nejméně* z hlediska hodnocení ostatních výroků. Hladký průběh třídění je podmíněn kvalitní přípravou Q výběru, který vždy vychází ze zmapovaného komunikačního konkurzu sledované skupiny.

Kvazi-normální tvar rozdělení každopádně usnadňuje analýzu jednotlivých Q třídění. Díky použitému tvaru distribuce hodnot dosahuje každé Q třídění průměrného skóre rovného nule, což je důležitý předpoklad pro uskutečnění korelační analýzy (Brown 1980). Ta je následována faktorovou analýzou, jejímž výstupem je určitý počet (signifikantně) odlišných faktorů, které se ovšem nemusí vzájemně vylučovat (Addams 2000). Protože jsou korelována jednotlivá Q třídění odrážející subjektivní způsoby pohledu jednotlivých aktérů, nalezené faktory představují ideální typy existujících (skupinových) diskursů, které se v rámci sledované populace vážou k příslušnému problému. Obecný postup shrnuje následující obrázek (Obrázek 3).

Obrázek 3 Obecný postup Q metody

Konkrétní aplikaci Q metody ve spojení s kvalitativním sociologickým výzkumem popisuje následující část.

²⁶ Použití „nuceného“ rozdělení je zřejmě nejkontroverznější součástí této metody. Často zmiňovanou výtkou je, že jeho použití omezuje vyjádření dotázaných. Brown (1980: 265-267) s pomocí kombinatoriky ukázal, že navzdory pevnému tvaru rozdělení existuje nepřeborné množství možností, jak vybrané výroky setřídít, aby stále odrážely subjektivní pohled dotázaného. Již při třídění 33 stimulů na škále s krajními body ± 4 existuje přibližně 44 bilionů kombinací. Tento počet přesahuje více jak sedmtisíckrát lidskou populaci na Zemi. Z toho vyplývá, že i při „nuceném“ rozdělení stále existuje dostatek prostoru, aby se mohly projevit individuální rozdíly ve vyjádření každého dotázaného.

5.3 VLASTNÍ METODICKÝ POSTUP – PŘÍPRAVA A SBĚR DAT

5.3.1 KONSTRUKCE Q VÝBĚRU

Předchozí empirické studie (např. Zagata 2005) zřetelně ukázaly, že současní zástupci projektů komunitních měn čerpají svou inspiraci ze zahraničí. Tuto skutečnost odráží také přítomný komunikační konkurz. Pro jeho zachycení jsem využil materiálů získaných při realizaci případové studie českých zástupců komunitních měn, kterou jsem uskutečnil na konci roku 2004. Součástí těchto materiálů (odrážejících obsah komunikačního konkurzu) byly přepisy polostandardizovaných rozhovorů s členy komunit a dále dokumenty jednotlivých skupin jako např. informační materiály, které používaly pro vlastní komunikaci a oslovení dalších členů. Dodatečným zdrojem informací byla odborná zahraniční literatura o problematice komunitních měn, včetně výsledků empirických výzkumů. Systematické studium těchto zdrojů mě přivedlo k předběžnému výběru přibližně 150 výroků, které se různým způsobem vyjadřovaly k podstatě a fungování projektů lokálních doplňkových měn.

Konečný Q výběr, tj. sestava výroků použitých při dotazování, vznikl zmenšením původního souboru 150 stimulů. Rozhodnutí, které výroky použít v rámci samotného terénního šetření, vzešlo z obsahu konceptuálního rámce sledovaného problému, potažmo základní výzkumné otázky, jaký je příspěvek komunitních měn k regionálnímu rozvoji. V souladu se sociálně konstruktivistickou perspektivou jsem předpokládal, že členové jednotlivých komunit svým jednáním opatřují používanou měnu konkrétním významem, který ovlivňuje fungování celého projektu a tím i jeho výsledky a dopady. Na základě tohoto předpokladu jsem tedy vybíral výroky, které se dotýkaly tří obecných otázek: (1) jak členové chápou podstatu projektů komunitních měn, kterých se účastní, (2) jaké funkce těmto projektům přikládají a (3) co jim přináší jejich osobní zapojení.

Ke každé z uvedených otázek byly přiřazeny kategorie výroků korespondujících s obsahem konceptuálního rámce výzkumu. Sledování první otázky – týkající se obsahu projektů komunitních měn – bylo rozloženo do ideologické, občansko-společenské a ekonomické dimenze. Druhá otázka - zahrnující funkční aspekty daných projektů – byla naplněna kategoriemi výroků týkajících se účelu, vnitřní hodnoty, podporujících/limitujících faktorů jejich fungování a vztahu s veřejnou správou. A konečně třetí otázka – mapující přínosy komunitních měn – byla rozdělena na očekávané přínosy pro účastníky projektu a společnost. Přehled výroků je uveden níže (viz Tabulka 5). Nutno však poznamenat, že pojmenování jednotlivých kategorií je relativně volné a jeho účelem je pouze systematizovat konstrukci daného Q výběru. Důležitý je spíše vlastní obsah sestavy vybraných výroků.

Prostřednictvím uvedeného postupu vznikl kombinovaný Q výběr. Každý výrok jsem přepsal na samostatnou kartu, čímž vznikla sada 42 karet, které se staly spolu s třídící škálou základními pomůckami při dotazování.

Tabulka 5 Rozdělení Q výběru dle sledovaných témat

IDEOLOGICKÁ DIMENZE

Komunitní měny jsou praktickou, ne ideologickou záležitostí.

Komunitní měny by neměly být viděny jako něco „politického“, ale jako alternativní způsob života a toho, jak „dělat věci“.

Nemyslím si, že by komunitní měny byly součástí „zelenější“ společnosti.

Projekty komunitních měn chápou jako revoltu proti systému.

OBČANSKO-SPOLEČENSKÁ DIMENZE

Provozování komunitních měn je novou formou politického aktivismu.

Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost.

Projekty komunitních měn jsou obdobou dobrovolnictví.

EKONOMICKÁ DIMENZE

Komunitní měny jsou doplňkem – ne náhradou – formálního ekonomického systému.

Komunitní měny vytvářejí nový typ hospodářství založený na přátelství, ne penězích.

Současná ekonomika a vlastnosti konvenčních peněz podkopávají životaschopnost komunit.

Aktivita podobné komunitním měnám mají potenciál nabídnout řešení ekonomických potíží.

Lidé by se měli pokusit spolupracovat na jiné bázi než peněžní.

ÚČEL PROJEKTŮ KOMUNITNÍCH MĚN

Projekty komunitních měn nemají zakotvení v praktickém životě.

Projekty komunitních měn jsou pouze obdobou toho, co u nás vždy fungovalo – vzájemná pomoc mezi lidmi.

Komunitní měny umožňují lidem získat i to, na co by normálně neměli peníze.

Projekty komunitních měn dokážou rozvíjet osobní dovednosti.

Komunitní měny by se měly především zaměřovat na podporu komunitního života.

Komunitní měny by měly mířit k vytvoření soběstačných, autonomních komunit.

Komunitní měny poskytují příležitost, aby každý bez ohledu na pohlaví, věk a fyzické schopnosti mohl být oceněn jako lidská bytost.

VNITŘNÍ HODNOTY PROJEKTŮ KOMUNITNÍCH MĚN

V rámci projektů komunitních měn by měl být každý placen stejnou hodinovou sazbou bez ohledu na to, co dělá.

Když člověk obchoduje v komunitní měně, může riskovat více než ve formální ekonomice.

Lidé by měli v rámci těchto projektů provozovat věci, které by normálně dělali zadarmo.

PODPORUJÍCÍ/LIMITUJÍCÍ FAKTORY

Projekty komunitních měn u nás nemohou fungovat, protože se máme moc dobře.

Největší překážkou projektů komunitních měn jsou potrhane vztahy v místě, kde žijeme.

Když se lidé navzájem znají a spolupracují, nepotřebují komunitní měnu.

Komunitní měny spíše přitahují lépe vzdělané lidi ze středních tříd.

Nelíbí se mi, že projekty komunitních měn přitahují spíše „alternativní“, nekonvenční typ lidí.

Hlavním nedostatkem fungování komunitních měn u nás je malá účast lidí.

VZTAH K VEŘEJNÉ SPRÁVĚ

Místní samospráva může být nápomocná při rozvoji komunitních měn.

Myslím si, že veřejná správa by měla zůstat stranou fungování projektů komunitních měn.

PŘÍNOS PRO SPOLEČNOST

Samotná směna není nejdůležitější součástí systémů komunitních měn.

Komunitní měny obnovují svazky rozšířené rodiny, důležité součásti života, který moderní společnost z velké části chybí.

Projekty komunitních měn pomáhají řešit problém lidí na „okraji společnosti“.

Projekt komunitních měn pomáhá zvyšovat kvalitu života bez negativních dopadů na životní prostředí.

PŘÍNOS PRO JEDINCE

Projekt komunitní měny je součástí mého života a je pro mě velice důležitý.

Komunitní měny umožňují objevit dovednosti, o kterých jste nevěděli, že je máte.

Největším přínosem projektů komunitních měn je to, že člověk může pomoci ostatním.

Nejdůležitějším efektem projektů komunitních měn je uvolnění kreativity a energie jejich členů.

Připojil jsem se do projektu komunitní měny, abych potkal další lidi.

DŮVODY PARTICIPACE

Ti, kteří se připojují do projektů komunitních měn, mají přirozeně větší ekologické cítění.

Účast lidí v projektech komunitních měn nemá zpravidla žádné ekonomické pozadí.

Oceňuji zvláště příznivý dopad projektů komunitních měn na životní prostředí.

5.3.2 P VÝBĚR A DOTAZOVÁNÍ

Objektem výzkumu byli účastníci projektů komunitních měn. Použitou výběrovou procedurou pro konstrukci P výběru (souboru dotazovaných) byl nepravděpodobnostní záměrný výběr. Základní

parametry dané výběrové procedury jej předurčují k použití v explorativních studiích, mezi něž patří svou povahou i tato práce (více např. Neumann 2006). Účelem záměrného výběru bylo zachytit nejširší škálu postojů různých účastníků sledovaných projektů na různých místech České republiky tak, aby byly zmapovány existující sociální diskursy v co možná největší šíři.

Samotný sběr dat probíhal přibližně 11 měsíců. Dotazování bylo zahájeno na konci roku 2006 a ukončeno v průběhu roku 2007. V souladu se zvolenou výzkumnou metodologií nebyl P výběr omezen pouze na členy aktuálně fungujících projektů, ale zahrnul i sledování účastníků projektů minulých. Z teoretických i praktických důvodů ale většina dotázaných byla členy projektů, které ve sledovaném období fungovaly. Na konci roku 2006 byly v České republice známy 3 zástupci komunitních měn – projekty LETS v Brně, v Praze a časová banka v jižních Čechách. Vedle toho jsem považoval za užitečné zaměřit pozornost také na účastníky pilotního projektu časové banky (viz kapitola 3.2.2) v Borovanech. Do výběru dotázaných jsem nakonec zařadil organizátory každého projektu a jednoho či dva další zúčastněné z příslušné komunity.

Tabulka 6 Přehled dotázaných dle zastoupení jednotlivých projektů/lokalit

ČÍSLO	JMÉNO ²⁷	LOKALITA/PROJEKT
1	Alena	Časová banka Borovany
2	Barbora	Časová banka Ledenice
3	Cecílie	Časová banka Ledenice
4	Dana	Brněnský Rozlet
5	Eva	Časová banka Borovany
6	František	Časová banka Borovany
7	Gabriela	Brněnský Rozlet
8	Hana	Pražský LETS
9	Ivana	Pražský LETS

Výběr devíti jednotek může z perspektivy klasických kvantitativních šetření vypadat jako velice malý. V této souvislosti je tak třeba připomenout, že analýza dat staví na převrácené matici (tj. obsahuje 42 pozorování). Důležitý je tedy především poměr velikosti Q a P výběru, který každopádně splňuje standardní nároky pro Q analýzu. Podobně jako v případě jakéhokoliv

²⁷ Jména dotázaných členů jsou v zájmu zachování anonymity smyšlena. Každé/mu jsem postupně přiřadil křestní jméno dle postupu abecedy. Uvedená jména respektují gender aktérů. Ze seznamu je patrné, že v daném P výběru výrazně převažovaly ženy. Ukazuje se, že tato skutečnost je typická pro české projekty komunitních měn. Navzdory zajímavosti tohoto aspektu se nejedná o moment, které je v této práci kriticky rozvíjen. Přesto interpretace nalezených diskursů (viz dále) zprostředkuje pozornému čtenáři indicie vysvětlující i tento moment.

kvantitativního výběrového šetření by vyšší počet respondentů samozřejmě snížil výběrovou chybu vypočtených statistik.²⁸ Nicméně již tento počet dotázaných dovoluje věrohodným způsobem zachytit existující diskursy v rámci sledovaného předmětu. Konečnou podobu P výběru s ohledem na lokalitu a počet dotázaných zachycuje tabulka výše (viz Tabulka 6).

Během dotazování jsem každého z vybraných členů požádal, aby se s oporou o připravený dotazovací nástroj vyjádřil k fungování projektu, jehož se účastnil/a. Vstupem pro samotné třídění byla otázka: „Do jaké míry následující výroky odrážejí váš osobní názor na tento projekt komunitní měny?“, po níž následovalo hodnocení a třídění vybraných stimulů Q výběru. Každé setkání tak dalo vzniknout jednomu Q třídění.

Po každém třídění následoval hloubkový rozhovor, který vycházel z uskutečněného třídění. Třídění a rozhovor s každým členem obvykle zabral asi 75 minut (nejkratší setkání trvalo přibližně 60 minut, nejdelší 120 minut). Prostřednictvím nestandardizovaných rozhovorů jsem získal dodatečné informace, které jsem později využil pro interpretaci nalezených sociálních diskursů mezi zúčastněnými aktéry. Sebraná data, která jsem následně analyzoval, jsou součástí části příloh této práce (viz str. 112).

²⁸ Více v analytické části, kde jsou uvedeny hodnoty reliability faktorů (viz Tabulka 11 na str. 80). Přesný výpočetní postup je potom naznačen v přílohách práce (viz Příloha 7, str. 109).

6 EMPIRICKÁ STUDIE

Studie českých zástupců lokálních měn byla uskutečněna prostřednictvím Q metody. Vedle ní byly také zapojeny techniky studium dokumentů a dotazování. Takto pořízená data byla využita v popisné i interpretační části studie. Nalezená empirická zjištění (opřena o výše uvedenou triangulaci technik a metod) jsou prezentována v následující struktuře: úvodem jsou popsány sledované komunity z hlediska svého vývoje, současné podoby a svého zaměření. Poté následuje analytická část, která detailně ukazuje aplikaci příslušných statistických procedur pro analýzu získaných dat. Poslední kapitolou této části je sociologická interpretace výsledků analýzy.

6.1 POPIS ČESKÝCH ZÁSTUPCŮ SLEDOVANÝCH KOMUNIT

6.1.1 BRNĚNSKÝ ROZLET

Jedním z prvních zástupců komunitních měn v České republice se stal brněnský Rozlet, který byl vystavěn na modelu LETS. Iniciátory Rozletu byli členové *Asociace Permakultura (CS)*. Ta pro zájemce pořádala kurzy permakulturního designu²⁹, na nichž se také hovořilo o komunitních měnách. Původní zdroj informací jak o permakultuře, tak také o lokálních doplňkových měnách pocházel ze zahraničí. Prostředníkem se stala britská asociace permakultury, od níž byly převzaty zmíněné kurzy, jež zmiňovaly i organizaci projektů LETS.

Ideově spříznění účastníci tohoto kurzu se na konci roku 1999 rozhodli k založení vlastního LETS, který byl navázán na brněnské sdružení Rozmarýnek, věnující se ekologické výchově. Většina členů takto vytvořené komunity se ve skutečnosti již znala a založení LETS představovalo přidruženou aktivitu k jejich dosavadním společným činnostem.

Obrázek 4 Šek pro zaúčtování uskutečněných transakcí v rámci brněnského LETS

Směna zboží a služeb se odehrávala mezi jednotlivými členy dle individuálních potřeb a

²⁹ Název permakultura je složen z anglických slov permanent a agriculture. Jedná se o ucelený soubor myšlenek prosazující zvláštní přístup k přírodě, který dává důraz na přirozeně fungující ekosystémy. V obecnější rovině je permakultura chápána jako trvale udržitelná forma kultury. Blíže viz např. <http://www.permakultura.cz>.

zájmu. Organizátorka systému také více či méně pravidelně (jednou anebo dvakrát do roka) pořádala burzu. Během dvou let od svého založení však aktivita členů pozvolna ubývala a počet formálních výměn s využitím vytvořené měny klesal. Oživení měla Rozletu přinést nová organizátorka, která se ujala administrace systému v roce 2000. Seznam členů v té době čítal přibližně 30 lidí. V současné době jich na daném seznamu zůstává více jak 40. Podstatná část z nich (až 3/4 členů) je však nyní neaktivní. Přesto brněnský LETS Rozlet stále existuje.

Směna mezi členy je uskutečňována prostřednictvím doplňkové měny s názvem *letničky*. Členové používají standardní systém šeků, na něž zapisují dohodnuté částky. Potvrzený šek musí členové doručit administrátorce, která výměny zaeviduje na příslušné individuální účty. Letničky mají nastavený kurz 1:1 k oficiální měně. V souladu s „učebnicovými“ pravidly daný LETS nikdy neprosazoval princip rovné hodnoty pracovního času všech členů. S ohledem na sociální uzavřenost komunity (všichni se navzájem znají), jsou osobní účty transparentní a není určena maximální hranice možného debetu.

Členové projektu byli vzájemně provázáni úzkými vztahy již před založením LETS, který do jisté míry formalizoval existující spolupráci. Lokální doplňková měna tedy vyrostla z původní komunity zájemců o téma permakultury. Směna zboží a služeb (jako jedna z forem spolupráce členů dané skupina) vyplynula ze sociálních vztahů zúčastněných, pro něž představovala „přirozený způsob komunikace“ (Dana, členka brněnského Rozletu). Směny členů nejčastěji zahrnují výpěstky ze zahrádky, dětské oblečení, hlídání dětí a individuální výuku různých dovedností. Pouze zřídka nalezneme nabídky odborných prací a relativně drahých věcí. Motivace členů být součástí LETS částečně osvětlují některé uskutečněné studie (např. Zagata 2005; Bartůšková 2007). Z nich je zřejmé, že pro zapojení členů byly v ideologické rovině důležité ekologické motivy – podstata LETS totiž konvenuje permakulturnímu designu.

Ekonomické motivy, ve smyslu nutného pořizování věcí a služeb mimo konvenční ekonomiku, byly individuálně a časově omezeny. Některým členům LETS umožnil získat věci, které by si jinak nemohli dovolit, neboť na ně v určitém obtížném období neměli prostředky (jako např. opravy na domě). U jiných převládají čistě nemateriální důvody, takže význam či hodnota směňované věci ve skutečnosti ustupuje do pozadí a mnohem důležitějším se stává samotný sociální kontakt. V řadě případů se důvody překrývají (např. směnou přebytků ze zahrádky člověk získá kvalitní ovoce či zeleninu a zároveň přitom navštíví jiné členy).

Nejdůležitější se ukazuje být motiv sociální. Ten přitom nabyl zvláštního významu vyplývajícího z okolností založení LETS. Navzdory prostorovému oddělení sdílejí členové skupinou do určité míry

společnou hodnotovou orientaci. Na jejím základě je formována vlastní sociální skupina, symbolicky oddělená od vnějšího sociálního prostředí, jak dokládá následující úryvek rozhovoru:

„Člověk v naší společnosti potřebuje mít: tomu jsem dal tolik a teď mám dostat tam u toho tolik – potřebuje si to nějakým způsobem hlídat, aby neměl strach, že ho někdo ošidí. Ale mezi námi to prostě tak nefunguje.“ (Dana, členka brněnského Rozletu)

Existující sociální struktury v podobě zavedených sociálních sítí členů, vzájemná důvěra a společná hodnotová orientace v mnoha ohledech podpořila založení Rozletu a spuštění jeho činnosti. Takto získaná výhoda se však postupem času obrátila v relativní nevýhodu systému, jestliže si měl udržet formalizovanou podobu. Prvním problematickým bodem se stal rozvoj projektu a přijímání nových členů, neboť komunita byla do značné míry uzavřená. Formalizace původní spolupráce byla nutným řešením tohoto kroku. Přesto se později ukázalo, že jeho členové (především ti původní) přirozeně tíhnou k neformalizované směně a vzájemné pomoci tak, jak ji uskutečňovali před založením komunitní měny. Vztahy mezi členy se tak diferencovaly a v rámci komunity probíhají různé typy směn – neformalizované (bez evidence oficiální měny) a formalizované, které probíhají jako oboustranně či jednostranně formalizované dle míry známosti (intimity) členů.

Druhým problematickým momentem fungování celého systému se stalo prostorové rozmístění členů. I tento bod viditelně souvisí se způsobem založení projektu. Směny mezi vzdálenými členy jsou nevyhnutelně zatíženy vysokými transakčními náklady a brání tak aktivnější výměně. Tato skutečnost částečně vytlačuje ekonomické motivy participace, neboť při započtení transakčních a dalších nákladů se přestává čistě materiální směna prostřednictvím LETS vyplácet. Navzdory tomu použití komunitní měny ve formální směně má svůj důležitý význam. Směna opřená o komunitní měnu totiž kvalitativně proměňuje vztah mezi zúčastněnými. Jednoduše vyjádřeno: „nejde jen o směňování a pořizování věcí, ale také o to, jak udělat někomu radost“ (Dana, členka brněnského Rozletu). Co s sebou tento přístup všechno nese a jaké jsou jeho jemné polohy z hlediska přístupu zúčastněných, je zachyceno prostřednictvím navazující Q analýzy.

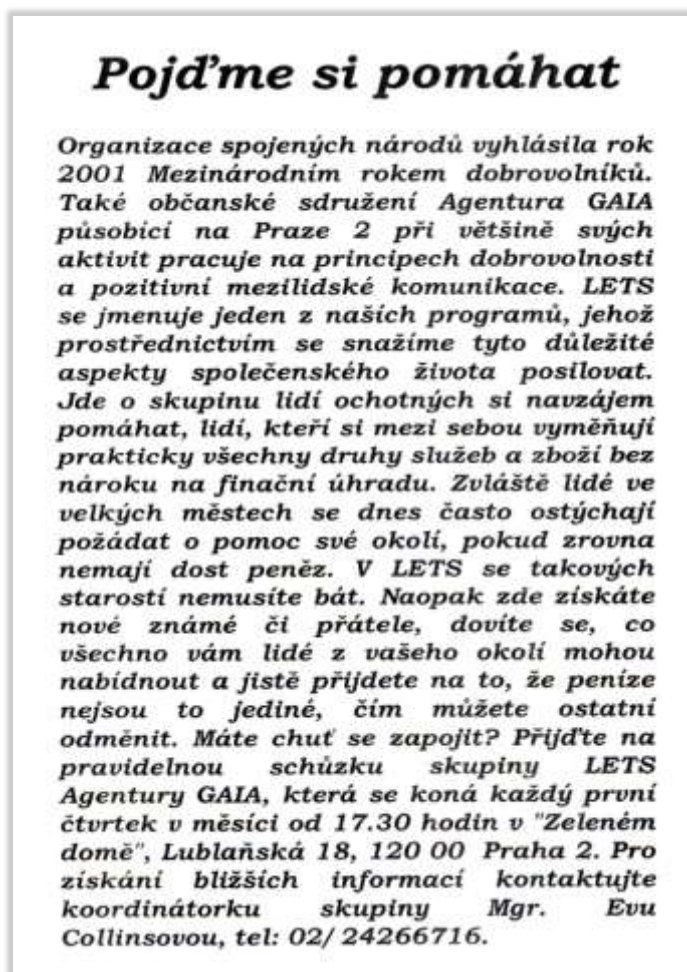
6.1.2 PRAŽSKÝ LETS

Pražský LETS vznikl v průběhu roku 1998. Její původní zakladatel si přivezl přímou zkušenost s fungováním systému ze zahraničí – jmenovitě z Londýna, kde v té době projekty komunitních měn zažívaly svůj rozkvět. Prostřednictvím mnoha společných setkání a organizací kulturních akcí se pražská komunita členů rychle rozrostla, takže v tomto období sdružovala více jak šest desítek lidí. V souvislosti s tímto údajem je však třeba poznamenat, že to zřejmě nebyl LETS, který by primárně sdružoval neznámé lidi, ale spíše pořádané kulturní akce. Navíc se nejednalo o pravou sociální

skupinu, kde by se všichni znali a rozvíjeli vzájemné sociální vztahy. Členství v LETS se každopádně stalo jistým pokračováním jejich spolupráce.

Krátce po založení LETS komunitu opustil její aktivní zakladatel a administrace se ujala nová vedoucí. Ve stejné době byla činnost pražského LETS navázána na agenturu *Gaia*, občanské sdružení zaměřené na propagaci ochrany přírody, vzdělávání a osvětu. Agentura *Gaia* na určitý čas formálně i prakticky zaštitila společná setkávání členů komunity. Navzdory vybudovaným vztahům však mezi nimi nikdy nevznikl rozsáhlý směnný systém, který iniciátoři projektu poznali v zahraničí a který je inspiroval k založení onoho projektu u nás. Podobně jako brněnská komunita, má i pražský LETS problém s udržením formalizované spolupráce členů. V momentě, kdy vztahy přesáhnou určitou míru intimity, členové LETS začali upouštět od formalizované směny: „jsou známí a nepotřebují LETS“ (Hana, členka pražského LETS). Formální směna je udržována při směně s novými členy a podobně jako v případě brněnského Rozletu, je nutnou podmínkou rozšíření projektu.

Obrázek 5 Propagační materiál pražského LETS

Obrat v rámci komunitní měny je relativně nízký. To je zčásti způsobeno slabou aktivitou členů a zčásti právě neevidováním všech směn, které po určité době nabývají podoby neformální spolupráce, ve smyslu sousedské, či přátelské výpomoci.

Pražský projekt lokální doplňkové měny byl od počátku explicitně budován jako LETS. Ke směně se používají chechtáky v hodnotě, která odpovídá poměru 1 chechták = 1 Kč. Vedle toho byl stanoven orientační cenový poměr pro služby, v hodnotě 60 minut práce = 100 chechtáků. Služby jsou viděny jako základ pražského směnného systému. V kombinaci s důrazem na podporu dobrovolnictví, která je

viditelná ze způsobu propagace projektu, se tak v těchto parametrech pražský LETS ve skutečnosti blíží časové bance. Oproti počátečnímu období došlo k výraznému poklesu členů. Jejich seznam v roce 2007 čítal 32 osob, ale mnoho zapsaných členů se formálních směn již neúčastní. Přesto se ale řada z nich stále schází, ať již individuálně anebo v rámci větších pravidelných setkání.

Pohled na inzertní zpravodaj komunity nabízí přehled velice různorodých nabídek. Od právní pomoci a překladatelských služeb, přes počítačové a jinak zaměřené odborné konzultace, po hlídání dětí, výměnu kontaktů a esoterické porady. Informace o uskutečněných směnách mezi členy jsou následně distribuovány administrátorce projektu, která je eviduje. Informace o zůstatcích na osobních účtech jsou k dispozici v elektronické podobě. Při společných setkáních bývají aktualizovány nabídky a poptávky uvedené v inzertním dokumentu.

Daný LETS nesdružuje jen Pražany, ale také obyvatele z blízkého okolí. Výměny jsou však místně závislé, čímž dochází k přirozené prostorové segmentaci členů, např. na skupinu obyvatel městské části Praha 2 atp. Mezi aktivními členy nyní převládají starší lidé. Velká část z nich dosahuje důchodového věku nebo se mu již blíží. Dříve tomu tak však nebylo, v různých obdobích svého vývoje LETS sdružoval různé sociální skupiny s odlišnými zájmy a motivy, a struktura členů komunity tak byla mnohem více heterogenní.

Pražský LETS se liší od ostatních sledovaných projektů tím, že se rozvinul ve výrazně městském prostředí. Podobně je na tom také brněnský projekt, ale ten má více členů z okolí města. V případě pražského LETS žije většina jeho členů přímo ve městě. To je také zřejmě důvodem, proč členové LETS dávají přednost směně služeb před zbožím. Zvláštností pražské skupiny je také důraz na dobrovolnost. V tomto ohledu se LETS částečně překrývá s praktickým zaměřením časových bank.

Zkušenosti s počátečním fungováním projektu zřetelně dokládají nutnost vytvoření peněžní komunity, na jejímž základě je možné rozvinout další sociální vztahy s využitím lokální měny. Hlavní problém jednoduše spočíval v otázce, jak vlastně začít – jak získat a přesvědčit potenciální členy, že je *normální* zapojit se do směny s ostatními lidmi, kteří (viděno očima městského člověka) k sobě nijak nepatří? A to navíc způsobem, který bez použití konvenčních peněz ze své podstaty vřazuje více než neutrálně zabarvený sociální vztah, typický pro sociální prostředí moderní společnosti. Tuto skutečnost dobře ilustruje reakce jedné z účastnic projektu, která popisovala svou zkušenost takto:

„Nevěděla jsem, jak na to. Když po mě nikdo nic nechtěl, tak já jsem neměla odvahu chtít to po nich.“
(Ivana, členka pražského LETS).

V současné době se systém nikterak nerozvíjí. Jeho počet členů je přibližně stálý a navzdory tomu, že komunita zůstává otevřena, zájemců nepřibývá. Jeho současné fungování je, podobně jako v případě Brna, z podstatné části ovlivněno relativně nízkou organizací, která by prosazovala

formální spolupráci mezi členy. I bez formalizované směny však mnohým členům zůstává důležitý prospěch v podobě sociálních kontaktů. Hlavní výhodou, ke které komunita míří a částečně i prakticky naplňuje, je možnost poznat další lidi, jež je možné v případě zájmu či potřeby požádat o pomoc.

6.1.3 ČASOVÁ BANKA – BORO VANY A LEDENICE

Vedle existujících LETS vznikl v České republice také ojedinělý projekt časové banky. Na základě grantové podpory byla založena časová banka v jihočeské obci Borovany. Tento projekt byl explicitně rozvojovou aktivitou, avšak jeho cílem bylo především ověřit funkčnost tohoto modelu doplňkové měny a dále zpracovat metodiku organizace časových bank v českém prostředí. Celý projekt běžel přibližně 12 měsíců. Po nutné přípravě a rozšíření informací o projektu byl založen systém výměn, které byly orientovány zejména na oblast sociálních služeb.

Komunitní měnou byla 1 hodina dobrovolné práce ve prospěch jiného člena. Navzdory snaze organizátorů projekt nepřilákal zájemce z širších sociálních skupin a většinu členů tak tvořili místní senioři, jejichž celkový počet byl přibližně 20. Uvedené struktury členů také odpovídá přehled evidovaných směn naznačený v závěrečné zprávě projektu. V rámci vzájemných služeb byla nabízena (pořadí dle celkového obratu hodin): sociální pomoc, pečení a vaření, svezení autem, oprava oděvů, péče o domácí zvířata a jiné. Celkový obrat systému činil přibližně 100 hodin. K tomu je však třeba připočítat řadu neevidovaných směn, které mezi účastníky paralelně probíhaly.

Realizace projektu měla dle organizátorů znásobit pomoc osobám pečujícím o potřebné jedince. Ukázalo se však, že hlavním problémem projektu byl paradoxně koncept „dobrovolnosti“. Členové banky sice aktivně nabízeli pomoc, avšak sami se ostýchali ji přijímat. Řada seniorů uvítala příležitost někomu pomoci drobnou službou, avšak nedokázali recipročně přijímat pomoc od ostatních, která jim byla nabízena. Můžeme se přitom domnívat, že pokud se tak dělo, bylo to pouze v důsledku zásahů organizátorů. Závěrečná zpráva však tyto situace blíže nepopisuje.

V uvedené zprávě také nenalezneme informace, které by ukazovaly, jak administrátoři řešili problém neevidovaných, neformálních směn, se kterými se potýkají všichni zástupci modelů lokálních měn u nás. Posun spolupráce mezi členy směrem k neformální směně nemusí z krátkodobého hlediska vadit dosažení některých výsledků projektu, avšak podkopává jeho širší dopady, neboť na neformalizovaném základě není možné získávat nové (neznámé) členy, takže je další růst komunity zastaven. Této skutečnosti si překvapivě nevšímá ani vytvořený manuál časové banky, který byl výstupem daného projektu.

Obrázek 6 Ukázka z informačního letáku časové banky

ORIENTAČNÍ DOTAZNÍK ČASOVÉ BANKY – PŘEHLED ZÁKLADNÍCH POŽADOVANÝCH SLUŽEB A NABÍZENÝCH DOVEDNOSTÍ											
	P	N		P	N		P	N		P	N
 Málo pohybliví doprovod, nákupy, různá vyřizování, pomoc v domácnosti			 Osamělí dělání společnosti, přítel po telefonu, povídání x naslouchání, návštěva			 Rodiny s dětmi hlídání, péče o ně, vzvedávání ze školy, práce s mládeží			 Místní znalci vyprávění příběhů, zpro- středkování místních kon- taktů, místní znalosti a dovednosti		
 Administrativa vyplnění žádostí a for- mulářů, psaní, přepisování psaní dopisů, tvorba roz- počtu			 Počítače účetnictví, počítač, dovednosti, tisk, grafika, internet			 Kutilové natírání, drobné dom. opravy, zahradničení, malování, řemeslné práce			 Bezpečí pomoc v nebezpečí, být stále k dispozici na telefonu		
 Doprav. prostředky oprava auta, motorky, kola, mytí auta			 Domácí příroda péče o domácí zvířata, venčení psa, zalévání kytok			 Ridiči svezení autem, řízení auta, řízení nákladáku			 Domácí pomoc praní, žehlení, pomoc v domácnosti		
 Hospodyňky šití, vyšívání, opravy oděvů, vaření, pečení			 Zábava D.J., zábava, film a video, hra na hudební nástroj			 Učení doučování, cizí jazyky, konverzace, výuka hudebního nástroje			 Spec. znalosti sportovní trenér, rybaření, průvodce příroda		
 Organizátoři organizace společen- ských akcí, příprava občerstvení			 Silní muži stavební práce, transport těžkých věcí			 Kumštýři kresba, malba, keramika, řemesla					

V uvedené zprávě také nenalezneme informace, které by ukazovaly, jak administrátoři řešili problém nevidovaných, neformálních směn, se kterými se potýkají všichni zástupci modelů lokálních měn u nás. Posun spolupráce mezi členy směrem k neformální směně nemusí z krátkodobého hlediska vadit dosažení některých výsledků projektu, avšak podkopává jeho širší dopady, neboť na neformalizovaném základě není možné získávat nové (neznámé) členy, takže je další růst komunity zastaven. Této skutečnosti si překvapivě nevšímá ani vytvořený manuál časové banky, který byl výstupem daného projektu.

Zkušenost s modelem časové banky také dokládá relativně vysoké organizační nároky na chod celého systému, které jsou zřejmě ještě vyšší než v případě LETS. Na druhou stranu tato skutečnost je vlastní charakteristikou daného modelu komunitní měny. V rámci projektu se jeho facilitátorům rozhodně nepodařilo nastartovat systém vzájemné pomoci tak, aby dokázal fungovat i bez jejich přímých zásahů, respektive i po oficiálním skončení projektu. Hlavní příčinou této skutečnosti je zřejmě netypická sociální struktura členů. Standardní modely časových bank známé ze zahraničí totiž vždy kombinují spolupráci centrální autority (např. orgán místní veřejné správy), dobrovolníků a

cílové skupiny potřebných (např. seniorů či jinak znevýhodněných skupin). Roli administrátora může samozřejmě vykonávat téměř jakákoliv organizace, avšak role zbývajících dvou skupin je nepřenositelná. Dokladem tohoto nedostatku realizovaného projektu v Borovanech je i nepochopení významu „dobrovolnictví“ účastníky projektu, i když je zřejmé, že v tomto ohledu muselo působit více okolností sociálně kulturního charakteru.

Mezi cíle popisovaného projektu také patřilo rozšíření jeho aplikace v jiných lokalitách. Účastnice informačního semináře se pokusily založit vlastní časovou banku v jihočeské obci Ledenice (nedaleko Borovan). Přestože byl tento konkrétní projekt lokální měny teprve na počátku své existence, zařadil jsem jej do svého sledování. Hlavním důvodem byly především okolnosti jeho vzniku a povaha celého projektu, který vznikl endogenně, na základě borovanské inspirace.

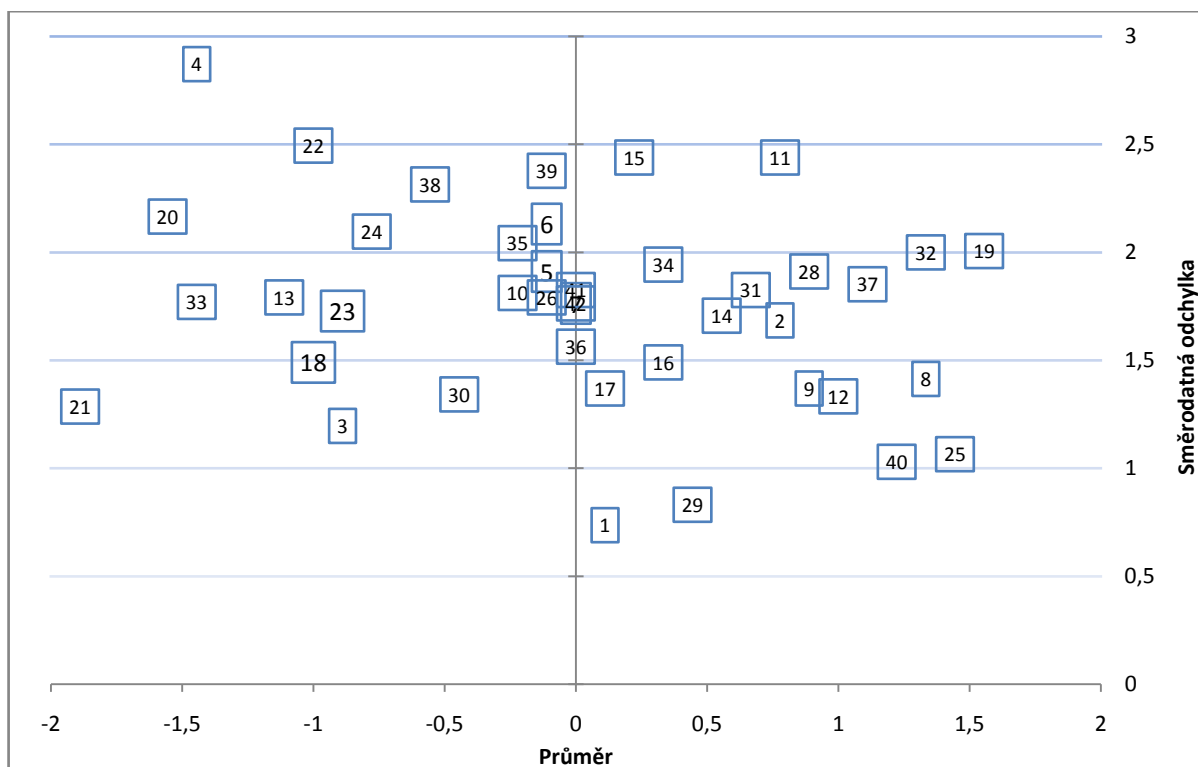
6.2 ANALYTICKÁ ČÁST

Samotná analýza čerpá ze zavedených procedur, které jsou v rámci Q metodologie v současné době používány. Přesné výpočetní postupy jsou ozřejměny v příloze a byly provedeny s oporou o technický dodatek Brownovy publikace *Political Subjectivity* (1980). Faktorizace dat byla uskutečněna prostřednictvím speciálního počítačového programu PQMethod³⁰.

Analýzu získaných dat začneme jednoduchým pohledem na rozdělení výroků dle míry souhlasu a shody v hodnocení jednotlivých členů sledovaných komunit. Tuto informaci přehledně zprostředkuje graf uvedený níže (Graf 1). Ten zachycuje průměrné skóre (vodorovná osa) a směrodatnou odchylku (svislá osa) každého výroku Q výběru pro $n = 9$ třídění. Dotázaní členové se nejvíce měrou shodli v hodnocení výroků 1 a 29 (pro oba tedy platí, že příslušná směrodatná odchylka dosahuje relativně nízké hodnoty). Nejmenší shoda byla zaznamenána v hodnocení výroku č. 4. Ten také dosáhl relativně vysokého průměrného skóre ($\bar{x}_4 = -1,44$)³¹, ale tento údaj je zkreslen právě vysokou variabilitou zaznamenaného hodnocení. Oproti tomu nejvíce kladně byl v průměru hodnocen výrok číslo 19, jehož skóre má navíc relativně nízkou variabilitu ($\bar{x}_5 = 1,56$; $s_5 = 2,00$). Z grafu je patrné, že ani míra souhlasu ani míra shody nesouvisí s tematickým zařazením výroků. V rámci sledovaného diskursu tedy platí, že každá tematická oblast (tzn. podstata doplňkových měn, jejich účel fungování a očekávané přínosy) v sobě obsahuje pestrou škálu pohledů členů sledovaných komunit. Další informace, které uvedený graf skýtá, budou využity později během analýzy.

³⁰ Program je možné získat zdarma na internetových stránkách s adresou: <http://www.lrz-muenchen.de/~schmolck/qmethod/downpqx.htm>. Daný program používá standardní algoritmy výpočtu. Kontrolní použití softwaru SPSS 16.0 (metoda PCA s rotací faktorů varimax) vedlo k totožným výsledkům.

³¹ Všechny číselné údaje jsou zaokrouhleny na dvě desetinná místa.

Graf 1 Rozdělení 42 výroků dle míry souhlasu a shody pro n = 9 třídění

Q metoda ovšem sleduje, porovnává a klasifikuje jednotlivé dotázané. Základním úkolem je přitom nalézt skupiny členů, kteří sdílejí společný pohled na projekty komunitních měn a svým jednáním konstruují jejich specifický význam. Vstupními daty pro následnou analýzu je tedy matice obsahující data z 9-ti provedených třídění s využitím 42 výroků. Matice je transponovaná, takže ve své konečné podobě obsahuje 9 řádků a 42 sloupců (viz Příloha, str. 112).

Podobnost mezi provedenými tříděními je možné zaznamenat prostřednictvím korelační analýzy, která ve statistické rovině zachycuje vzájemné vztahy mezi přístupy jednotlivých členů sledovaných projektů. Míru podobnosti v pohledech dotázaných lze potom kvantifikovat prostřednictvím zvoleného korelačního koeficientu. Pro sledování spojitých číselných proměnných je vhodné použít Pearsonův korelační koeficient, jehož hodnota odráží velikost a směr lineární závislosti mezi příslušnými proměnnými. Koeficient nabývá hodnoty z intervalu od -1 do $+1$, přičemž krajní hodnoty signalizují úplnou lineární závislost mezi sledovanými znaky – a to buď kladnou, anebo zápornou. Hodnota koeficientu rovna nule znamená, že mezi sledovanými znaky neexistuje závislost. Tabulka 7 zachycuje vypočtené korelační koeficienty při vzájemném párovém srovnání všech uskutečněných třídění.

Tabulka 7 Korelační matice devíti třídění

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1.00	0.31	0.30	-0.05	0.15	0.20	0.06	-0.03	0.11
2	0.31	1.00	0.62	-0.33	0.17	-0.05	0.44	0.31	0.35
3	0.30	0.62	1.00	-0.52	0.09	-0.02	0.23	0.33	0.34
4	-0.05	-0.33	-0.52	1.00	0.04	-0.07	-0.02	-0.33	-0.30
5	0.15	0.17	0.09	0.04	1.00	0.17	-0.02	0.11	0.35
6	0.19	-0.05	-0.02	-0.07	0.17	1.00	-0.09	-0.02	0.06
7	0.06	0.44	0.23	-0.02	-0.02	-0.09	1.00	0.18	0.07
8	0.03	0.31	0.33	-0.33	0.11	-0.02	0.18	1.00	0.29
9	0.11	0.35	0.34	-0.30	0.35	0.06	0.07	0.30	1.00

Rozpětí hodnot vypočtených koeficientů sahá od -0.52 do 0.62 . Statisticky významné (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$) jsou korelační koeficienty přesahující hodnotu $\pm 0,30$ (viz Příloha 1, str. 105). Můžeme vidět, že většina třídění spolu různou měrou pozitivně koreluje. Negativní lineární závislosti se vyskytují méně často a záporné hodnoty koeficientů se častěji blíží nule. Z toho lze vyvodit, že pohledy členů na projekty komunitních měn nejsou výrazně polarizovány. Jistou výjimku tvoří pohled vyplývající z třídění číslo 4. Dané bodové skóre vykazuje relativně velkou míru asociace s tříděním číslo 3 ($r_{4,3} = -0,52$), číslo 8 ($r_{4,8} = -0,33$), číslo 2 ($r_{4,2} = -0,32$) a konečně s tříděním číslo 9 ($r_{4,9} = -0,30$). Síla zjištěné korelace je střední a má vždy záporný směr. Z toho vyplývá, že třídění číslo 4 obsahuje právě opačné hodnocení výroků než třídění číslo 3, 8, 2 a 9. Řada párů při vzájemném srovnání nevykazuje téměř žádný vztah, hodnota příslušného korelačního koeficientu se blíží nule (viz např. $r_{6,8} = -0,02$; $r_{1,8} = 0,03$; $r_{1,4} = -0,05$ aj.).

Korelační matice ovšem zprostředkuje pouze předběžnou informaci o *podobnosti* pohledů zúčastněných členů. Tento první krok proto bude následovat faktorová analýza, která – a to je důležité – hledá kořen zaznamenaných podobností v obecnější rovině, tj. „pro ta Q třídění, která na základě zjištěných korelací vypadají, že se k sobě hodí jako skupina anebo *typ*“ (Brown 1980: 207, zvýrazněno v originále).

V rámci Q metodologie představuje faktorová analýza postup, který má ukázat, jaké skupiny tvoří dotázaní členové na základě podobnosti a odlišnosti svých pohledů na projekty komunitních měn. Protože ale pracujeme s převrácenou maticí dat, jednotkou analýzy budou získaná Q třídění dotázaných členů. Půjde tedy o korelaci lidí (třídění) namísto proměnných (výroků). Nalezené skupiny jsou pokládány za *přirozené*, v tom smyslu, že dotázaní klasifikují sami sebe prostřednictvím významů, které sami připisují komunitním měnám. Sdílení společného pohledu mezi členy se ve statistické rovině vyjevuje právě jako faktor.

Existuje několik statistických postupů, které umožňují extrahovat ze sledovaných dat latentní struktury. V rámci Q metodologie byla tradičně používána analýza centroidů (centroid method), jak ukazuje klasická práce Stephenson (1953). V současné době, při zapojení výpočetní techniky, se však jako vhodnější jeví použití analýzy hlavních komponent (PCA)³².

Výchozí řešení analýzy hlavních komponent ukazuje Tabulka 8, která vznikla dílčí dekompozicí předchozí korelační matice. Dané řešení obsahuje celkem 8 faktorů (označených písmeny a – h).

Tabulka 8 Matice faktorových zátěží – výchozí řešení před rotací (osm faktorů)

	a	b	c	d	e	f	g	h
1.	0.37*	0.41*	0.60*	-0.31*	-0.23	0.32*	0.21	-0.21
2.	0.81*	-0.14	0.30*	0.08	-0.04	-0.07	-0.10	0.27
3.	0.81*	-0.11	0.04	-0.26	-0.17	-0.04	-0.18	0.23
4.	-0.61*	0.13	0.43*	0.48*	-0.00	0.18	0.16	0.35*
5.	0.29*	0.64*	-0.06	0.55*	-0.11	0.04	-0.40*	-0.13
6.	0.06	0.68*	0.01	-0.33*	0.63*	-0.13	0.02	0.14
7.	0.40*	-0.41*	0.50*	0.34*	0.43*	-0.20	0.03	-0.24
8.	0.56*	-0.19	-0.40*	0.17	0.32*	0.59*	0.10	0.02
9.	0.61*	0.28*	-0.32*	0.30*	-0.17	-0.30*	0.50*	0.01
Eigenvalues	2.76	1.37	1.15	1.03	0.82	0.63	0.53	0.39
% Variability	31	15	13	11	9	7	6	4
% Variability kumulativně	31	46	59	70	79	86	92	97

Poznámka: Metoda extrakce – PCA; symbolem jsou označeny statisticky významné hodnoty na 5% hladině významnosti)

Vypočtené faktorové zátěže ukazují míru korelace (těsnost závislosti) jednotlivých Q třídění s každým faktorem. Na zvolené hladině významnosti ($\alpha = 0,05$) a při stejné velikosti střední chyby parametru opět platí, že statisticky významné jsou hodnoty, které přesahují interval vymezený body $\pm 0,30$. Druhé mocniny faktorových zátěží (v procentuálním vyjádření) odpovídají podílům vysvětlené variability daným faktorem pro každou proměnnou (třídění). Z tabulky je tak patrné, že např. faktor *a* vysvětluje 13 % variability třídění číslo 1. Faktor *b* vysvětluje přibližně 17 % variability tohoto třídění a společně tedy vysvětlují přibližně 30 % variability prvního třídění.

³² PCA je standardně používaným postupem extrakce faktorů např. v programu SPSS. Analýza hlavních komponent se liší od faktorové analýzy ve způsobu vysvětlované variance a pojmenování nalezených struktur: faktorová analýza objevuje *faktory*, analýza hlavních komponent *komponenty*. Termín *faktor* však často odkazuje i k výsledkům analýzy hlavních komponent (Tabachnick a Fidell 1996). Nadále tedy bude používán pojem *faktor*, přestože s ohledem na použitou statistickou proceduru jde přísně vzato o *komponenty*. Současně platí, že navzdory některým důležitým rozdílům (jejichž diskuse by přesáhla zaměření a účel této práce) oba postupy vedou k velice podobným výsledkům. Použití analýzy hlavních komponent má tedy v navazující analýze spíše důvody pragmatické s odvoláním na to, co je chápáno jako konvenční postup v rámci Q metodologie.

Hodnoty eigenvalues se rovnají sumě čtverců faktorových zátěží pro každý faktor (viz Příloha 2, str. 105). Hodnoty eigenvalues prozrazují celkovou míru „obsažnosti“ vypočtených faktorů. Je zřejmé, že jejich hodnoty závisejí na počtu proměnných (tzn. počtu Q třídění), neboť jejich hodnota vychází ze sumy prvků. Proto je důležité také věnovat pozornost vysvětlené variability v relativním vyjádření. Tyto hodnoty lze vypočítat – opět pro každý faktor – jako podíl dané eigenvalue a celkového počtu proměnných (viz Příloha 3, str. 106). Z tabulky 8 tak vyplývá, že faktor *a* vysvětluje přibližně 31 % variability proměnných, faktor *b* 15 % atd. Různé metody extrakce faktorů právě vedou k odlišným řešením z hlediska obsažnosti nalezených faktorů. PCA ze své podstaty nabízí řešení, které maximalizuje vysvětlovanou variabilitu proměnných.

Výchozí řešení s sebou nese základní otázku, kolik faktorů má být vyextrahováno pro následnou interpretaci. Přitom samozřejmě předpokládáme, že počet faktorů budeme snižovat tak, abychom zachovali faktory, které zodpovídají za vyšší podíl vysvětlené variability a naopak odhlédli od těch, které zodpovídají za menší podíl.³³ Jako nejvhodnější se jeví dále pracovat s prvními čtyřmi faktory, jež vyhovují podmínkám vybraných statistických testů a jsou z hlediska vysvětlené variability dostatečně obsažné (společně vysvětlují asi 70 % variability hodnot). Logicky tak povedou k identifikaci čtyř skupin, přičemž každá bude obsahovat třídění dvou až tří aktérů (viz Příloha 5, str. 107).

Tabulka 8 také ukazuje, že všechna třídění více či méně korelují se zvolenými čtyřmi faktory. Pro interpretaci vybraných faktorů je žádoucí získat výsledek, kdy s jedním faktorem vždy silně koreluje pár proměnných (třídění), zatímco ostatní ne. Za tímto účelem se provádí tzv. rotace faktorů, což je obecně postup, který má právě zjednodušit strukturu faktorů, usnadnit jejich interpretaci a učinit je více reliabilními. V našem případě je použita ortogonální rotace s cílem maximalizovat vysvětlenou variabilitu faktorových zátěží pro každý ze čtyř zvolených faktorů (metoda varimax). Výše uvedené řešení (stavící na metodě varimax) nabízí smysluplnou interpretaci identifikovaných skupin. Faktorové zátěže řešení po rotaci a skladbu příslušných skupin zachycuje pravá část uvedené tabulky (Tabulka 9).

³³ V zásadě existuje několik standardizovaných kritérií, které nabízejí odpověď na uvedenou otázku. Pravděpodobně nepoužívanějším kritériem je Kaiserovo pravidlo, které doporučuje zachovat faktory, jejichž eigenvalue je větší než 1. Eigenvalue rovna 1 znamená, že daný faktor vysvětluje tolik variance jako právě jedna proměnná, eigenvalue větší než 1 potom signalizuje, že nalezený faktor dokáže vysvětlit více variance než původní jediná proměnná a má tedy smysl faktor zachovat. Toto kritérium splňují čtyři faktory (a – d), které v součtu vysvětlují přibližně 70 % variance proměnných (vyjádřeno jako kumulativní podíl vysvětlené variability pro faktory a – d). Další používaná kritéria adekvátního počtu faktorů zmiňuje Brown (1980). Prvním z nich je doporučení přijmout faktory, které obsahují alespoň dvě statisticky významné hodnoty faktorových zátěží. Tabulka 8 dokládá, že tuto podmínku bezpečně splňují první čtyři faktory, dokonce i další, avšak jimi vysvětlené procento variance je již poměrně nízké. Na konec se nabízí použít Humphreyovo pravidlo, které určuje extrahovat faktory, u nichž součin dvou nejvyšších absolutních hodnot faktorových zátěží přesahuje dvojnásobek hodnoty výběrové chyby (viz Příloha 4, str. 106). Tomuto kritériu vyhovují pouze první dva faktory.

Tabulka 9 Matice faktorových zátěží – původní řešení a řešení po rotaci (čtyři faktory)

	a	b	c	d	A	B	C	D
3.	0.81	0.11	0.04	-0.26	0.72	0.27	0.38	0.06
4.	-0.61	0.13	0.43	0.48	-0.89	-0.05	0.10	0.05
8.	0.56	-0.19	-0.40	0.17	0.57	-0.30	0.17	0.32
1.	-0.37	0.41	0.59	-0.31	0.05	0.83	0.26	0.03
6.	0.06	0.68	0.01	-0.33	0.04	0.60	-0.40	0.21
2.	0.81	-0.14	0.30	0.08	0.46	0.23	0.68	0.21
7.	0.40	-0.41	0.50	0.34	0.01	-0.05	0.83	0.01
5.	0.29	0.64	-0.06	0.55	-0.12	0.17	0.01	0.87
9.	0.61	0.28	-0.32	0.29	0.42	0.00	0.07	0.68
Eigenvalues	2.76	1.37	1.15	1.03	2.29	1.29	1.56	1.41
% Variability	31	15	13	11	23	14	17	16
% Variability kumulativně	31	46	59	70	23	37	54	70

Poznámka: PCA, rotace varimax s Kaiserovou normalizací

Výsledné řešení obsahuje čtyři faktory (A – D), které byly metodou varimax rotovány tak, aby se zvýraznila jejich struktura. S ohledem na absenci předpokladu o určitém vztahu mezi dotázanými nebyla zvolena rotace neortogonální. Účinek rotace je patrný ze srovnání faktorových zátěží výchozího a výsledného řešení (levá a pravá strana tabulky) pro každou proměnnou. První faktor je tvořen tříděním číslo 3, 8 a opakem třídění číslo 4 (viz záporné znaménko faktorové zátěže). Druhý faktor je složen z třídění 1 a 6. Třetí faktor z třídění číslo 2 a 7. Konečně poslední skupina – faktor D – vychází z třídění 5 a 9. Můžeme si všimnout, že nalezená struktura nekoresponduje s lokalizací jednotlivých projektů. Neplatí tedy, že by např. členové brněnského Rozletu sdíleli svébytný pohled, který by tvořil samostatný sociální diskurs (faktor). Nalezené pohledy tedy nejsou nutně a hlavně určeny členstvím v konkrétním projektu, což je v souladu s výchozími předpoklady a formováním sledovaných sociálních diskursů.

Oproti jiným aplikacím faktorové analýzy či analýzy hlavních komponent podstata Q metodologie přímo určuje charakter nalezených faktorů. Použitý Q výběr se 42 výroky zastupuje komunikační konkurz projektů doplňkových měn. Dále každé třídění oslovených členů odráží jejich subjektivní (osobní) pohled na danou problematiku. Provázanost čtyř nalezených faktorů a jednotlivých skupin třídění je potom v tomto smyslu zcela induktivní povahy, přičemž nalezené faktory můžeme chápat jako „přirozené kategorie myšlenek a citů v rámci této skupiny samotné“ (Brown 1999: 618).

Faktor B je tak např. tvořen tříděním dotázaných číslo 1 a 6. Jejich pohledy jsou si natolik vzájemně podobné a natolik odlišné od ostatních, že tvoří samostatnou skupinu. Více jak dvě třetiny

variability třídění číslo 1, a více jak jednu třetinu variability třídění číslo 6 je vysvětlitelné faktorem *B*. Pro interpretaci společného přístupu této a další skupiny je však třeba získat informaci o obsahu skupinového pohledu. Ten je v případě faktoru *B* zastoupen dvěma tříděními. Spojením obou pohledů a zdůrazněním toho, co je pro ně společné – ve smyslu nalezení definičních prvků sdíleného pohledu – můžeme popsat a vysvětlit příslušný sociální diskurs, který členové každé skupiny konstruují. Tomuto postupu ve statistické rovině odpovídá výpočet faktorových skóre pro každý ze čtyř identifikovaných faktorů. Výsledkem je agregované (typové) třídění, které obsahuje hodnocení každého výroku způsobem, jež je typický pro danou skupinu.

Při transformaci několika individuálních třídění na jedno skupinové jsou brány v úvahu váhy jednotlivých třídění. Proměnné, které více korelují s danými faktory, mají logicky větší váhu – jsou chápána jako typická třídění. Jejich obsah se potom větší měrou promítá do konečného pohledy dané skupiny (typu). Faktorová skóre jsou součástí standardních výpočetních postupů PCA, avšak v rámci Q metodologie je užíváno zvláštního postupu (viz Příloha 6, str. 107). Po nutné standardizaci a převodu faktorových skóre na škálu, která byla využita při třídění výroků (tj. od -4 do +4), dostáváme čtyři typové sady třídění (viz následující Tabulka 10).

Tabulka 10 Faktorové skóre složených třídění (faktory A - D)

Číslo	Výrok	A	B	C	D
1.	Komunitní měny jsou praktickou, ne ideologickou záležitostí.	0	0	-1	+1
2.	Komunitní měny by neměly být viděny jako něco „politického“, ale jako alternativní způsob života a toho, jak „dělat věci“.	0	0	0	+3
3.	Nemyslím si, že by komunitní měny byly součástí „zelenější“ společnosti.	-2	-1	-2	-1
4.	Projekty komunitních měn chápou jako revoltu proti systému.	-4	-4	+2	-4
5.	Provozování komunitních měn je novou formou politického aktivismu.	-4	-2	+2	-2
6.	Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost.	+3	-2	0	+3
7.	Projekty komunitních měn jsou obdobou dobrovolnictví.	-1	0	-2	+3
8.	Komunitní měny jsou doplňkem – ne náhradou – formálního ekonomického systému.	+1	+3	0	+1
9.	Komunitní měny vytvářejí nový typ hospodářství založený na přátelství, ne penězích.	0	0	+3	0
10.	Současná ekonomika a vlastnosti konvenčních peněz podkopávají životaschopnost komunit.	+2	-1	+1	-1

11.	Aktivity podobné komunitním měnám mají potenciál nabídnout řešení ekonomických potíží.	+1	-3	+3	+2
12.	Lidé by se měli pokusit spolupracovat na jiné bázi než peněžní.	+2	+2	+1	-1
13.	Projekty komunitních měn nemají zakotvení v praktickém životě.	-1	-1	-3	+1
14.	Projekty komunitních měn jsou pouze obdobou toho, co u nás vždy fungovalo – vzájemná pomoc mezi lidmi.	+1	+1	-1	+4
15.	Komunitní měny umožňují lidem získat i to, na co by normálně neměli peníze.	+4	-2	+2	+1
16.	Projekty komunitních měn dokážou rozvíjet osobní dovednosti.	+3	-1	+1	-1
17.	Komunitní měny by se měly především zaměřovat na podporu komunitního života.	-1	0	+1	+1
18.	Komunitní měny by měly mířit k vytvoření soběstačných, autonomních komunit.	-1	-1	+1	-2
19.	Komunitní měny poskytují příležitost, aby každý bez ohledu na pohlaví, věk a fyzické schopnosti mohl být oceněn jako lidská bytost.	+2	+4	+3	+2
20.	V rámci projektů komunitních měn by měl být každý placen stejnou hodinovou sazbou bez ohledu na to, co dělá.	-2	-2	-1	0
21.	Když člověk obchoduje v komunitní měně, může riskovat více než ve formální ekonomice.	+1	-3	-4	-4
22.	Lidé by měli v rámci těchto projektů provozovat věci, které by normálně dělaly zadarmo.	-3	-3	-4	0
23.	Projekty komunitních měn u nás nemohou fungovat, protože se máme moc dobře.	+2	+2	-2	-4
24.	Největší překážkou projektů komunitních měn jsou potrhane vztahy v místě, kde žijeme.	+1	0	-3	-2
25.	Když se lidé navzájem znají a spolupracují, nepotřebují komunitní měnu.	0	+1	+1	+2
26.	Komunitní měny spíše přitahují lépe vzdělané lidi ze středních tříd.	-1	+2	-1	0
27.	Nelíbí se mi, že projekty komunitních měn přitahují spíše „alternativní“, nekonvenční typ lidí.	-2	+1	-3	-3
28.	Hlavním nedostatkem fungování komunitních měn u nás je malá účast lidí.	0	+4	+4	-2
29.	Místní samospráva může být nápomocná při rozvoji komunitních měn.	0	+2	0	0
30.	Myslím si, že veřejná správa by měla zůstat stranou fungování projektů komunitních měn.	-1	-1	+1	0
31.	Samotná směna není nejdůležitější součástí systémů komunitních měn.	+1	+2	+1	-1
32.	Komunitní měny obnovují svazky rozšířené rodiny, důležité součásti života, který moderní společnost z velké části chybí.	+3	+1	+4	0
33.	Projekty komunitních měn pomáhají řešit problém lidí na „okraji společnosti“.	-3	-1	-2	-2

34.	Projekt komunitních měn pomáhá zvyšovat kvalitu života bez negativních dopadů na životní prostředí.	0	+3	-1	0
35.	Projekt komunitní měny je součástí mého života a je pro mě velice důležitý.	+1	-4	0	+1
36.	Komunitní měny umožňují objevit dovednosti, o kterých jste nevěděli, že je máte.	+2	+1	0	-1
37.	Největším přínosem projektů komunitních měn je to, že člověk může pomoci ostatním.	-1	+1	-1	+4
38.	Nejdůležitějším efektem projektů komunitních měn je uvolnění kreativity a energie jejích členů.	+4	-1	0	-3
39.	Připojil jsem se do projektu komunitní měny, abych potkal další lidi.	-2	+3	0	-1
40.	Ti, kteří se připojují do projektů komunitních měn, mají přirozeně větší ekologické cítění.	-2	0	+2	+1
41.	Účast lidí v projektech komunitních měn nemá zpravidla žádné ekonomické pozadí.	-1	0	-2	+2
42.	Oceňuji zvláště příznivý dopad projektů komunitních měn na životní prostředí	-3	-2	-1	+1

Dodatečný statistický postup umožňuje prověřit reliabilitu výsledných faktorů. Ta přímo závisí na konzistenci odpovědí členů, kteří prováděli třídění. Dle Browna (1980) je možné předpokládat, že při opakování třídění vykazují odpovědi dotázaných relativně vysokou míru korelace (od 0,80 do 1). Reliabilita každého faktoru je potom závislá na počtu osob (třídění), která faktor tvoří. Čím větší počet osob, tím vyšší je složená reliabilita faktoru (viz Tabulka 11).

Tabulka 11 Reliabilita faktorů a velikost střední chyby faktorových skóre

	A	B	C	D
Počet třídění	3	2	2	2
Reliabilita faktoru r_{xx}	0.92	0.89	0.89	0.89
Střední chyba faktorových skóre SE_{fs}	0.56	0.68	0.68	0.68

Hodnota reliability faktoru (r_{xx}) přímo určuje střední chybu faktorových skóre příslušného typového třídění (SE_{fs}). Vyšší reliabilita faktoru zaručuje menší střední chybu odhadu faktorových skóre (viz Příloha 7, str. 109). Z uvedených veličin je možné vypočítat kritériální hodnotu určující statisticky významný rozdíl v hodnocení jednotlivých výroků. S 5% rizikem omylu lze za statisticky významný považovat rozdíl 2 bodů na použité škále (viz Příloha 8, str. 110). Nyní se konečně podívejme na vlastní obsah čtyř sociálních diskursů, které byly s využitím uvedených statistických procedur nalezeny.

6.3 INTERPRETACE SOCIÁLNÍCH DISKURSŮ: PROJEKTY KOMUNITNÍCH MĚN JAKO (...)

6.3.1 ... CESTA OSOBNÍHO ROZVOJE

První z nalezených sociálních diskursů odpovídá faktoru A, který je tvořen trojicí vybraných třídění. Daný faktor vysvětluje největší část variability hodnot čtvrtého případu (přibližně 80 %). Příslušné třídění má tedy největší váhu v rámci skladby faktorového skóre této skupiny. Skupinový pohled je však polarizovaný. Třídění číslo 3 a 8 tvoří pozitivní pól tohoto faktoru, třídění číslo 4 negativní. Obsah sdíleného pohledu bude interpretován v kladně orientovaném pohledu, s několika vsuvkami, které připomenou a osvětlí opačně směřující pohled, jenž tvoří doplněk k přístupu této skupiny. Co tedy komunitní měna znamená pro její členy?

Z typového třídění jsou patrné výroky, které relativně nejvíce vystihují význam sledovaných projektů. Můžeme si, zejména u prvního uváděného výroku, všimnout zvláštního důrazu na relativně úzce vymezený účel projektu. Členům této skupiny jde především o získání prostředku k podpoře jejich tvořivosti (výrok č. 38). Jsou ovšem přesvědčeni, že mohou získat i věci, které by si jinak nepořídili (č. 15). Pro členky ledenické časové banky jde konkrétně o hlídání dětí, pro pražské příslušníky místního LETS jde o společnost a drobné služby, které si vzájemně poskytují. Navzdory tomu ekonomický potenciál komunitních měn zůstává velice omezený. To, že lidé s použitím lokální měny získávají určité zboží a služby, dle nich nemusí totiž přispívat k řešení sociálních problémů. Z pohledu této skupiny k tomu nejsou projekty komunitních měn určeny (č. 33).

Hlavní účel projektů je tedy spíše vázán na vnitřní přínos pro jednotlivé členy, jak navíc dokládá hodnocení výroků č. 16 a č. 36, které posilují význam výše uvedeného výroku č. 38 týkající se osobní tvořivosti členů. Je otázkou, jestli tato skutečnost vyplývá z nefunkčnosti projektu z hlediska jeho širších dopadů (a je tedy druhotným cílem), anebo jestli naopak ukazuje, že projekty fungují žádoucím způsobem a jeho členové od něj očekávají právě možnost svého osobního rozvoje.

38. *Nejdůležitějším efektem projektů komunitních měn je uvolnění kreativity a energie jejích členů* [+4, -1, 0, -3].

15. *Komunitní měny umožňují lidem získat i to, na co by normálně neměli peníze.* [+4, -2, +2, +1].

33. *Projekty komunitních měn pomáhají řešit problém lidí na „okraji společnosti“* [-3, -1, -2, -2].

16. *Projekty komunitních měn dokážou rozvíjet osobní dovednosti* [+3, -1, +1, -1].

36. *Komunitní měny umožňují objevit dovednosti, o kterých jste nevěděli, že je máte* [+2, +1, 0, -1].

Každopádně se ukazuje, že společně sdílený přístup sledované skupiny obsahuje i momenty, které jsou spojeny s neuspokojivým hodnocením společenského života. Toho se týkají zejména následující dva výroky č.

10 a č. 12. Výtky proti vlastnostem a fungování konvenčních peněz jsou rozšířeným motivem

doplňkových měn – přinejmenším v teoretické rovině. Členů českých projektů se tento problém ale tolik nedotýká. Přesto si jej první skupina všímá relativně více než ostatní. Tvořivá činnost lidí a uvolnění jejich energie zůstává významným prvkem fungování projektu, ale ten souvisí i s jistou nespokojeností s podobou soudobého sociálního prostředí (č. 10) a snahou o jeho změnu (č. 12). Jak pražský LETS, tak například i ledenická odnož časové banky sdružují členy, pro které má účast v projektu především sociální funkci. Umožňuje jim navazovat důvěrnější vztahy v prostředí velkoměsta (Praha) či menšího města (Ledenice), do něhož se nově přistěhovali. V tomto ohledu je projekt chápán jako oživení určité formy sociálních vztahů, které v daném prostředí členové postrádají. To je patrné z důležitosti hodnocení výroku č. 32.

Nejde však jen o pouhou obdobu některých sociálních institucí, které plnily stejnou úlohu v minulosti.

Toto hodnocení daný přístup viditelně nezahrnuje (viz

výrok č. 14). Budování nových sociálních vztahů, potažmo kultivace sociálního prostředí, je totiž uskutečňováno jiným způsobem. Jeho součástí je představa potřebného zapojení se do veřejného života, jež zprostředkuje členství v příslušném projektu (č. 6).

Projekty komunitních měn jsou z této perspektivy viděny jako akt spontánního (dobrovolného) sdružování lidí, tedy toho, co je chápáno jako obecný atribut občanské společnosti. Analogicky ke konceptu občanské společnosti³⁴ dané pojetí s sebou nese také jistý vzdor, neboť se pokouší nabídnout alternativu ke konvenční podobě spolupráce lidí. Rozhodně se však nejedná o alternativní veřejnou angažovanost ve smyslu politické aktivity (č. 5), „revolty“ proti systému (č. 4) či prosazování určité formy ideologie (č. 1), které vesměs konotují – právě odmítanou – aktivitu politickou.

10. *Současná ekonomika a vlastnosti konvenčních peněz podkopávají životaschopnost komunit* [+2, -1, +1, -1].

12. *Lidé by se měli pokusit spolupracovat na jiné bázi než peněžní* [+2, +2, +1, -1].

32. *Komunitní měny obnovují svazky rozšířené rodiny, důležité součásti života, který moderní společnosti z velké části chybí* [+3, +1, +4, 0].

6. *Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost.* [+3, -2, 0, +3].

5. *Provozování komunitních měn je novou formou politického aktivismu* [-4, -2, 0, +3].

4. *Projekty komunitních měn chápou jako revoltu proti systému* [-4, -4, +2, -4].

1. *Komunitní měny jsou praktickou, ne ideologickou záležitostí* [0, 0, -1, 0].

³⁴ Cf. např. Petrusek, 2006: 225-232.

Výrazné odmítnutí výroku č. 5 je definičním znakem daného skupinového pohledu. V hodnocení ostatních výroků (č. 4 a č. 1) se nejedná o relativně velké rozdíly od ostatních. Hlavní odlišnost od pojetí zbývajících skupin ale spočívá také v tom, že popisovaný pohled první skupiny je vztažným bodem pro *opačně orientovaný* sociální diskurs. Jeho součástí je právě pojetí komunitních měn jako prostředku k *vyjádření* nekonformního postoje. Tato skutečnost je patrná z individuálního třídění číslo 4 (brněnský LETS), ale především z rozhovoru či dostupných informačních materiálů brněnské skupiny. Ty obsahují odkazy na známé práce Alana Durninga (*How Much is Enough?: The Consumer Society and the Future of the Earth*) a Davida C. Kortena (*When Corporations Rule the World*), které jsou „biblemi“ environmentálních a antiglobalistických hnutí. S tím souvisí také to, že např. brněnský LETS spíše funguje jako uzavřená sociální skupina. Přijímání nových členů je v podstatě omezeno na známé a přátele současných členů.

Podobně prizmatickým prvkem, který láme perspektivu členů této skupiny, je hodnocení těchto projektů z hlediska ekologických dopadů (v širším slova smyslu). To dokládá hodnocení výroku č. 40 touto skupinou, pro niž minimálně vystihuje podstatu lokálních doplňkových měn. Jak pražský, tak ledenický spolek zdůrazňuje především sociální funkce a ekologické motivy přitom ustupují do pozadí. Hlavní přínos projektů doplňkových měn je proto spíše viděn v sociální oblasti (spolupráce lidí), namísto prosazování ekologických hodnot a ekologického jednání. V rámci opačně orientovaného sociálního diskursu výše uvedený výrok zastupuje prvek, který je naopak chápán jako významná součást funkce doplňkových měn. Brněnský LETS je úzce propojen s činností *Asociace Permakultura (CS)* a podobně jako jiné příklady projektů lokální měny přitahuje především pro-environmentálně uvažující lidí. V tomto duchu také členové hodnotí sebe sama.

40. Oceňuji zvláště příznivý dopad projektů komunitních měn na životní prostředí [-3, -2, -1, +1].

Tato skutečnost zřejmě posiluje esoterický charakter sdružení, což je jejich výhodou, ale současně i nevýhodou. Společná hodnotová orientace členů skupiny posiluje její soudržnost, členové vytvářejí vlastní skupinu, ale na druhou stranu přílišná uzavřenost podvazuje rozvoj projektů a nezřídka vede i k jejich zániku, jak ostatně ukazuje historie podobných skupin na jiných místech České republiky (např. jihočeský LETS nebo LETS v Jindřichovicích pod Smrkem).

Z popisu ideál-typového přístupu první skupiny ale rozhodně nevyplývá necitlivost k otázkám životního prostředí. Interpretace složeného třídění pro první skupinu nicméně ukazuje na význam jiných prvků než ekologických motivů participace. Ovšem jak kladně, tak záporně orientovaný diskurs v rámci této skupiny sdílí společné stanovisko v hodnocení

34. Projekt komunitních měn pomáhá zvyšovat kvalitu života bez negativních dopadů na životní prostředí. [0, +3, -1, 0].

vztahu projektů lokálních měn a jejich příspěvku ke kvalitě života (č. 34). Pro členy popisované skupiny se tento výrok stal natolik ambivalentní, že mu nedokázali přiřadit ani kladné ani záporné hodnocení.

Můžeme se domnívat, že členové sdílející kladně orientovaný diskurs spojení mezi projektem komunitní měny a kvalitou života přehlížejí. Jak již bylo dříve ukázáno, relativně významnější jsou pro ně totiž dopady projektu na jejich vlastní (osobní) rozvoj. Ani lidé sdílející záporně orientovaný diskurs uvedený vztah nezdůrazňují. Uznávají sice příznivý dopad projektů lokálních měn na životní prostředí (č. 42 s opačným znaménkem faktorového skóre), avšak v jejich současné podobě nespátřují, že by se tento potenciál dokázal realizovat ve vztahu ke kvalitě života.

42. Ti, kteří se připojují do projektů komunitních měn, mají přirozeně větší ekologické cítění [-2, 0, +2, +1].

Na závěr můžeme shrnout nejdůležitější charakteristiky této skupiny (faktor A). Složené faktorové skóre ukazuje základní definiční prvky. Statisticky významný rozdíl (od hodnocení ostatních skupin) se vyskytuje v případě výroků č. 38 a 40³⁵, týkajících se důvodů a přínosů participace. První identifikovaná skupina chápe projekty doplňkových měn především jako prostředek osobního rozvoje. V rámci toho nepřikládají takový význam ekonomickým a ekologickým funkcím lokálních měn, ale ani širším dopadům na kvalitu života. Zapojit se do projektu lokální měny dává smysl hlavně kvůli možnosti rozvinout vlastní tvořivost, navázat spolupráci s ostatními lidmi a oživit sociální prostředí specifickou formou spolupráce. Z toho také vyvozují, že motiv účasti není omezen na individuální úroveň, ale přesahuje ji. Z hlediska lokálního rozvoje tak tento přístup obsahuje významný potenciál v podobě veřejné angažovanosti lidí.

6.3.2 ... SPOLUPRÁCE HROU

Druhá skupina je prezentována typovou konfigurací, která vznikla z individuálních třídění číslo 1 a 6. Faktorové zátěže prozrazují, že třídění číslo 1 je více asociováno s identifikovaným faktorem B a má tedy větší váhu z hlediska struktury složeného třídění.

Přístup této druhé skupiny k projektům komunitní měny je explicitně propojen s myšlenkou lokálního rozvoje. Staví totiž na vyjádření členů, kteří se mimo jiné podíleli na organizaci časové banky v jižních Čechách. V rámci teoretického popisu fungování časových bank bylo zmíněno, že ve srovnání s modelem LETS jejich fungování vyžaduje mnohem větší vklad z hlediska organizace a administrace projektu. Řízení projektu úzce souvisí také s tím, že časové banky jsou mnohem více

³⁵ Výroky jsou statisticky významné na zvolené hladině významnosti $\alpha = 0,05$. S uvedenou pravděpodobností jsou vedle uváděných stimulů také statisticky významné výroky č. 28 a 21. Jejich faktorové skóre je však rovno 0, respektive +1, a proto od nich bylo při interpretaci prvního diskursu odhlédnuto.

účelově zaměřeny. Podívejme se proto, jak se konkrétní zkušenost účastníků projektu otiskla do existujícího sociálního diskursu lokálních doplňkových měn.

Zřetelné zaměření projektu na podporu lokálního rozvoje, jakož i oficiální grantová podpora určila konformistický rámec celého projektu. V ideál-typovém pojetí skupiny tak existuje málo důvodů chápat vytvořenou lokální měnu jako výraz „revolty proti systému“ (výrok č. 4, skóre -4). Tento pohled druhá skupina sdílí s první (popsanou výše). V návaznosti na to v jejich očích přichází lokální měna o svůj potenciál proměnit fungování ekonomiky. Jednoduše z toho důvodu, že k tomu není určena.

Používání lokální měny tedy rozhodně nemá zastupovat používání konvenční měny a s tím související ekonomické vztahy (č. 8). Přesto, dáme-li hodnocení členů dané skupiny do vztahu s jejich dalšími

8. Komunitní měny jsou doplňkem – ne náhradou – formálního ekonomického systému [+1, +3, 0, +1].

12. Lidé by se měli pokusit spolupracovat na jiné bázi než peněžní [+2, +2, +1, -1].

vyjádřeními, můžeme vidět, že i druhá skupina zřetelně uznává prospěšné vlastnosti doplňkových měn. Například ve smyslu obohacení kultury společnosti, ukázání cesty, jak – vedle formalizovaných vztahů zarámovaných strukturami konvenčního hospodářství – může paralelně existovat způsob odlišné formy spolupráce. O to by se v jejich pojetí lidé dokonce *měli* pokusit, jak dokládá hodnocení výroku č. 12.

Je patrné, že ani v tomto ohledu se druhá skupina neliší od první. Podstatné rozdíly v jejich vzájemných pohledech se však začnou vyjevovat při detailnějším srovnání motivace a očekávaných přínosů projektu. Členům první skupiny projekt zprostředkovával především cestu osobního rozvoje. Druhá skupina oproti tomu směřuje svou aktivitu k vytvoření platformy, která dává lidem možnost setkávat se (č. 39) a tím posilovat sociální inkluzi obyvatel lokality (č. 19).

39. Připojil jsem se do projektu komunitní měny, abych potkal další lidi [-2, +3, 0, -1].

19. Komunitní měny poskytují příležitost, aby každý bez ohledu na pohlaví, věk a fyzické schopnosti mohl být oceněn jako lidská bytost [-2, +4, +3, +2].

Jak můžeme vidět, přístup druhé skupiny je charakteristický právě důrazem na tyto dva prvky. Zde se také „rozbíhá“ pojetí první a druhé skupiny, která význam projektu mnohem více spatřuje v možnosti vzájemné spolupráce lidí, namísto příležitosti individuálního rozvoje. Účelové zaměření projektu – a to je další podstatná odlišnost od prvního sociálního diskursu – navíc otevírá možnost spolupráce s organizacemi veřejné správy. Tento moment je součástí přístupu pouze druhé skupiny, která je přesvědčena, že organizace veřejného sektoru mohou pozitivně ovlivňovat fungování projektů doplňkových měn (č. 29).

29. Místní samospráva může být nápomocná při rozvoji komunitních měn [0, +2, 0, 0].

Posilování spolupráce lidí, ať už s přispěním oficiální veřejné politiky či bez ní, nijak zvlášť nesouvisí s politickou angažovaností (č. 2). Překvapivě ovšem ani s občanskou společností (č. 6) či sociální prací, respektive dobrovolnictvím (č. 7). Právě toto vyplývá z pohledu, který sdílí druhá skupina. To je poněkud zvláštní, zejména vezmeme-li v úvahu osobní úsilí, s kterým konkrétní členové této skupiny vstupují do veřejného života a s kterým se snaží ovlivňovat jeho dění (dotázaní zastávají významné pozice ve vlivných neziskových organizacích). Není to tedy rozhodně nezkušenost s aktivním působením v této oblasti (spíše naopak), co by v jejich očích stavělo projekt komunitní měny mimo oblast občanské společnosti. Může to však být rozčarování ze samotného fungování projektu, zklamání z neschopnosti lokálních měn zasáhnout svým působením do veřejného prostoru a uspokojit v tomto ohledu jejich zájem. Každopádně můžeme vidět, že v rámci sociálního diskursu této skupiny stojí projekty komunitních měn mimo to, co oni sami chápou jako činnost občanské společnosti.

I přesto projekt doplňkové měny dokáže lidi vzájemně spojovat. To je koneckonců jeden z hlavních důvodů účasti. Zformovaná skupina si však udržuje značně homogenní charakter, což si její členové zřetelně uvědomují, jak dokládá výrok č. 26.

Výše uvedená skutečnost by nemusela působit obtíž, pokud by časová banka byla více zaměřena jako prostředek organizace dobrovolné práce, jako je tomu v zahraničí. Bližší interpretace přístupu zúčastněných však ukázala, že toto nebylo součástí záměru administrátorů. Dle jejich přístupu mělo jít o vytvoření rámce pro spolupráci širších skupin obyvatel. Navzdory potenciálu zvoleného modelu doplňkové měny se však tento cíl nenaplnil a „oproti původnímu předpokladu se nepodařilo zapojit do systému více cílových skupin“ (Závěrečná zpráva o projektu Časová banka v Borovanech – pilotní projekt). Jednou z příčin tohoto stavu je právě výše zmíněná homogenita skupiny.

Uvědomění si, že projekt je pro odlišné skupiny obyvatel různě přitažlivý, je součástí sociálního diskursu této skupiny. Přesto se pro její členy zřejmě nejedná o záležitost, která by byla chápána jako výrazně omezující faktor. Hodnocení výroku číslo 27 dokládá, že členové druhé skupiny nejméně ze všech souhlasí s esoterickou povahou projektů lokálních měn. Avšak relativně nízké faktorové skóre prozrazuje, že ani z jejich

2. Komunitní měny by neměly být viděny jako něco „politického“, ale jako alternativní způsob života a toho, „jak dělat věci“ [0, 0, 0, +3].

6. Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost [+3, -2, 0, +3].

7. Projekty komunitních měn jsou obdobou dobrovolnictví [-1, 0, -2, +3].

26. Komunitní měny spíše přitahují lépe vzdělané lidi ze středních tříd [-1, +2, -1, 0].

27. Nelíbí se mi, že projekty komunitních měn přitahují spíše „alternativní“, nekonvenční typ lidí [-2, +1, -3, -3].

28. Hlavním nedostatkem fungování komunitních měn u nás je malá účast lidí [0, +4, +4, -2].

23. Projekty komunitních měn u nás nemohou fungovat, protože se máme moc dobře [+2, +2, -2, -4].

pohledu se nejedná o významný moment, který by je nutil ke změně. Příčiny neúspěchu tak vidí jinde. V jejich očích to je hlavně nízká angažovanost lidí (č. 28), spojená s jistou nenáročností a pohodlností (č. 23).

Nedostatečný záběr projektu zřetelně podkopává jeho specifický cíl a omezuje očekávané pozitivní dopady.

Členové dané skupiny je rozhodně nespátřují v oblasti hospodářského života lidí – ve schopnosti lokálních měn rozšířit spotřební příležitosti (č. 15) a už vůbec ne ve

schopnosti dokázat řešit existující ekonomické problémy (č. 11). Přesto je součástí jejich pohledu přesvědčení, že dané projekty *pomáhají* zvyšovat kvalitu života lidí. V tomto přesvědčení dokonce přesahují ostatní identifikované skupiny (č. 34), ale v hodnocení přímého přínosu projektů pro životní prostředí jsou skeptičtí podobně jako členové první identifikované skupiny, případně ostatní (č. 42).

Jinak ambivalentní perspektiva členů dané skupiny na závěr obsahuje relativně přímočaré vyjádření týkající

se jejich osobního vztahu k projektu (č. 35). Hravé úsilí členů o animaci spolupráce lidí v lokalitě tím proměňuje projekt v hru samotnou.

S oporou o výše uvedenou interpretaci je možné shrnout základní rysy přístupu druhé skupiny (faktor B). Její přístup je definován relativní odlišností od ostatních skupin. Statisticky významné rozdíly³⁶ byly zaznamenány v hodnocení výroků týkajících se účelu projektu (č. 39), charakteru členství (č. 26 a 27), dopadů projektu (č. 34, 15 a 11) a konečně hodnocení osobního vztahu k projektu (č. 35). Aktivita dané skupiny jsou nejbližší řízené podpoře lokálního rozvoje. Lokální měna podle nich plní paralelní funkci k měně konvenční za účelem vytvoření jiné formy spolupráce mezi lidmi. Jádrem jejich motivace je sdružování a aktivizace obyvatel v lokalitě. V kontextu jimi vykonávaných aktivit však projekt komunitní měny neplní (či nedokáže plnit) funkce související s činností občanskou společností. Přitom jsou přesvědčeni, že hlavním důvodem je nízká angažovanost lidí a malá snaha podílet se na veřejném životě. Navzdory jejich snaze o zapojení širšího okruhu obyvatel, zůstává skupina členů značně homogenní a působí uzavřeným dojmem. Přímé dopady projektu jsou nevýrazné a při srovnání s efekty, které přináší jejich jiná činnost v oblasti veřejného života, lokální doplňkové měny nutně ztrácejí svou hodnotu.

34. *Projekt komunitních měn pomáhá zvyšovat kvalitu života bez negativních dopadů na životní prostředí [0, +3, -1, -0].*

42. *Oceňuji zvláště příznivý dopad projektů komunitních měn na životní prostředí [-3, -2, -1, 0].*

35. *Projekt komunitní měny je součástí mého života a je pro mě velice důležitý [+1, -4, 0, -3].*

³⁶ Naměřené rozdíly je možné považovat za statisticky významné s 5% rizikem omylu ($\alpha = 0,05$).

6.3.3 ... VYJÁDŘENÍ NEKONFORMNÍHO POSTOJE

Třetí skupina se svým pohledem výrazně odlišuje od předchozích dvou popisů. Složený pohled dané skupiny staví na zaznamenaných individuálních třídění číslo 2 a 7. Příslušné faktorové zátěže těchto třídění indikují těsnost závislosti každého z obou třídění na nalezeném faktoru označeném písmenem C.

Hlavní rozdíl je patrný již v úvodním srovnání, co pro každou skupinu lokální měny znamenají. Jak první, tak i druhá skupina odmítla pohled, ve kterém by jejich projekty nabývaly formy odporu proti stávajícímu (ekonomickému) systému. V rámci třetího sociálního diskursu je však lokálním doplňkovým měnám přiřknuta i tato role. Uvedený moment je patrný ze srovnání hodnocení výroku číslo 4.

4. Projekty komunitních měny chápu jako revoltu proti systému [-4, -4, +2, -4].

Uvedené faktorové skóre pro faktor B (+2) sice není příliš vysoké, ale jeho význam posiluje relativní srovnání s ostatními skupinami, které jej maximální měrou odmítly jako součást svého pohledu na lokální měny. Oproti nim třetí skupina i tuto roli lokálních měn uznává, přestože se zřejmě nejedná o nejdůležitější moment jejich perspektivy. S tím dále souvisí i pojetí o překrývání daných projektů s politickým aktivismem. Jak můžeme níže vidět (č. 5), popisovaná skupina opět jako jediná přikládá kladný význam tomuto stimulu.

Je zřejmé, že odlišnost pohledů v této základní otázce formuje pro každou skupinu odlišný kontext hodnocení dalších výroků. I když tedy můžeme zaznamenat stejnou úroveň hodnocení jednotlivými skupinami (v kladném či záporném směru), význam vyjádření může být pokaždé jiný.

Uvedená skutečnost je patrná již při porovnání pohledů na roli projektů komunitních měn ve vztahu k činnosti občanské společnosti (č. 6) a dobrovolnictví (č. 7). Sledovaná skupina zaujímá podobný postoj jako skupina předchozí. Bližší srovnání výroků číslo 6 a 7 dokládá, že druhá skupina odmítá spojení podstaty projektů s politikou (občanskou společností) a toleruje odkaz k sociální práci (dobrovolnictví), kdežto u třetí skupiny to je přesně naopak. Třetí skupina ve svém projektu odmítá propojení podstaty projektu s pomáháním druhým, což souvisí s jejím politizujícím pojetím (č. 5). Identifikovaný prvek sociálního diskursu zřetelně čerpá z tradičního pojetí LETS, které se nevzdává svého ideologického náboje. Přesto má i tento konkrétní odkaz v českém prostředí své jasné limity. I v očích členů třetí skupiny jsou komunitní měny daleko od toho, aby se staly náhradou konvenční peněžní ekonomiky. Tento postoj je obsažen v neutrálním hodnocení výroku, jsou-li komunitní měny komplementem či

6. Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost [+3, -2, 0, +3].

7. Projekty komunitních měn jsou obdobou dobrovolnictví [-1, 0, -2, +3].

alternativou formálního hospodářství (č. 8), který jasně ilustruje, že tato část původního konceptu LETS nerezonuje s přítomným sociálním diskursem ani v případě této „radikální“ skupiny.

Spor o postavení peněz tak není pokládán za důležitý. Mnohem významnější roli při formování projektů komunitních měn – a to je také součást uváděné tradice LETS – zastává přesvědčení, že projekty *mají* mířit k vytvoření lokálních ekonomik, ve které by mnohem větší roli hrála důvěra (č. 9) ve smyslu humanisticky orientované spolupráce (č. 19).

9. Komunitní měny vytvářejí nový typ hospodářství založený na přátelství, ne penězích [0, 0, +3, 0].

19. Komunitní měny poskytují příležitost, aby každý bez ohledu na pohlaví, věk a fyzické schopnosti mohl být oceněn jako lidská bytost [+2, +4, +3, +2].

Výrok číslo 19, jak dokládají příslušná faktorová skóre, vyjadřuje pohled, který je sdílen všemi skupinami. V rámci perspektivy třetí skupiny je však viditelně spojen se změnou sociálních vztahů v rámci ekonomiky, kdežto u druhé a první skupiny tento motiv není přítomen. Odlišný přístup v hodnocení role doplňkových měn v ekonomice je patrný také v dalších ohledech.

Členové dané skupiny relativně nejvíce věří v potenciál lokální měny řešit ekonomické problémy (č. 11). Nejde však o řešení sociálních problémů běžných lidí ve smyslu sociální práce, jak již naznačil výše uvedený výrok číslo 7, ale o příspěvek k řešení problémů, které jsou vlastní současnému ekonomickému systému. Toto radikální přeznačení významu a funkce měny je definičním znakem třetí skupiny. Popisovaný pohled je částečně sdílen také první a čtvrtou skupinou a zároveň vytváří jasný názorový protipól k přístupu druhé skupiny. Prosazování alternativního přístupu a kritika přítomných ekonomických mechanismů získává prostřednictvím lokálních měn velice konkrétní kontury. Přinejmenším z hlediska osobních životů členů této skupiny, kteří ji ani v tomto radikalizujícím kontextu neupírají uplatnění v praxi. Dle jejich pohledu jsou tyto projekty součástí praxe, jejich každodennosti (č. 13). Pro zbylé tři skupiny tento prvek není až tak důležitý, jejich členové mu nepřikládají žádný velký význam. Přesto se nedá říci, že by projektům komunitních měn přímo upírali praktický charakter. Komunitní měny pro ně nepředstavují ideologickou záležitost, a tak jsou jejich funkce asociovány i s praxí. Pro třetí skupinu je příznačné, že se tak děje také – navzdory chápaným politickým konotacím lokálních doplňkových měn.

11. Aktivita podobné komunitním měnám mají potenciál nabídnout řešení ekonomických potíží [+1, -3, +3, +2].

33. Projekty komunitních měn pomáhají řešit problém lidí na „okraji společnosti“ [-3, -1, -2, -2].

13. Projekty komunitních měn nemají zakotvení v praktickém životě [-1, -1, -3, +1].

Členové třetí skupiny také zažívají symbolická omezení své společné aktivity. Utvořená sociální skupina – a to je patrné zejména v případě brněnského projektu LETS – je opět spíše uzavřená. Podobně jako v

„učebnicových“ příkladech brněnský Rozlet přitahuje lidi rozličného postavení. V tom je jistý paradox. LETS, coby „esoterický klub zelených pro střední vrstvy“ (North 2003 – viz výše), je z hlediska heterogenity členů mnohem úspěšnější než česká časová banka, přestože ta k tomuto cíli programově směřovala. Toho jsou si vědomi i samotní členové třetí skupiny – jejich projekt totiž nepřitahuje *pouze* vzdělané lidi ze středních vrstev (č. 26). Přesto tím neztrácejí na své výlučnosti a především potenciálů vymezit se proti hlavnímu proudu ve společnosti. Projekty komunitních měn totiž oceňují i kvůli tomu, že přitahují (jim podobné) alternativní lidi (č. 27).

Z mnoha uvedených příkladů je patrné, jakých kontur nabývá nekonformní postoj členů třetí skupiny. Nejvýznamnějším dopadem je v jejich očích alternace sociálního prostředí, potažmo sociálních vztahů lidí v komunitě, kteří se zapojují do projektu komunitní měny. V tomto ohledu se blíží přístupu první skupiny, která také dává důraz na spolupráci lidí, se zvláštním důrazem pospolitostní sociální vztahy, které postrádají v prostředí současné moderní společnosti (č. 32). Směřování projektu přitom nevylučuje ani radikální alternativu v podobě soběstačných komunit (č. 18). Přestože význam tohoto prvku není velký, uvedená skupina se odlišuje od ostatních již tím, že daný uvedený scénář nevylučuje.

Většímu prosazení a rozšíření projektu komunitní měny zřejmě brání větší angažovanost lidí (č. 28). V tom se třetí skupina shoduje s druhou. Odlišný kontext obsahu každého z obou sociálních diskursů propojuje uvedené vyjádření s jinými důvody. Z perspektivy první a druhé skupiny nízká participace lidí vyplývá z důvodu, že se lidem dobře daří (č. 23), a proto podobné projekty nepotřebují. V pohledu třetí skupiny se tento důvod neobjevuje. Nízká účast lidí tak spíše souvisí s názorovou vyhraněností členů, kteří daný projekt prosazují. Jejich inovativní aktivita – ať už cíleně, anebo shodou okolností - se nakonec stává alternativní v úzkém slova smyslu, tj. včetně omezeného potenciálu oslovit širší skupiny obyvatel.

S určitým zjednodušením je možné na závěr shrnout přístup třetí skupiny následujícím způsobem. Definičním znakem třetího sociálního diskursu je odkaz na ideologické pozadí fungování komunitních měn, k němuž se daní členové více či méně přímo hlásí. Ustavení komunitní měny chápou jako revoltu proti systému, která jim dává možnost vyjádřit jejich nesouhlas se současnou

26. Komunitní měny spíše přitahují lépe vzdělané lidi ze středních tříd [-1, +2, -1, 0].

27. Nelíbí se mi, že projekty komunitních měn přitahují spíše „alternativní“, nekonvenční typ lidí [-2, +1, -3, -3].

32. Komunitní měny obnovují svazky rozšířené rodiny, důležité součásti života, který moderní společnost z velké části chybí [+3, +1, +4, 0].

18. Komunitní měny by měly mířit k vytvoření soběstačných, autonomních komunit [-1, -1, +1, -2].

sociálně ekonomickou situací. Přitom odmítají koncept těchto projektů jako způsobu dobrovolnické práce. Relativně více než ostatní skupiny také dávají důraz na předpokládaný ekonomický potenciál měny, alternovat vztahy spolupráce na úrovni komunity, která by se dle nich mohla vyvinout i v uzavřenou soběstačnou skupinu. Výše uvedená vyjádření obsahují statisticky významné rozdíly v jejich skupinovém hodnocení. Konkrétně se jedná o výroky s odkazy na revoltu proti systému (č. 4), politický aktivismus (č. 5), soběstačné komunity (č. 18) a vztah k dobrovolnictví (č. 7).³⁷ Projekt komunitní měny v pojetí popsané skupiny zřetelně čerpá ze zahraniční inspirace. Není však omezen na model LETS, jak by se mohlo zdát. Uvedený sociální diskurs může (a je) sdílen i členy jiných typů projektů.³⁸ Členství v projektu má výraznou symbolickou hodnotu, respektive statusotvornou funkci, navázanou na nekonvenční pohled na současnou společnost.

6.3.4 ... POMOC DRUHÝM

Poslední z identifikovaných sociálních diskursů je složen z individuálních třídění číslo 5 a 9. S ohledem na příslušná faktorová skóre platí, že větší váhu má první ze dvou uvedených třídění, neboť více koreluje s nalezeným faktorem *D*. Popis této skupiny jako poslední v pořadí umožňuje prohloubit a rozšířit interpretaci jejího pohledu o srovnání s předchozími skupinami. Již zprvu lze konstatovat, že pohled popisované skupiny účastníků je v některých ohledech podobný první skupině. Vlastní konfigurace složeného třídění však vytváří specifickou významovou síť, která je základem jejich vlastního – originálního – přístupu. Podívejme se proto na samotný obsah daného sociálního diskursu.

V souladu s perspektivou předchozích skupin si můžeme všimnout, že ani tato skupina nechápe projekty komunitních měn jako revoltu proti systému. Vyjádření maximálního možného nesouhlasu s výrokem číslo 4 (skóre -4) jej řadí po bok první a druhé skupiny. Podstatou komunitních měn, potažmo důvodem participace, je tedy něco jiného než vyjádřit skrze svou účast nekonvenční postoj. Této skupině jde především o praktickou spolupráci lidí, kterou lokální doplňkové měny zprostředkují, jak dokládá výrok číslo 2.

2. Komunitní měny by neměly být viděny jako něco „politického“, ale jako alternativní způsob života a toho, jak „dělat věci“ [0, 0, 0, +3].

³⁷ K uvedeným výroky navíc patří výrok číslo 14. Statistická významnost rozdílů je posuzována na 5% hladině významnosti.

³⁸ V empirické rovině je tato skutečnost podložena faktem, že složené třídění této skupiny je přímo vytvářeno hodnocením členky borovanské časové banky.

Jejich aktivita má přitom zvláštní směřování. Z jejich úhlu pohledu jde především o obnovu vzájemné pomoci mezi lidmi. Obraz této pomoci přitom není originálem. Je kopií historických sociálních institucí, které přirozeně fungovaly *jindy a jinde* a které se dle nich dané projekty nyní pokoušejí oživit. Tento přístup je odvozen z hodnocení výroku číslo 14, který je základním definičním prvkem příslušného sociálního diskursu.

14. *Projekty komunitních měn jsou pouze obdobou toho, co u nás vždy fungovalo – vzájemná pomoc mezi lidmi* [+1, +1, -1, +4].

Jistá podoba spolupráce mezi lidmi, ke které svou podstatou projekty míří, je samozřejmě přítomna v každém z nalezených pohledů. Členové čtvrté skupiny ale hlavní význam nespátřují v obnově sociálních vztahů ve smyslu rozšířené rodiny (jako první skupina), ani v příležitosti sdružovat se s ostatními (jako druhá skupina), ale jde jim o restauraci sociálních vztahů, které vycházejí z pomáhání druhým lidem. Je otázkou, do jaké míry se z jejich úhlu pohledu skutečně jedná o *vzájemnou* pomoc mezi lidmi na bázi reciprocity. Tento princip je přítomný v institucionalizovaných formách neformální pomoci, například v podobě sousedské výpomoci. Tato sociální instituce ale – dle vyjádření členů příslušné skupiny – nutně nekoresponduje s podstatou uvedené sociální instituce, protože spolupráce členů komunity neobsahuje prvek reciprocity. Nejvýznamnějším přínosem zapojení se do projektu, je totiž pomoc jako taková, jak dokládá hodnocení následujícího výroku (č. 37).

37. *Největším přínosem projektů komunitních měn je to, že člověk může pomoci ostatním* [-1, +1, -1, +4].

Spíše než o původní sousedskou výpomoc jde o pomoc, která je touto formou inspirována a navazuje na

38. *Nejdůležitějším efektem projektů komunitních měn je uvolnění kreativity a energie jejích členů* [+4, -1, 0, -3].

ni. Dotázaní členové tuto skutečnost v rozhovorech sami uváděli. Zmiňovali přitom svou vlastní osobní zkušenost z mládí, z doby, kdy bydleli na venkově. Projekt komunitní měny jim zřejmě nabídl příležitost naplnit potřebu po této tradiční formě spolupráce lidí. Dokázat se prostřednictvím pomoci zapojit do prostorově blízkých sociálních sítí tak, aby z toho ostatní aktéři měli prospěch, je tedy podstatou a zároveň i osobní odměnou těchto členů. Vložená práce a uvolněná energie tedy nesměřuje přímo k vlastnímu osobnímu rozvoji (jako v případě první skupiny, viz výrok č. 38), ale spíše k druhým lidem.

Uvedená představa spolupráce lidí ve smyslu pomoci druhým „přebíjí“ všechny další významy projektu komunitní měny. Navzdory této výrazně praktické motivaci účasti, ale relativně uznávají ekonomický potenciál komunitní měny (č. 11), od ekologického a environmentálního potenciálu spíše odhlíží (č. 42).

11. *Aktivity podobné komunitním měnám mají potenciál nabídnout řešení ekonomických potíží* [+1, -3, +3, +2].

42. *Oceňuji zvláště příznivý dopad projektů komunitních měn na životní prostředí* [-3, -2, -1, +1]

Popisovaný pohled čtvrté skupiny se blíží pohledu první skupiny v otázce občanské angažovanosti. Zapojení členů do projektu komunitní měny je zde vázáno na podporu občanské společnosti – s důrazem, který je

součástí pouze prvního a čtvrtého sociálního diskursu (č. 6). Jejich pohled je však výlučný z hlediska pojetí této angažovanosti, potažmo vzájemné pomoci. Z jejich úhlu pohledu není uvedená angažovanost propojena s politikou (jako v případě skupiny „nekonformistů“), ale spíše s dobrovolnictvím (č. 7). Propojení působení ve veřejném prostoru s dobrovolnictvím podtrhává již zmiňovanou formu nereciproční spolupráce (č. 37, viz výše).

Subjektivní konstrukce účelů projektu ovlivňuje členské hodnocení projektu z hlediska dosahování očekávaných cílů a identifikace limitujících faktorů. Předchozí interpretace ukázaly, že v případě druhé a třetí skupiny byla jako hlavní překážka rozvoje projektů označena malá účast lidí. Nezáměr okolí potom podkopává potenciál komunitních měn aktivizovat obyvatele lokality pro její rozvoj (druhá skupina) či vyjádření symbolického nesouhlasu se současnou sociálně politickou situací (třetí skupina). V případě čtvrté skupiny uvedené okolnosti ale neplatí. Instrukce dobrovolnictví má jiný účel, který je možné naplňovat i bez široké účasti ostatních lidí. Být užitečný ostatním, coby konstitutivní prvek čtvrtého sociálního diskursu, totiž není podmíněno vysokou účastí jiných lidí. Takto lze vysvětlit relativně vysoký nezáměr o podobu projektu z hlediska míry účasti, kterou kritizují ostatní zúčastněné skupiny (č. 28).

Existence projektů je ohrožena jinými okolnostmi. Ty vyplývají ze specifického pojetí komunitních měn, vázaného na vzájemnou pomoc. Formalizované projekty komunitních měn inovují původní instituce spolupráce a pomoci lidí, avšak částečně je také nahrazují v sociálním prostředí, pro něž nejsou tyto instituce (např. sousedská výpomoc) úplně typické. Ovšem v momentě, kdy se lidé vzájemně poznají, mohou rozvinout vzniklé sociální vztahy i bez formalizované komunitní měny. Za předpokladu, že členové usilují o spolupráci a vzájemnou pomoc mezi lidmi a projekt chápou pouze jako prostředek k navázání potřebných sociálních vztahů, formalizované systémy se po uskutečnění tohoto záměru stanou zbytečnými. Tuto skutečnost dokládá hodnocení výroku číslo 25.

Bez problémů ovšem není ani situace, kdy členové chápou projekt komunitní měny jako formalizovanou dobu dobrovolnictví. Dlouhodobě přetrvávat v čase mohou pouze projekty časových bank, které jsou k tomuto určeny. Ostatní systémy komunitních měn staví na reciproční spolupráci, což může členům orientovaným na dobrovolnou práci působit obtíž. Tato skutečnost byla

6. *Projekty komunitních měn představují chybějící článek naší soudobé demokracie: aktivní občanskou společnost* [+3, -2, 0, +3].

7. *Projekty komunitních měn jsou obdobou dobrovolnictví* [-1, 0, -2, +3].

28. *Hlavním nedostatkem fungování komunitních měn u nás je malá účast lidí* [0, +4, +4, -2].

25. *Když se lidé navzájem znají a spolupracují, nepotřebují komunitní měnu.* [0, +1, +1, +2].

patrná v případě české varianty časové banky, která se svým účelem překrývala s modelem LETS. Pro lidi, kteří se zapojili z důvodu prosté pomoci *ostatním*, bylo krajně obtížné vybírat si recipročně pomoc od ostatních, která jim přišla nepatřičná, a často se styděli ji přijímat.

Čtvrtá popisovaná skupina také uznává esoterický charakter projektu. Všimá si, že oslovuje relativně omezené a uzavřené skupiny lidí (č. 27), ale na rozdíl od třetí skupiny to nevidí jako cestu k vytvoření soběstačných komunit (č. 18).

27. *Nelíbí se mi, že projekty komunitních měn přitahují spíše „alternativní“, nekonvenční typy lidí [-2, +1, -3, -3].*

18. *Komunitní měny by měly mířit k vytvoření soběstačných, autonomních komunit [-1, -1, +1, -2].*

Závěrem je možné shrnout nejdůležitější prvky čtvrtého (posledního) identifikovaného sociálního diskursu projektů komunitních měn. Pohled čtvrté skupiny obsahuje zřetelně prakticky orientované motivy. Prostřednictvím projektů komunitních měn usilují o restauraci vztahů, které nejsou typickou součástí daného sociálního prostředí. Jejich aktivita staví na pomoci pro druhé, což je v jejich očích hlavní účel projektu, ze kterého čerpají své uspokojení. Jejich zapojení je vázáno na angažovanost ve veřejném prostoru, s přímou vazbou na dobrovolnou práci. Jejich pojetí však obsahuje některé rozporné prvky, které mohou podkopávat fungování projektu s ohledem na jeho formalizovanou podobu. Následující konkrétní vyjádření obsahují statisticky významný rozdíl v jejich hodnocení: projekty komunitních měn jsou obdobou původně existující vzájemné pomoci (č. 14), s důrazem na pomoc druhým (č. 37), dobrovolnictví (č. 7) s velice praktickými – a ne politickými – obrysy (č. 2), bez relativních spojitostí s účastí ostatních (č. 28).³⁹

6.4 ZÁKLAD IDENTIFIKOVANÝCH SOCIÁLNÍCH DISKURSŮ

Pohledy zúčastněných, podle kterých se typizovaly čtyři druhy sociálních diskursů, mají (vedle nalezených rozdílných prvků) také mnoho společného. Tato skutečnost vyplývá z hodnocení stimulů, které vykazují totožné anebo blízké faktorové skóre (tj. variabilita jejich hodnocení je nízká)⁴⁰. Obdobné postavení výroků v rámci složených (ideál-typických) hodnocení odkazuje k relativně stabilnímu základu, který je sdílen participujícími členy napříč skupinami.

³⁹ Jedná se o statistickou významnost, která platí s 5% rizikem omylu a vedle zmíněných vyjádření se navíc týká stimulů číslo: 42, 22 a 12.

⁴⁰ Variabilitu hodnocení výroků lze sledovat na úrovni třídění respondentů (tj. pro n=9 dotázaných), anebo na úrovni složeného skupinového třídění (tj. pro n=4 faktory). První z uvedených možností reprezentuje graf na str. 73. Druhou možnost sledování nabízí Tabulka 10 na str. 78. Pro interpretaci společného základu bylo zvoleno druhé hledisko. Z důvodu přesnějšího srovnání není posuzovaná variabilita hodnot vztažena přímo k faktorovým skóre, nýbrž k hodnotám z-skóre pro každý výrok a skupinu (viz tabulka na str. 108).

Z povahy Q třídění vyplývá, že se může jednat o výroky, na které dotázaní podobným způsobem položili důraz (faktorové skóre každé skupiny je různé od nuly), anebo je společně ohodnotili jako nevýznamné (faktorové skóre je rovno nule). Některé interpretace upouštějí od výroků, jejichž skóre osciluje kolem nulové hodnoty. Uvedené hodnocení totiž indikuje, že se nejedná o vyjádření, která jsou nosná, významná či důležitá z hlediska subjektivních, potažmo skupinových přístupů ke sledovanému jevu.

V případě studie českých projektů komunitních měn ale i tato situace obsahuje zajímavou informaci, která stojí za pozornost. S ohledem na konstrukci Q výběru a výchozí předpoklad, že české projekty jsou inspirovány zahraničními, lze usuzovat, že tyto výroky odkazují k významovým prvkům, které nebyly přeneseny do českého prostředí, nestaly se součástí *českých* sociálních diskursů, navzdory tomu, že *jinde* jsou dílčí součástí příslušného komunikačního konkurzu. Podívejme se však nejdříve na vyjádření, která naopak našla své místo a stala se součástí široce sdílené perspektivy pro všechny zúčastněné.

Začneme s výrokem číslo 3, který reprezentuje část jejich pohledu. Bez ohledu na příslušnost k jednotlivým faktorům, perspektivy dotázaných v zásadě sdílejí přesvědčení, že existence projektů je propojena s velkými společenskými změnami, které pokládají nový důraz na ekologické hodnoty fungování společnosti. Historický vývoj lokálních doplňkových měn ukazuje mnoho příkladů, kdy se idea lokální měny propojuje a stává součástí celého sociálního hnutí s většími společenskými dopady. Nejinak je tomu v případě současnosti. Ukazuje se, že zúčastnění aktéři tyto změny reflektují, sledují je a vědomě se prostřednictvím své účasti na projektu stávají jejich spoluvůdci. Tento motiv sice nepatří mezi relativně nejdůležitější součásti jejich přístupů, nicméně vytváří obecný základ, který je – dle kontextuálně vymezeného významu „zelenější společnosti“ – všemi sdílen. Je zřejmé, že právě z tohoto prvku vyrůstají konkrétní formy angažovanosti členů, jež se v rámci jednotlivých sociálních diskursů následně odlišují.

3. *Nemyslím si, že by komunitní měny byly součástí „zelenější“ společnosti [-2, -1, -2, -1].*

Podobnou pozici zaujímá výrok číslo 19, který figuruje jako definiční prvek perspektivy druhé skupiny. S ohledem na zachycené hodnocení ale také patří k pohledu zbývajících skupin. Tímto vyjádřením se aktivity českých projektů zřetelně propojují s étosem zahraničního sociálního hnutí zachyceného v odborné literatuře (např. Lietaer 2004 [2001]), ale i praktických příručkách (např. Lang 1994). Důraz na humanisticky orientovaný ideál, ocenění lidských bytostí je fundamentální hodnotou lokálních doplňkových měn ve smyslu reakce na současnou tržní globalizovanou ekonomiku. K tomuto ideálu mířily svou podstatou první experimenty v rámci LETS komunit v 80. letech 20. století. Následující vývoj lokálních měn byl neoddělitelně spojen s debatou o míře

naplnění uvedeného ideálu. Jasně se ukazuje, že i účastníci českých odnoží lokálních měn tento obecný názor sdílejí. Jasně se ovšem také ukazuje hranice možnosti jeho naplnění ve vztahu k současnému hospodářství. Společně sdílená perspektiva totiž jasně určuje „pouze“ doplňkovou roli lokálních měn v ekonomickém životě lidí (viz č. 8).

8. Komunitní měny jsou doplňkem – ne náhradou – formálního ekonomického systému [+1, +3, 0, +1].

33. Projekty komunitních měn pomáhají řešit problémy lidí na „okraji společnosti“ [-3, -1, -2, -2].

Navzdory zaznamenaným případům v českém prostředí, které empiricky dokládají, že se do sledovaných projektů zapojují lidé i z ekonomických pohnutek, ekonomické funkce projektů komunitních měn ustupují do pozadí, nebo se dokonce vytrácejí úplně. Současní zástupci komunitních měn tak jen velice vzdáleně připomínají LETS, jež měly řešit problém nezaměstnanosti v 80. a 90. letech, anebo dokonce aktivity hnutí nouzových měn. Komunitní měny rozhodně nejsou chápány (a ani tak místně nefungují) jako prostředek řešení sociální exkluze ve smyslu zapojení lidí postižených sociálními problémy (viz č. 33).

Výše uvedené prvky jsou součástí společného základu, který byl aktivně vyjadřován. Nyní se ještě podívejme na výroky, které jsou také součástí perspektivy všech a zároveň nabývají indiferentní pozice. Jedním z nich je např. výrok číslo 1. Pro každou z nalezených skupin se jeho obsah stal natolik ambivalentní, že stimul nepřekročil hodnocení jednoho bodu. Jako ideologickou záležitostí bývají tyto projekty viděny především zvenčí, ze strany kritiků, kteří upozorňují na jejich praktickou nefunkčnost. Je zajímavé vidět, že tento moment není z hlediska participujících členů nikterak důležitý. Přestože je objektivních praktických dopadů zažívají členové relativně málo, rozhodně nechápou projekty komunitních měn jako ideologickou záležitost. Avšak zřejmě ne ani jako praktickou záležitost. Současná podoba českých zástupců neumožňuje ani jeho přímým účastníkům zaujmout jednoznačné stanovisko.

1. Komunitní měny jsou praktickou, ne ideologickou záležitostí [0, 0, -1, +1].

Nízká rozvinutost projektů komunitních měn také staví mimo probíhající diskuse otázku zapojení veřejné správy. Můžeme si tak všimnout, že mimo skupinu číslo 2, není daný aspekt řešen (viz č. 29, str. 86). Aktéři projektů své přístupy vymezují jiným způsobem, než skrze vztah k veřejné správě a jejímu případnému zapojení do činnosti projektů (č. 30).

30. Myslím si, že veřejná správa by měla zůstat stranou fungování projektů komunitních měn. [-1, -1, +1, 0]

7 ZÁVĚRY

Empirická studie sledující české zástupce lokálních doplňkových měn měla osvětlit podobu sociálního prostředí, které vzniká ve spojení s konstrukcí lokální měny. Hlavní pozornost přitom patřila sledování jednání zúčastněných aktérů, jejich přístupů k daným projektům a tvorbě zdrojů pro rozvoj dané lokality. V této závěrečné kapitole jsou ve třech samostatných oddílech postupně shrnuty výsledky práce, uvedena nejdůležitější zjištění (s možnostmi využití těchto poznatků) a zachycen konečný závěr práce.

7.1 SOUHRN VÝSLEDKŮ PRÁCE

Komunitní měny představují zajímavý sociologický jev. Za účelem jejich sledování byly peníze konceptualizovány způsobem, který umožnil sledovat především sociální souvislosti jejich role ve společnosti a jejich příspěvek k rozvoji lokalit.

Myšlenka lokálních měn není úplně nová. Pouze se v některých dobách objevovala a dokázala prakticky uplatnit více než v jiných, přičemž samotné komunitní měny svou sílu zpravidla získávaly v závislosti na tom, jak (ne)dobře dokázala fungovat měna konvenční. Podoba a účel projektů lokálních měn prošly řadou změn. Od období 30. let a spojení s hnutím nouzových měn, přes komunitní hnutí reagující na problémy globalizace, až ke spolupráci s veřejnou správou. Nejdůležitější změnou přitom bylo, že aplikace modelů doplňkových měn přestala být spojována výhradně s ekonomickými cíli. S tím souvisí proměna organizace modelů lokálních měn a objevení se jejich nových variant. Tato proměna byla částečně vykoupena nejen ztrátou „alternativnosti“ komunitních měn v ideologické rovině, ale také ztrátou některých podstatných vlastností, a v důsledku toho omezení záběru jejich aplikace.

Celé pojednání, které zde bylo představeno, se opíralo o specifické pojetí peněz, které směřovalo pozornost k problematice sociálních vztahů. Bylo ukázáno, že peníze samy ze své podstaty jsou vyjádřením sociálních vztahů. V protikladu s touto jejich povahou však moderní společnost pokládá peníze za danost, kterou lze jen stěží zpochybnit – jako by tento přístup v sobě skrýval snahu a potřebu moderních lidí věřit v existenci něčeho, na co by bylo možné se spolehnout, tedy jak říká Hart: „Když je Bůh mrtvý, společnost zabili ekonomové, nechme alespoň peníze vyniknout jako něco opravdového, trvalého“ (2000: 264). Tímto se však ztrácejí z dohledu právě ony významné *sociální* okolnosti fungování peněz, které je zviditelňují jako věc, jež pouze slouží k dosahování *lidmi* určených cílů.

Projekty lokálních doplňkových měn tak lze chápat jako sociální činnost, kterou je možno vztáhnout k rozvoji lokalit. Empirická studie ukázala, že samotné projekty (s ohledem na omezený rozsah) vždy negenerují dopady týkající se zvyšování kvality života, tedy toho, co bychom nazvali jako cílové řešení lokálního rozvoje. Tato skutečnost však neubírá na významu projektů z hlediska odhalování, tvorby a posilování rozvojového potenciálu. Sociální útvary, které v rámci projektů komunitních měn na úrovni lokalit vznikají (tj. místní komunity), jsou totiž důležitým základem pro jejich vlastní rozvoj.

Mechanismus spolupráce lidí prostřednictvím formalizovaného projektu lokální měny potenciálně přispívá k formování vlastních skupin, na jejichž základě dochází ke konstrukci sociální identity lokality – nezbytného předpokladu pro mobilizaci vnitřních zdrojů rozvoje (Hubík 2001) v duchu endogenního přístupu (Ray 2006). Každý z uvedených přístupů komunitní měny v ČR tímto směrem mířil.

7.2 PŘEHLED VÝZKUMNÝCH ZJIŠTĚNÍ

Ze zaznamenaných pojetí aktérů vyplynuly zřejmé asociace s tradičními komunitami, byť se ve svých pohledech jednotlivé skupiny výrazně odlišovaly. Rozvojový potenciál, který projekty komunitních měn takto posilují, spočívá především v sociálním kapitálu, který je součástí sociálních vztahů členů. Jedná se o potenciál, který zvyšuje nejen organizovanost lokalit, ale také zvyšuje sociální inkluzi lidí. Uvedený faktor však může za určitých podmínek také bránit rozvoji lokality. Důkazem je prvek, který byl identifikován jako součást nekonformistického přístupu (faktor C) a negativně orientovaného diskursu zaměřeného na osobní rozvoj (faktor A) a který potenciálně směřoval k uzavírání lokalit. Na druhou stranu bližší pohled na obsah uvedeného diskursu prozrazuje, že významy přisuzované komunitní měně jsou stále dost vzdálené významům a definic původního komunitního hnutí z počátku 80. let 20. století, které bylo svým přístupem mnohem radikálnější.

Druhý podstatný příspěvek projektů komunitních měn k rozvoji lokalit spočívá v alternaci způsobu spolupráce lidí v lokalitách. Každý z popisovaných přístupů vycházel z jisté kritiky soudobého společenského prostředí, které je protkáno ekonomickými vztahy. Schopnost zúčastněných rozvinout na úrovni lokalit jinou formu spolupráce lidí lze chápat jako důležitý předpoklad pro vytvoření alternativního prostředí k dominujícím procesům globalizace a industrializace. Prosazení těchto alternativních forem dává skutečný základ zmiňované *social*

economy, jež při zapojení ekonomických subjektů (např. místních firem) může přinášet výrazně demokratizující účinek do sociálně ekonomické oblasti života lokality.

Vedle uvedených momentů (potenciálů rozvoje) projekty lokálních doplňkových měn přinášejí také konkrétní dopad z hlediska kvality života. Tím je obohacení kultury lidí a to nejen na obecné (společenské) úrovni, ale také z hlediska individuálních sociálních životů členů lokalit. Zapojení některých členů do projektu vycházelo z jisté nespokojenosti, potřeby dělat věci jinak. Již samotné členství v projektu a z toho vyplývající možnosti se stalo zdrojem uspokojení, neboť tím vznikla příležitost osobně se rozvíjet (skupina A) či pomáhat ostatním (skupina D).

Z hlediska fungování sledovaných projektů je také vhodné připomenout potenciál v podobě veřejné angažovanosti lidí. Uvedený moment úzce souvisí se zmiňovanou organizovaností komunit, která vychází ze sociálního kapitálu vázaného na danou kolektivitu. Právě rozvinutí tohoto potenciálu dokáže proměnit komunity ve skutečné kolektivní aktéry, kteří jednájí a přetvářejí prostředí ve svůj prospěch tak, že proces rozvoje skutečně opatřují přívlastkem *participativní*.

7.3 ZÁVĚR

Obecnou otázkou této práce byla role projektů komunitních měn v rozvoji lokalit. Předložená studie prokázala význam těchto projektů v tvorbě rozvojového potenciálu lokalit. Rozvinutí daného potenciálu teoreticky ladí s konceptem integrovaného endogenního rozvoje. Z hlediska přímého, řízeného rozvoje lokalit postaveného na těchto základech však obsahuje řadu problematických míst. Empirický výzkum předně ukázal, že projekty komunitních měn nejsou chápány jako aktivita, která by měla být rozvíjena orgány veřejné správy. Tato skutečnost je charakteristická zejména pro LETS. Pouze v případě časové banky tuto možnost zúčastnění připouštějí. Uvedené zjištění koresponduje s přístupy a aplikacemi tohoto modelu v zahraničí, kde již ke spolupráci s veřejným sektorem u tohoto typu projektů dochází. Na druhou stranu se ale také ukazuje, že pouhé „překopírování“ projektu a jeho přesazení z jedné kultury do druhé je vždy problematické. To dokazuje česká zkušenost a některé modifikace významů, jež dávají těmto projektům svébytný charakter.

Úspěch projektů komunitních měn v některých západoevropských zemích z podstatné části závisel na schopnosti proměnit tyto projekty z aktivity zaštitěné sociálním hnutím na nástroj oficiální rozvojové politiky. Uvedená výzkumná zjištění však poukazují na jasné limity realizace těchto projektů v České republice, které jsou dány vlastním pojetím aktérů. Je zřejmé, že necitlivá organizace dané činnosti spíše povede k opačnému efektu – ztrátě sociálního potenciálu.

Každopádně uvedená proměna komunitních měn legitimuje jejich současné postavení a dává nový význam jejich budoucnosti. Jestliže se navíc mají naplnit odhady některých odborníků o dalším šíření lokálních měn v moderní společnosti, jedná se rozhodně o důvod, proč by neměly při studiu procesů lokálního rozvoje vypadnout ze zorného pole.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- Addams, H. 2000. Q Methodology in *Social discourse and environmental policy: an application of Q methodology*. Editor H. Addams, J. Proops. Glos, UK: Edward Elgar Publishing. s. 14-40.
- Aldridge, T. et al. 2001. Recasting Work: The Example of Local Exchange Trading Schemes. *Work, Employment & Society*, vol. 15, no. 3, s. 565-579.
- Anderlini, L., Sabourian, H. 1992. Some Notes On the Economics of Barter, Money and Credit in *Barter, exchange, and value: an anthropological approach*. Editor Caroline Humphrey, Stephen Hugh-Jones. Cambridge: University Press. s. 75-106.
- Baker W. E. – Jimerson J. B. 1992. The Sociology of Money. *American Behavioral Scientist*, July 1992, vol. 35, no. 6, s. 678-693.
- Barry, J. – Proops, J. 2000. *Citizenship, sustainability and environmental research: Q methodology and local exchange trading systems*. Glos, UK: Edward Elgar Publishing. 128 s.
- Bartůšková, Š. 2007. LETS go? Lokální systémy výměnného obchodu a jejich přínos pro lokální komunity a jejich rozvoj v České republice. Diplomová práce, Fakulta humanitních studií UK v Praze, vedoucí PhDr. Ivan Rynda, 88 s.
- Bauman, Z. 2000 [1998]. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta. 160 s.
- Bauman, Z. 2001. *Community: Seeking Safety in an Insecure World (Themes for the 21st Century Series)*. Cambridge: Polity. 168 s.
- Bauman, Z. 2002. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství. 165 s.
- Bayer, I. – Bayerová, N. 1996. Peníze. In *Velký sociologický slovník II*. Praha: Karolinum, s. 763.
- Beck, U. 2004 [1986]. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: Sociologické nakladatelství. 431 s.
- Blažek, J. – Uhlíř, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum 2002. 211 s.
- Brown, S. R. 1980. *Political subjectivity: Application of Q Methodology in Political Science*. New Haven: Yale University Press. 355 s.
- Brown, S. R. 1999. Q Methodology in *Handbook of Research Methods in Public Administration*. Editor G. J. Miller, M. L. Whicker. New York: Marcel Dekker Inc. s. 599-637.
- Douthwaite, R. 1996. *Short Circuit. Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World*. Dublin: Lilliput Press. 386 s.
- Douthwaite, R. 1999. *Ekológia peňazí*. Dolný Kubín: diveRzita. 77 s.
- Fisher, I. 1933. *Stamp Scrip*. New York: Adelphi.
- Galbraith, J.K. 1975. *Money: Whence It Came, Where It Went*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin. 389 s.
- Giddens, A. 1998 [1990]. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství. 195.s
- Godbaut, J. T. 1998. [1992]. *The World of the Gift*. London: McGill-Queen's University Press. 250 s.
- Granovetter, M. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, November 1985, vol. 91, nr. 3, s. 481-510.
- Gray, J. 1998. *False Dawn. The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta. 262 s.
- Hart, K. 2000. *The Memory Bank. Money in an Equal World*. London: Profile Books. 340 s.
- Holman, R. 2001a. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck. 726 s.
- Holman, R. 2001b. *Ekonomie*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: C.H. Beck. 541 s.

- Hubík, S. 2001. Globalization and community development. *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika)*, roč. 47, č. 5, s. 189-193.
- Hudečková, H. – Lošťák, M. 2003. Social Capital in the Change of the Czech Agriculture. *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika)*, roč. 49, č. 7, s. 301-309.
- Chalupný, E. 1948. *Vývoj sociologie v 19. století (1835-1904)*. Díl II. Svazek 2. Praha: Samcovo knihkupectví v Praze. 472 s.
- Illner, M. 1989. Metodologické otázky zjišťování sociálního potenciálu území. *Sociológia*, 1989, č. 3, s. 295-306.
- Ingham, G. 1996. Money Is a Social Relation. *Review of Social Economy*, roč. 54, č. 4, s. 507-529.
- Ingham, G. 2000. 'Babylonian Madness': On The Historical and Sociological Origins of Money in *What is Money?* Editor J. Smithin. London: Routledge. s. 16-41.
- Keller, J. 1996a. Komunita. In *Velký sociologický slovník I*. Praha: Karolinum, s. 512-514.
- Keller, J. 1996b. Sociální kapitál. In *Velký sociologický slovník I*. Praha: Karolinum, s. 475.
- Keller, J. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství. 529 s.
- Kennedy, M. 1988. *Interest- and Inflation-Free Money*. Steyerberg: Permaculture Publication.
- Korten, D.C. 2001 [1995]. *Keď korporácie vládnu svetu*. Košice: Paradigma. 351 s.
- Lang, P. 1994. *Lets Work. Rebuilding the Local Economy*. Bristol: Grover Books. 179 s.
- Lešinský, D. 2004. Časové banky na Slovensku? [on-line]. [citováno 9/3/2007]. *Iná ekonomika*. Dostupné z: <<http://inaekonomika.vseti.sk/node/50>>.
- Lietaer, B. 2004 [2001]. Budoucnost peněz. Vytvářet udržitelný blahobyt, pracovní příležitosti a rozumnější svět. Košice: Paradigma. 319 s.
- Linton, M. et al. 1986. Local Currency in *The Living Economy: A New Economics in the Making*. Editor P. Ekins. London: Routledge, s. 196-203.
- Lošťák, M. 2006. Rozvoj regionů a venkova jako aktivita (Implikace k faktorům rozvoje, koordinaci jednání lidí a možnostem hodnocení rozvojových dokumentů). Habilitační práce, Provozně ekonomická fakulta, ČZU v Praze, 209 s.
- Lowe, P. 2000. The Challenges for Rural Development in Europe in *From Production Agriculture to Rural Development: Challenges For Higher Education in the New Millennium – Proceeding of the 5th European Conference on Higher Agricultural Education conference 10 – 13 September, 2000 Seale-Hayne Faculty, University of Plymouth*. UK. Plymouth: University of Plymouth, 2000. s. 19-31.
- Marx, K. 1953 [1864]. *Kapitál. Kritika politické ekonomie*. Státní nakladatelství politické literatury, 1953. Díl první. 775 s.
- Marx, K. 1978 [1948]. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Svoboda. 195 s.
- Mauss, M. 1999. [1925]. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství. 201 s.
- Meier, D. 2000. The Acceptability of Money as Repayment Among Friends and Neighbours in Local Exchange and Trading Systems in XXIV. *Annual Conference of the IAREP Belgirate*, June 30th – July 3rd 1999.
- Mizruchi, M. S. – Stearns, L. B. 1994. Money, Banking, and Financial Markets in *The Handbook of Economic Sociology*. Editor N. Smelser, R. Swedberg. New York: Princeton University Press. s. 313-341.
- Mlčoch, L. 1996. Institucionální ekonomie. Učební text pro studenty vysokých škol. Praha: Karolinum. 124 s.
- Murdoch, J. 2000. Networks – New Paradigm of Rural Development. *Journal of Rural Studies*, roč. 16, č. 4, s. 407-419.

- MV SZOPK. 2001. Časová banka ako nová forma dobrovoľníckej práce. *Informácie bratislavských ochranárov*, č. 1, leden 2001.
- Neumann, W. L. 2006. *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Sixth Edition. New York, Pearson. 592 s.
- North, P. 2003. Time banks - learning the lessons from LETS? *Local Economy*, roč. 18, č. 3, s. 267-270.
- North, P. 2004. Kaláka and Kör: Green money and mutual aid in Hungary. [on-line]. [citováno 9/3/2006]. *International Journal of Community Currency Research*, vol. 8. Dostupné z: <<http://www.geog.le.ac.uk/ijccr/>>.
- Onken, W. 1999. *Silvio Gesell und die Natürliche Wirtschaftsordnung. Eine Einführung in Leben und Werk*. Lütjenburg: Gauke GmbH. Verlag für Sozialökonomie. s. 6-16.
- Petrusek, M. 2000. Poslední klasik moderní sociologie – Robert King Merton. Epilogues in Merton, R. K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 230-232.
- Petrusek, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 225-232.
- Polányi, K. 1957 [1944]. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press. 305 s.
- Polányi, K. 1992 [1950]. The Economy As an Instituted Process. In *The Sociology of Economic Life*. Editor M. Granovetter, R. Swedberg. Boulder, Colorado: Westview. s. 29-52.
- Portes, A. 1998. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, roč. 24, Srpen 1998, s. 1-24.
- Portes, A. 1994. The Informal Economy and Its Paradoxes in *The Handbook of Economic Sociology*. Editor N. Smelser, R. Swedberg. New York: Princeton University Press. s. 426-452.
- Powell, J. 2002. Petty Capitalism, Perfecting Capitalism or Post-Capitalism. Lesson from the Argentinian Barter Network in *Institute of Social Studies Working Paper*, no. 357. Hague: Institute of Social Studies, 2002. 73 s.
- Putnam, R. D. 1993. The prosperous community: social capital and public life. *The American Prospect*, roč. 4, č.13, s. 35-42.
- Ray, C. 1999. Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity. *Journal of Rural Studies*, July 1999, vol. 15, no. 3, s. 257-267.
- Ray, C. 2006. Neo-endogenous rural development in the EU in *Handbook of Rural Studies*. Editor M. Cloke, T. Marsden, P. Mooney. London: Sage. s. 278-291.
- Seyfang, G. 1996. Local Exchange Trading Systems and Sustainable Development. *Environment*, roč. 38, č. 2, s. 5-9.
- Seyfang, G. 2002. Tackling Social Exclusion With Community Currencies: Learning from LETS to time banks. [on-line]. [citováno 9/3/2006]. *International Journal of Community Currency Research*, vol. 6. Dostupné z: <<http://www.geog.le.ac.uk/ijccr/>>.
- Seyfang, G. 2005. Bartering for a better future? Community Currencies and Sustainable Consumption. [on-line]. [citováno 9/3/2006]. *The Second International Conference on Gross National Happiness, June 20-24 2005*. Global Wellbeing. Antigonish, Nova Scotia, Canada: St. Francis Xavier University. Dostupné z: <<http://www.gpikings.org/conference/papers/seyfang.pdf>>.
- Shaw, M. 2008. Community development and the politics of community. *Community Development Journal*, roč. 43, č. 1, s. 24-36.
- Schumacher, E.F. 2000 [1973]. Malé je milé aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem. Brno: Doplněk. 284 s.
- Simmel, G. 1990 [1907]. *The Philosophy of Money*. Edited by David Frisby. 2nd enlarged edition. London: Routledge. 600 s.

- Simmel, G. 1997 [1896]. Peníze v moderní kultuře. In *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství. s. 7-25.
- Smith, A. 2001 [1776]. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut. Kniha I, kapitola IV; Kniha II, kapitola II, s. 23-28, 246-287.
- Stephenson, W. 1953. *The Study of Behavior. Q-Technique and Its Methodology*. Chicago: The University of Chicago Press. 376 s.
- Weber, M. 1978 [1925]. *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Vol. 1, Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. 2003 [1927]. *General Economic History*. Mineola: Dover Publications. 401 s.
- Williams, C. C. 2000. Local Currencies and Community Development: An Evaluation of Green Dollar Exchanges in New Zealand. *Community Development Journal*, roč. 31, č. 4, s. 319-329.
- Zagata, L. 2005. Czech LETS (Empirical Study on Local Complementary Currencies in the Czech Republic). *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika)*, roč. 51, č. 6, s. 271-278.
- Zelizer, V. 1997. *The Social Meaning of Money. Pin Money, Paychecks, Poor Relief, and Other Currencies*. Cambridge: Perseus Publishing. 286 s.

PŘÍLOHY

Příloha 1 Určení statisticky významných hodnot statistik

Střední chyba korelačního koeficientu je vyjádřena vztahem:

$$SE_r = \frac{1}{\sqrt{N}}$$

N ... počet pozorování; s ohledem na použité Q třídění platí $N = 42$

Po dosazení výše uvedené hodnoty potom platí:

$$SE_r = \frac{1}{\sqrt{42}} = 0.154$$

Při posuzování hodnot korelačních koeficientů na 5% hladině významnosti platí, že statisticky významné jsou hodnoty, které přesahují násobek příslušného kvantilu normovaného normálního rozdělení a střední chyby odhadu korelačního koeficientu, tzn.:

$$(u_{0,975} = 1.960) \times (SE_r = 0.154) = 0.302$$

Na zvolené hladině významnosti ($\alpha = 0.05$) jsou statisticky významné korelační koeficienty přesahující interval hodnot $(-0.302; 0.302)$.

Příloha 2 Výpočet hodnot eigenvalues

Pro každou hodnotu eigenvalue platí:

$$EV_x = \sum f_{ix}^2 = f_{1x}^2 + f_{2x}^2 + \dots + f_{ix}^2$$

f_{ix} ... faktorová zátěž i-tého pozorování pro faktor x

Konkrétně pro faktor a tedy platí:

$$EV_a = \sum f_{ia}^2 = 0.366^2 + 0.810^2 + \dots + 0.609^2 = 2.761$$

Příloha 3 Výpočet podílů vysvětlené variability

Procentuální podíl vysvětlené variability proměnných (třídění) je pro každý faktor určena vztahem:

$$\% variability = \left(\frac{EV_x}{n} \right) \times 100$$

EV_x ... eigenvalue faktoru x

n ... počet proměnných; s ohledem na P výběr platí $n = 9$

Např. pro faktor A konkrétně platí:

$$\% variability = \left(\frac{2.761}{9} \right) \times 100 = 30.678 \%$$

Příloha 4 Aplikace Humphreyova pravidla

Následující tabulka ukazuje součiny dvou nejvyšších hodnot faktorových zátěží pro každý faktor za účelem použití Humphreyova pravidla:

Tabulka i Maximální hodnoty faktorových zátěží a jejich součiny (Humphreyovo pravidlo)

	a	b	c	d	e	f	g	h
$ f_{max1} $	0.813	0.644	0.504	0.475	0.438	0.325	0.403	0.272
$ f_{max2} $	0.810	0.676	0.595	0.550	0.630	0.588	0.495	0.353
$ f_{max1} \times f_{max2} $	0.658	0.435	0.300	0.261	0.276	0.191	0.200	0.096

Humphreyovo pravidlo stanovuje použít faktory, jejichž součin maximálních faktorových zátěží přesahuje dvounásobek střední chyby. Hodnota střední chyby a její dvounásobek je:

$$1 \times SE_r = 0.154$$

$$2 \times SE_r = 0.308$$

Z výše uvedeného výpočtu je zřejmé, že danému kritériu vyhovují faktory a a b .

Příloha 5 Výpočet komunality

Míru vysvětlené variability je možné sledovat nejen napříč proměnnými, ale také napříč faktory. Tuto informaci zprostředkuje výpočet tzv. komunalit. Komunality jsou součtem vysvětlené variability více faktory pro zvolenou proměnnou. Kumulativní součty (pro výchozí řešení před rotací, obsahující osm faktorů, zachycuje uvedená tabulka).

Tabulka ii Hodnoty komunality proměnných

	a	b	c	d	e	f	g	h
1.	0.13	0.30	0.66	0.75	0.81	0.91	0.96	1.00
2.	0.66	0.67	0.76	0.77	0.77	0.78	0.79	0.86
3.	0.66	0.67	0.67	0.74	0.77	0.77	0.81	0.86
4.	0.37	0.39	0.57	0.80	0.80	0.83	0.86	0.98
5.	0.09	0.50	0.50	0.81	0.82	0.82	0.98	1.00
6.	0.00	0.46	0.46	0.57	0.96	0.98	0.98	1.00
7.	0.16	0.33	0.58	0.70	0.89	0.93	0.93	0.99
8.	0.32	0.35	0.51	0.54	0.64	0.99	1.00	1.00
9.	0.37	0.45	0.55	0.64	0.67	0.75	1.00	1.00
% Variability	31	46	59	70	79	86	92	97

Poznámka: Metoda extrakce – PCA

Příloha 6 Výpočet vah a faktorových skóre

Pro výpočet faktorových skóre je nutné nejdříve určit váhy třídění pro každý faktor. Váha třídění je dána vztahem:

$$w_i = \frac{f}{1 - f_i^2}$$

f ... faktorová zátěž i-tého třídění

Například při výpočtu faktorových skóre pro skupinu B musíme určit váhy 1. a 6. třídění, která tvoří tento faktor. Po dosazení tedy platí:

$$w_1 = \frac{0.827}{1 - 0.827^2} = 2.613$$

$$w_6 = \frac{0.605}{1 - 0.605^2} = 0.953$$

Skóre každého výroku převážíme výše uvedenými hodnotami a sečteme dohromady pro každý výrok (T_i). Protože jsou faktory tvořeny různým počtem třídění, je třeba získaný součet standardizovat. Standardizace se provádí převedením na z-skóre podle vztahu:

$$z_i = \frac{T_i - \bar{X}_T}{s_T}$$

T_i ... i-tý součet převážených skóre (viz sloupec 6)

$\bar{X}_T$... průměr součtu převážených skóre (pro faktor B platí $\bar{X}_T = 0$)

s_T ... směrodatná odchylka součtu převážených skóre (pro faktor B platí $s_T = 5.966$)

Pro výrok č. 1 tedy platí:

$$z_1 = \frac{0.953 - 0}{5.966} = 0.160$$

Hodnoty z-skóre pro každý výrok převedeme na celá čísla odpovídající škále použitého dotazovacího nástroje. Dvěma nejnižším hodnotám tak přiřadíme -4, následujícím třem hodnotám -3 atd., až po dvě nejvyšší hodnoty, kterým přiřadíme +4. Výsledek výše uvedeného postupu obsahuje následující tabulka iii.

Tabulka iii Výpočet faktorového skóre pro faktor B

Číslo výroku	Třídění 1	Třídění 6	Převážené skóre 1	Převážené skóre 2	T	z-skóre	Složené faktorové skóre
1	0	1	0.000	0.953	0.953	0.160	0
2	0	2	0.000	1.906	1.906	0.319	0
3	-1	-1	-2.613	-0.953	-3.566	-0.598	-1
4	-4	-3	-10.453	-2.859	-13.311	-2.231	-4
5	-2	0	-5.226	0.000	-5.226	-0.876	-2
6	-2	0	-5.226	0.000	-5.226	-0.876	-2
7	0	2	0.000	1.906	1.906	0.319	0
8	2	3	5.226	2.859	8.085	1.355	3
9	1	0	2.613	0.000	2.613	0.438	0
10	-3	3	-7.839	2.859	-4.981	-0.835	-1
11	-3	-3	-7.839	-2.859	-10.698	-1.793	-3
12	1	2	2.613	1.906	4.519	0.757	2
13	0	-1	0.000	-0.953	-0.953	-0.160	-1
14	1	1	2.613	0.953	3.566	0.598	1

Číslo výroku	Třídění 1	Třídění 6	Převážené skóre 1	Převážené skóre 2	T	z-skóre	Složené faktorové skóre
15	-1	-4	-2.613	-3.812	-6.425	-1.077	-2
16	0	-1	0.000	-0.953	-0.953	-0.160	-1
17	0	1	0.000	0.953	0.953	0.160	0
18	-1	-1	-2.613	-0.953	-3.566	-0.598	-1
19	4	-1	10.453	-0.953	9.500	1.592	4
20	-2	0	-5.226	0.000	-5.226	-0.876	-2
21	-3	-2	-7.839	-1.906	-9.745	-1.633	-3
22	-2	-2	-5.226	-1.906	-7.132	-1.195	-3
23	2	1	5.226	0.953	6.179	1.036	2
24	-1	4	-2.613	3.812	1.199	0.201	0
25	0	4	0.000	3.812	3.812	0.639	1
26	3	-2	7.839	-1.906	5.934	0.995	2
27	1	1	2.613	0.953	3.566	0.598	1
28	3	2	7.839	1.906	9.745	1.633	4
29	2	0	5.226	0.000	5.226	0.876	2
30	-1	0	-2.613	0.000	-2.613	-0.438	-1
31	1	3	2.613	2.859	5.472	0.917	2
32	2	-1	5.226	-0.953	4.273	0.716	1
33	-1	0	-2.613	0.000	-2.613	-0.438	-1
34	3	1	7.839	0.953	8.792	1.474	3
35	-4	-3	-10.453	-2.859	-13.311	-2.231	-4
36	2	-2	5.226	-1.906	3.320	0.557	1
37	1	1	2.613	0.953	3.566	0.598	1
38	-1	-2	-2.613	-1.906	-4.519	-0.757	-1
39	4	-4	10.453	-3.812	6.641	1.113	3
40	1	0	2.613	0.000	2.613	0.438	0
41	0	2	0.000	1.906	1.906	0.319	0
42	-2	-1	-5.226	-0.953	-6.179	-1.036	-2
Průměr $\bar{X}_T$					0.000		
Směrodatná odchylka s_T					5.9660		

Příloha 7 Výpočet reliability faktorů

Složená reliabilita faktoru r_{xx} je určena následujícím vztahem:

$$r_{xx} = \frac{0.80 \times p}{1 + (p - 1) \times 0.80}$$

p ... počet osob tvořících faktor

Např. pro faktor A a $p = 3$ osoby potom platí:

$$r_{AA} = \frac{0.80 \times 3}{1 + (3 - 1) \times 0.80} = 0.923$$

pro faktor C a $p = 2$ osoby platí:

$$r_{CC} = \frac{0.80 \times 2}{1 + (2 - 1) \times 0.80} = 0.889$$

Střední chyba faktorových skóre vyplývá ze vztahu:

$$SE_{fs} = s_x \sqrt{1 - r_{xx}}$$

s_x ... směrodatná odchylka hodnot použité škály třídění ($s_x = 2.024$)

r_{xx} ... reliabilita faktoru

Např. pro faktor A potom platí:

$$SE_A = 2.024 \times \sqrt{1 - 0.923} = 0.561$$

obdobně pro faktor C:

$$SE_C = 2.024 \times \sqrt{1 - 0.889} = 0.675$$

Příloha 8 Určení *statisticky významných hodnot rozdílů faktorových skóre*

Nalezení statisticky významných rozdílů typových třídění je podmíněno výpočtem střední chyby diferencí faktorových skóre. Pro tuto veličinu platí:

$$SED_{X-Y} = \sqrt{SE_X^2 + SE_Y^2}$$

Např. při srovnání faktorů A a C potom platí:

$$SED_{A-C} = \sqrt{0.561^2 + 0.675^2} = 0.878$$

Předpokládáme, že hodnoty výše uvedené veličiny mají normální rozdělení. Pro zvolenou hladinu významnosti ($\alpha = 5\%$) platí, že 95 % hodnot náhodné veličiny SED_{X-Y} nabývá menší hodnoty než násobek příslušného kvantilu normovaného normálního rozdělení a střední chyby difference faktorových skóre. Např. pro faktory A a C se tato hodnota rovná součinu:

$$(u_{0.975} = 1.960) \times (SED_{A-C} = 0.878) = 1.720 \approx 2$$

Po zaokrouhlení výše uvedené hodnoty na celá čísla (nahoru) lze vyvodit že s 5% rizikem omylu jsou statisticky významné ty rozdíly v hodnocení výroků, které se od sebe liší nejméně 2 body na kontinuu použité třídící škály.

Příloha 9 Transponovaná datová matice

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	0	1	0	0	1	1	-1	-1	0
2	0	0	2	-1	3	2	0	-2	3
3	-1	-2	-1	2	-1	-1	-2	0	-2
4	-4	-1	-1	4	-4	-3	3	-4	-3
5	-2	0	-2	4	-2	0	2	0	-1
6	-2	0	0	-4	2	0	0	-1	4
7	0	0	-1	0	3	2	-3	-2	1
8	2	3	2	-1	1	3	-1	1	2
9	1	-1	0	1	0	0	4	2	1
10	-3	1	0	-3	-1	3	1	0	0
11	-3	1	1	-1	2	-3	3	4	3
12	1	2	3	-1	-1	2	1	2	0
13	0	-4	-3	1	2	-1	-2	-1	-2
14	1	-2	1	-1	4	1	-1	0	2
15	-1	4	1	-3	1	-4	1	3	0
16	0	1	3	-2	-1	-1	1	2	0
17	0	3	-1	0	1	1	0	-2	-1
18	-1	-1	-2	0	-1	-1	2	-1	-4
19	4	3	4	-1	3	-1	2	1	-1
20	-2	-3	-4	1	1	0	1	-4	-4
21	-3	-1	0	-2	-3	-2	-4	0	-2
22	-2	-3	-3	3	1	-2	-4	3	-2
23	2	-1	1	-3	-3	1	-2	-1	-2
24	-1	-2	-1	-2	-3	4	-3	1	0
25	0	2	1	1	2	4	1	1	1
26	3	0	2	1	0	-2	-1	-3	-1
27	1	-3	-2	2	-2	1	-3	-2	-3
28	3	2	-1	0	-2	2	4	1	-1
29	2	1	1	0	0	0	0	-1	1
30	-1	-1	-3	1	0	0	2	-1	-1
31	1	-1	2	0	0	3	1	3	-3
32	2	4	4	-2	0	-1	3	1	1
33	-1	-4	-4	2	-2	0	-1	-2	-1
34	3	-2	-2	0	-1	1	0	0	4
35	-4	0	2	-1	0	-3	0	2	2
36	2	1	0	-2	-2	-2	0	1	2
37	1	1	-2	1	4	1	-1	4	1
38	-1	0	3	-4	-4	-2	0	2	1
39	4	2	0	2	-1	-4	-1	-3	0
40	1	2	0	3	1	0	2	0	2
41	0	-2	1	2	2	2	-2	-3	0
42	-2	0	-1	3	0	-1	-2	0	3